

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

STANLEY
LANE-POOLE

OSMANLI TARİHİ

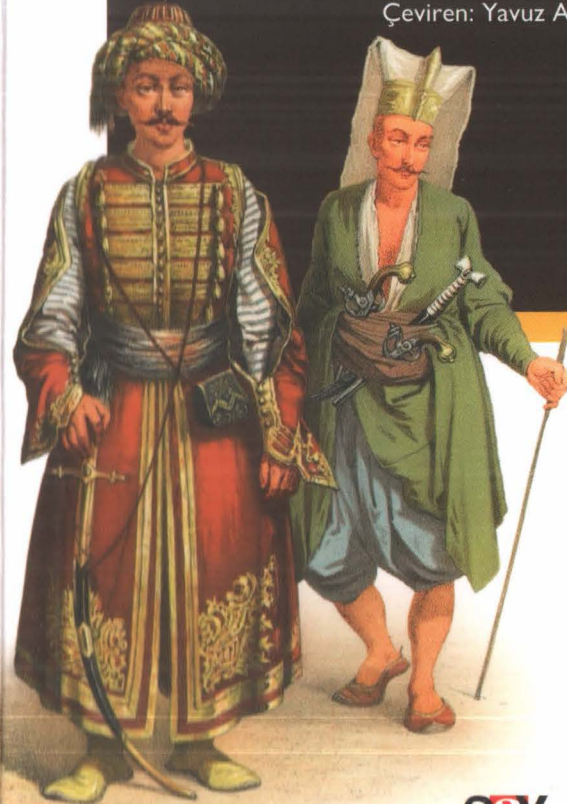
Ulusların Öyküleri

OSMANLI TARİHİ

STANLEY LANE-POOLE

Çeviren: Yavuz Alogan

say

Stanley Lane-Poole

1854 Londra doğumlu İngiliz oryantalist ve arkeolog. Oxford ve Dublin Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. 1874-1892 yılları arasında British Museum'un İslami nümizmatik bölümünde yönetici olarak görev aldı. 1883'te arkeoloji çalışmaları için Mısır'da bulundu. Lane-Poole, Doğu ve Türk kültürleri üzerine olan sayısız ve önemli araştırmalarıyla tanınmıştır. Yazarın *The Story of the Nations* serisinden *The Moors in Spain* adlı kitabı *Endülüs* başlığı altında yayınevimiz tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.

Yavuz Alogan

Yavuz Alogan, 1951'de Pazarören Köy Enstitüsü'nde doğdu. İlkokulu Balıkesir, Edirne ve Ankara'da tamamladı. Yenişehir Koleji, AİTİA Ekonomi ve Maliye Bölümü ile AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Halk Eğitimi Bölümü'nü bitirdi. Dev-Genç ve ADYÖD gibi gençlik örgütlerinde yer aldı; Sosyalist Parti, Birleşik Sosyalist Parti, Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nde yöneticilik yaptı. Çeşitli sosyalist dergilerde, Sol ve Aydınlık gibi günlük gazetelerde yazdı. Yüze yakın eseri Türkçeye kazandırdı, çeşitli yayınevlerinde editör olarak çalıştı.

Ulusların Öyküleri

OSMANLI TARİHİ

STANLEY LANE-POOLE

İngilizceden çeviren:

Yavuz Alogan

say

Say Yayınları

Tarih

Osmanlı Tarihi / Stanley Lane-Poole

Özgün adı: *The Story of Turkey*

Yayın hakları © Say Yayınları

Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0909-9

Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Yavuz Alogan

Yayın koordinatörü: Sinan Köseoğlu

Editör: Furkan Akderin

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık

Topkapı-İstanbul

Tel.: (0212) 674 93 54

Matbaa sertifika no: 45501

1. baskı: Say Yayınları, 2022

Say Yayınları

Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80

www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com

www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

www.instagram.com/sayyayincilik

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.

Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80

internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Görsel Listesi	9
Bölüm I: Sultanönü (1250-1326)	13
Bölüm II: Hellespont'un Karşısı (1326-1380)	29
Bölüm III: Kosova ve Niğbolu (1380-1402)	41
Bölüm IV: Tatar Timur (1402)	55
Bölüm V: Restoratör Mehmed (1402-1421)	65
Bölüm VI: II. Murad ve Hunyadi (1421-1451)	73
Bölüm VII: Konstantinopolis'in Düşüşü (1451-1481)	85
Bölüm VIII: Şehzade Cem (1481-1512)	113
Bölüm IX: Mısır'ın Fethi (1512-1520)	121
Bölüm X: Muhteşem Süleyman (1520-1566)	131
Bölüm XI: İniş Yolu (1566-1640)	157
Bölüm XII: Vezirlerin Yönetimi (1640-1757)	169
Bölüm XIII: Rusya'nın Yükselişi (1696-1812)	185
Bölüm XIV: İstanbul	199
Bölüm XV: Osmanlı Edebiyatı	227
Bölüm XVI: Osmanlı Yönetimi	247
Bölüm XVII: "Hasta Adam" (1812-1880)	259

ÖNSÖZ

Türkiye'nin tarihi henüz yazılmadı. Konuya ilişkin en tanınmış eser Von Hammer'ın Fransızcaya çevrilen ve pek çok dilde çok sayıda kitabın derlendiği *Geschichte des Osmanischen Reiches* adlı kitabıdır. İngilizcede Von Hammer, *Osmanlı Türkleri Tarihi* adlı eseri konuya ilişkin sahip olduğumuz en özlü eser olan Sir Edward Creasy'nin şahsında yetenekli bir yorumcu buldu. Ne var ki Von Hammer, titiz araştırmalarına rağmen, her zaman hatasız değildir ve genellikle sıkıcıdır. Avusturyalının olgularını alarak yerli yorumcular ve tarihçilerle birlikte onları derleyip düzenleyen, çekici bir tarzda ustalıkla metne yerleştiren edebî üslûp sahibi bir Türk bilim adamı tarih yazımına gerçek bir hizmette bulunmuş olacaktır.

Ancak elinizdeki kitap bu boşluğu doldurma iddiasında değil. Burada yapılan, Türk tarihinin ana hatlarını kalın fırça darbeleriyle resmetmek, böylece okurun zihninde konuya ilişkin bir izlenim bırakmaya çalışmaktır. Böylesine küçük bir çerçevede ayrıntılara girmek imkânsızdır. Burada verilenden daha fazlasını arzu edenler Sir E. Creasy'e ya da Vte. A. De la Jonquière'nin Duruy serisinden *Histoire de l'Empire Ottoman*'ına başvurmalıdırlar. Bu sayfalarda başlıca kaygı açık ve özlü olmaktır. Ayrıca, laf kalabalığından kaçınmaya çalışır-

ken, ahlaki değerlendirme günahından da dikkatle kaçındım. Geçmişteki ve şimdiki Türkiye devletinden pek çok öğretici ahlaki görüş çıkarılmıştır; ancak bunların konu seçiminde yazarın, en iyi durumda göz ardı edilen politik eğilimlerine bağımlı olduğu görülür. “Hasta adam” ve “ordugâh” sözlerini hep işitmişizdir; fakat eğer muhafazak r isek hastalığı mazur gösteririz ve ordug ha masum bir görünüm veririz; eğer radikal isek bu sözlerden birini benimser, Avrupa barışı için artık tehdit oluşturmayan diğerini dışlarız. Okur bu iki aşırı u arasında kendi tercihini yapabilir.

Türkiye’nin özel bir ilgi konusu olan denizcilik tarihine burada fazla değinilmemiştir. Bunun sebebi, denizciliğin bu kitap serisi için yazmakta olduğum *Story of the Corsairs*’de daha doyurucu biçimde ele alacağım Barbar korsanların serüvenleriyle ayrılmaz biçimde i içe geçmiş olmasıdır. Atlanmış olan bir diğer konu Türk hâkimiyetindeki Mısır’ın tarihidir. Bu konu şu sıralarda hazırlanmakta olan özel bir Mısır Tarihi cildinde ele alınmaktadır.

“Osmanlı Edebiyatı,” “İstanbul,” ve “Osmanlı Yönetimi” bölümlerinden neredeyse tamamen sorumlu olan fakat aynı zamanda kitabın diğer bölümlerine ilişkin pek çok önerilerde bulunan, eklemeler yapan Sayın E. J. W. Gibb’e özel teşekkür borçluyum. Kitabın tamamı onun yaptığı düzeltmelerden yararlanmıştır. Sayın Gilman, gerek Sayın Gibb’in gerekse benim pek aşına olmadığımız bir bölüme katkıda bulundu. Parlamento  yesi Sayın H. H. Howorth’a ve Rusça isimlerin sistematik yazılışı için yaptığı tavsiyelere uyulan Sayın W. R. Morfill’e değerli yardımlarından ötürü minnettarım.

STANLEY LANE-POOLE
BIRLING, SUSSEX,
17 Ocak 1888

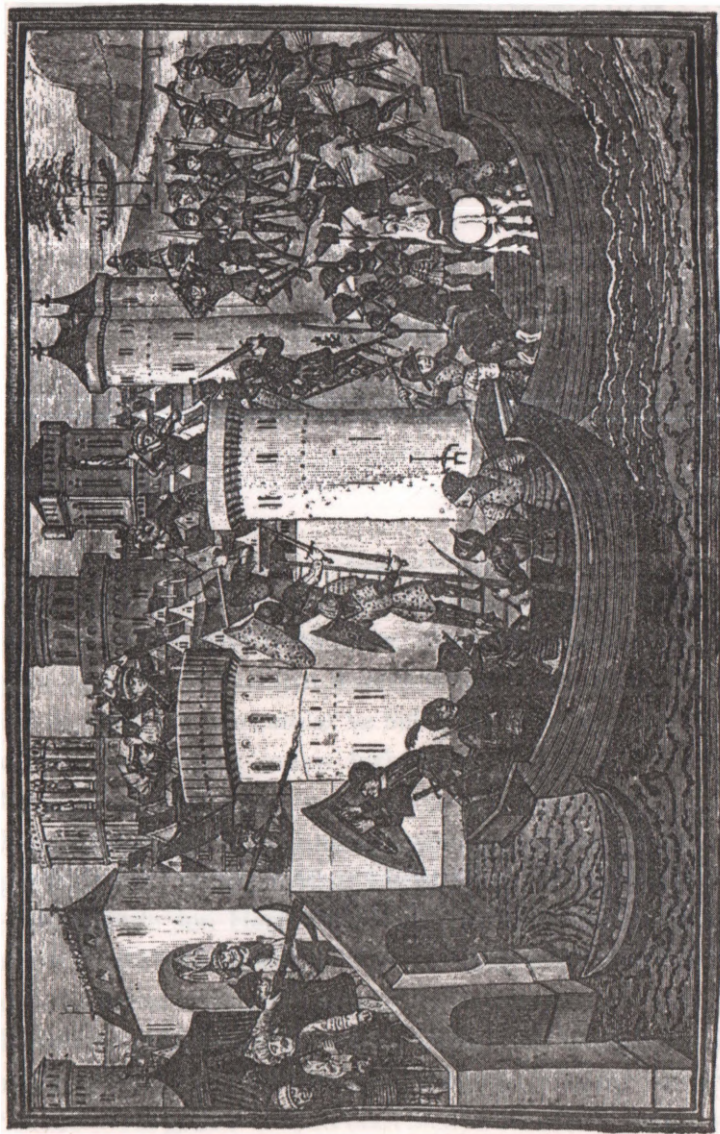

GÖRSEL LİSTESİ

Konstantinopolis Kuşatması	11
Kaya Manastırı, Anadolu	21
Bursa	27
Bir Türk Düğünü	28
Yeniçeriler ve Bando	32
Yunanlar	38
Bir Türk Cenaze Töreni	45
Niğbolu	49
Manuel Paleologos	56
Bir Türk Sofrası	60
Bir Venedik Kalyonu	71
Sivil Kıyafetli Yeniçeri	79
Belgrad	83
II. Mehmed Madalyonu	86
II. Mehmed Madalyonu (öteki yüz)	87
Konstantinopolis'in Planı	90
Konstantinopolis Kuşatması	94
Ayasofya	103
Rodos	110
Veliaht Cem'le Savaş	116
Büyük Üstadın Sarayı, Rodos	118
Muhteşem Süleyman (gençliği)	133

Rodos Kuşatması	136
Konsej Binası, Rodos	138
Fransa Manastırı, Rodos	139
Savaş Yolunda Süleyman	142
Viyana (1483)	144
Sultan Süleyman	149
Hürrem Sultan	152
Osmanlı İmparatorluğu'nun Genişlemesi	155
Osmanlı İmparatorluğu'nun Daralması	156
Süleymaniye Camisi, 1556	161
Resmî Giysileri İçinde Veziriazam	164
Veziriazam	171
St. Stephen Katedrali, Viyana	174
Sarayburnu	202
Saraydaki Saadet Kapısı	207
Grek Tüccarlar	218
Ayasofya	229
Ayasofya'da Bir Mozaik	248
Abdülaziz'in Tuğrası	251
Haremde	256
Navarin Savaş Planı	266

Yukarıdaki görsellerin bazıları Sir W Stirlin Maxwell'in 1873'te *The Turks in 1533* başlığı altında derlediği, P Coeck'in ilginç eseri *Les Moeurs, vd., des Turcz'*den (1553) kopyalandı. Özgün eserler British Museum'da bulunmaktadır. Diğerleri *Recueil de cent estampes gravées sur les tableaux peints d'après nature en 1707 et 1708, par les ordres de M. De Ferriol, ambassadeur du roi à la Porte'*de (1714) yer alan eserlerden alınmıştır.

Konstantinopolis Kuşatması

OSMANLI TARİHİ

BÖLÜM I:

SULTANÖNÜ (1250 - 1326)

On üçüncü yüzyıl bütün Avrupa için olaylarla dolu bir çağdı. İmparatorluğun gölgelenen gücü zayıflıyor, İtalya ve Almanya'da ayrı devletler filizleniyor, insan haklarının gelişmesi, yeni fikirlerle ve kurulan üniversitelerle meyvesini veriyordu. İngiltere'de Normanlar ve Saksonlar nihayet tek bir halk oldular; ulusun işi onları birleştiren bağı güçlendirmektir; Magna Carta imzalandı ve ilk Parlamento toplandı. Doğu'da Kutsal Şehir için verilen uzun mücadele Hristiyanların bozgunuyla sona ermiş ve Mısır Memlûklerine karşı Saint Louis önderliğinde son Haçlı Seferi'nde kral ve ordusu esir alınmıştı. Doğu'da kaybedilen Batı'da kazanıldı: Kastilyalı Ferdinand İspanya'daki Mağribilerin elindeki kentleri peş peşe kazanıyor, Mağribiler iki yüzyıl daha elde tutacakları Granada'yı son kaleleri olarak tahkim ediyorlardı. Bir zamanlar Sarazenlerin gözde vilayeti olan Sicilya bir dizi trajediye sahne oldu: Anjou Kontu Charles, Manfred'i katletti ve kurduğu tiranlık ölümcül "Vesperler"e ve İki Sicilya Krallığı'nın ku-

rulmasına yol açtı. Bütün Avrupa güçlü bir politik değişim sarhoşluğuna kapıldı.

Bu olaylı yüzyılda Asya daha ani ve yıkıcı bir devrimden geçiyordu. Cengiz Han'ın Moğol sürüleri Orta Asya düzlüklerinden kopmuşlar, bendini yıkan su kütlesi gibi girdaplar oluşturarak Doğu'nun bütün ülkelerine akmışlar, girdikleri her yere yıkım ve felaket getirmişlerdi. Cengiz yüzyılın başlarında öldü fakat oğulları ve torunları korkunç atalarının takipçisi olduklarını kanıtladılar. Bin yılın yarısında en kutsal İslam geleneklerinin mirasçısı olan ünlü Bağdat Halifeliği, Hülagû Han'ın saldırısında önce sonsuza dek düştü. Selahaddin'in ve hanedanının zaferle kazanılan hâkimiyetini sürdüren, servetleri ve hayat tarzlarıyla Kahire ve Şam'ı şöhretin zirvesine çıkaran görkemli Memlûk şeflerinin mirasçısı olan şirin vilayetler artık barbarların tehdidi ve kısmen istilâsı altındaydı ve Iconium'daki (Konya) Selçuklu sultanının kuşaklar boyunca egemen olduğu Anadolu'nun dağ geçitleri Tatar atlarının nal sesleriyle sarsılıyordu. Bir Moğol ordusu Avrupa'nın Germanyaya kadar uzak bölgelerine sızdı, Macaristan'ı yakıp yıktı, Liegnitz'deki Töton şövalyelerini bozguna uğrattı ve ardından, Avrupa'nın cazibesini aşağılarcasına, mutlu mesut kendi Doğu bozkırlarına döndü.

Bereket Moğollar kentlere yerleşmeyi, imparatorluklar kurmayı düşüneyecek kadar güçlü bir göçebe ruhuna sahiptiler; barbarlık dalgası kabardı fakat ardından iyi ki yatıştı. Dalganın Uzak Doğu'daki etkisi daha kalıcıydı; Cengiz'in torunları kuşaklar boyunca Çin'in Yuan imparatorları, Türkistan Hanları, Altın Orda'nın, Kırım'ın ve Kazan'ın şefleri oldular, böylece Rusya'nın yükselen gücüne yüzyıllarca hükmettiler ve onu dizginlediler. Bütün bu hanedanlar barbarlık alanında hüküm sürdüler: Arap, Pers ve Türk'ün her birinin kendi dehasını en iyi şekilde öne çıkardığı, ulaştığı her türlü felsefe, sanat ve bilim unsurlarını özümsemişti ve geliştirdiği uygarlaşmış Halifelik topraklarında kalıcı hiçbir iz bırakmadılar.

Osmanlı Türklerinin nesebini izlemek için uzak antikiteye dönmemiz gerekir. Orta ve Doğu Asya'nın erken tarihinde her şey az çok tahminlere dayanır fakat en azından şurası kesindir ki Çungarya düzlüklerine, büyük Gobi Çölü'ne akın eden ve zaman zaman Avrupa ve Batı Asya halklarını felç eden büyük göç dalgalarının birinden kopan sayısız göçebe kabile arasında birbirinin yerine geçerek "Tanrı'nın kırıbaçı" rolünü oynayan iki ırk vardı: Moğollar ve Türkler. Moğollar sahnede ilk kez Hiong Nu ismiyle görünürler. Çinli Han hanedanı döneminde göçebe dünyasına, özellikle uygun isimlendirmeye Uygurlar ve Türkler olarak bilinen iki büyük Türk ırkına hükmederler. Uygurlar sonunda bu hâkimiyetten kurtuldular, Yüeci ve Beyaz Hunlar isimlerini alarak Baktriya Yunan krallığını parçaladılar ve bir yanda Sâsânilerin kırıbaçı olan, öte yanda Hindistan tarihinde genel olarak sanulandan daha dikkate değer bir yer tutan, başkenti Belh olan ünlü bir imparatorluk kurdular. Hiong Nu iktidarı Çinliler tarafından yıkıldı, Volga doğusundaki bütün steplerin efendisi olan Jouan-Jouan yönetiminde yeniden canlandı. Altıncı yüzyılın başlarında Jouan-Jouan'a karşı bir ayaklanma oldu. Türklerin ismi *eo nomine* (bu isimle) tarihte ilk kez o zaman işitildi. Türkler, sınırları Mançurya'dan Karpatlar'a kadar uzanan, aynı zamanda Maveraünnehir'e ve İndus kadar uzak bir ülkeye hükmeden bir imparatorluk kurdular. Seyhun ya da Jaxartes'in güneyindeki iktidarları Sâ mânî hanedanını kuran Araplar tarafından sonunda çökertildi ve yakılıp yıkıldı; fakat Türkler steplerin efendisi olarak kaldılar ve Sâ mânîlere, hatta halifelere paralı asker sağladılar. Liderleri kendi efendilerinin yerine geçtiler ve Gazne'de ünlü bir Türk hanedanı kurdular. Bir süre sonra kendi liderlerinin komutasındaki yığınlar Horasan'a yerleştiler ve muhteşem Selçuklular imparatorluğunu kurdular. On ikinci yüzyıldan on üçüncü yüzyıla kadar Selçuklular, halifelerin Asya'daki hâkimiyet alanlarının büyük bir bölümünü yönettiler ve İslam hükümdarlığını Ana-

dolu'nun dağlık bölgelerine doğru genişlettiler, böylece ar-
dıkları olan Osmanlıların yolunu açtılar. O sırada Halifelerin
imparatorluğu Türklerle doluydu. Önce tutsak olarak getiril-
diler, dürüstlükleriyle Arap prenslerinin takdirini kazandılar,
savaşçılıkları sayesinde İran'daki asi tebaaya karşı Halife'nin
muhafızı olmaya uygun görüldüler. Önce köle, daha sonra
askerî aristokrasi ve nihayet Selçuklu sultanları olarak Türk-
ler hızla ilerlediler, bir zamanlar Arap ve Pers'e ait olan bütün
gücü, Ceyhun Irmağından Mısır sınırlarına ve Bizans İmpa-
ratorluğu'nun Asya'daki uç bölgelerine kadar özümstediler.

Horasan ve İran Selçukluları kendi vasalları olan, Aral
Denizi'nin kuzey bölgesinden Kankali yığınlarının destekle-
diği, modern Türkmenlerin ataları olan Harezmi ya da Hiva
Şahları tarafından yerlerinden edildiler. Harezmi Şahlar adım
adım kendi efendilerinin hâkimiyet alanını ele geçirdiler ve
on üçüncü yüzyılın başlarında bir zaman bütün Asyatik İslam
imparatorluğunu kendi yönetimleri altına almakla tehdit
ettiler. Fakat tam üstünlük düşlerini gerçekleştirmek üzere
oldukları bir sırada anî bir darbeye ezildiler, Harezmi krallığı
beylikler ve büyük güçler listesinden silindi. Tatar steplerinin
kaynakları henüz tükenmemişti: hâlâ karanlıktan çıkmaya,
erken göçmenlerin zengin topraklarına çullanmaya hazır sağ-
lam barbar uluslar vardı. Asya'yı bir kez daha Batı'ya doğru
dehşet verici biçimde akıtan bu kez Moğol ırkıydı. Denildiği
gibi, çevresinde doğuştan asker bir aile bulunan ve denizde
kum gibi sayısız göçebe sürülerini peşine takan Cengiz Han,
Harezmi Şah'ın hükmettiği bölgeleri istilâ etti, Halifelîğin ve
Selçukluların imparatorluğunu ezip geçti, mevcut otoritenin
tamamını bir *tabula rasa* hâline getirmeye hazır olduğu görüldü.
Cengiz Han'ın orduları Avrupa'ya da yayıldı fakat Töton
şövalyelerinin cesareti sayesinde Batı uygarlığının şafağında
bir süre için durdurulabildi. Bu muazzam istilânın Avrupa'da
kalan yegâne izi Rusya'da bulunmaktadır. Rusya tarihi bu sü-
reçte biçimlendi, politik ve ahlaki özellikleri genellikle Tatar-
ların uzun hâkimiyetine kadar izlenebilir.

Ne var ki Türkler Asya batısının efendileri olarak kaldı ve Moğol yükselişi onları önüne katarak ancak daha güneye ve batıya doğru süpürdü. Krallığın düşmesiyle birlikte Harezmi'den ayrılarak güneye kaçtılar. Bazıları Beyaz ve Kara Koyunlu Türkmenler adıyla on dördüncü ve on beşinci yüzyılda Pers ve Suriye tarihinde önemli bir rol oynadılar. Diğerleri daha güneye geçtiler ve büyük Türk ailesinin mensupları olan Mısırlı Memlûk sultanlarıyla çatıştılar; geri püskürtüldüklerinde kuzeye döndüler ve Küçük Asya'da Selçuk ırkından hısımlarına katıldılar. Moğol istilâsının dehşet verici şokuyla sarsılan ve sonunda Ankara Meydan Savaşı'yla ilişkilendirdiğimiz tuhaf bir tarzda Anadolu Türklerine katılan kabilelerin biri, daha sonra Osmanlıların muzaffer ismiyle ün kazanan Ertuğrul'un kabilesi idi. Kabile Küçük Asya'daki hısımlarına katıldığında neredeyse bütün İslam dünyası göçebe step kabilelerinin elindeydi. Türkler Küçük Asya'ya hükmettiler, Türkler Mısır'ı yönettiler, Türkler Suriye ve Mezopotamya'da Moğolların yönetimi altında küçük bir yetki alanını elde tuttular. Bu arada Cengiz'in torunları İran'daki halifelerin hâkimiyet bölgesini ele geçirmişler, Volga ve Ural Dağlarının vahşi bölgelerinde egemenlik kurmuşlar, Seyhan topraklarından ve Tatar çöllerinden Orta Asya'ya yayılmışlar, Çin'de bir imparatorluk kurmuşlardı ve Hindistan'da Büyük Moğollar adıyla bilinen uzun bir Moğol imparatorlukları hattı kurmaya hazırlanıyorlardı. ¹

Türk ırkı Akdeniz'e bitişik ülkelerin hâkimi oldu. Türkler, Moğollardan önce oradaydılar ve Türkler hâlâ oradadırlar. Esas olarak Türk kanından Mısır Memlûkleri kendilerine baskın çıkan Moğol akınına dayandılar; Konya'nın Selçuk soyundan gelen Türk sultanları yükselen barbarlık akınına göğüs geldiler; Osman'ın soyundan gelen Türk ardılları Moğol-

1 Türk kabilelerinin göçü hakkında değerli önerileri için Moğol ve Türk ırkları tarihi üzerine en büyük otoritemiz olan parlamento üyesi Sayın H. H. Hoeoth'a minnettarım.

ları azar azar Küçük Asya'dan sürüp çıkardılar ve Akdeniz'in bütün doğu ve güney kıyılarına yönelerek ve Karadeniz'i bir Türk gölüne dönüştürerek büyük Cengiz'in Kırım'daki torunlarını uysallaştırıp dizginlediler. Osmanlı Türk artık Bağdat'taki Hülâgu'nun tahtında oturmaktadır; Selçuklu bölgelerine, Selahaddin'in imparatorluğuna, Memlûklerin dar ırmak vadisine sahiptirler. Moğolların boş yere ele geçirmeye çalıştıkları Sarazenlerin hâkimiyet alanı Türklerin eline geçti. Onlara ait olan geniş imparatorluk kadim şöhretini henüz kazanmamıştı ve Moğol istilâsının sancılarında kökleniyordu; istilâcılar ile Anadolu'nun eski efendileri arasındaki mücadele Osmanlı Türk'ün doğumuyla abideleşti.

Konya'daki Selçuklu Sultanı Keykubat günün birinde Angora (Ankara) yakınlarında bir Moğol ordusu tarafından sıkıştırıldığında, on üçüncü yüzyılın ortalarna gelinmişti. Düşman hızla üstünlük kazanırken talih ansızın tersine döndü. Meçhul atlılardan oluşan küçük bir grup düşmana saldırdı ve zafere Selçukluların oldu. Tam zamanında yardıma koşan atlılar kime yardım ettiklerini bilmedikleri gibi Selçuklular da müttetiklerini tanımıyorlardı. Bu buluşma zaman zaman ulusların geleceğini biçimlendiren dikkate değer rastlantılardan biriydi. Moğol akınının Horasan'daki eski kamp yerinden sürüp çıkardığı ve batıya doğru sürdüğü Türklerin Oğuz ailesinden Süleyman'ın oğlu Ertuğrul, Angora Meydan Savaşı'na rastladığı sırada bir süredir oyalandığı Fırat Nehri kıyılarından Anadolu'nun daha sakin bölgelerine doğru seyahat ediyordu. Göçebelerin kavga dövüş aşkı ve savaşçının daima zayıftan yana olması yüzünden Ertuğrul dört yüz atlısıyla kargaşanın içine daldı ve savaşın kaderini değiştirdi. Bu içgüdüsel ve şövalyece hareketin, üç yüzyıl boyunca azalmayan bir şan ve şerefle varlığını sürdürmeye yazgılı ve şimdi, altı yüz yıldan fazla bir zaman akıp gittikten ve pek çok bölge zorla ya da ikna yoluyla elinden alındıktan sonra bile geniş topraklara hükmeden, ırkları ve dilleri farklı pek çok halkın sadakatini

sağlamaya devam eden bir imparatorluğun kuruluşuna doğru atılan ilk adım olduğunu elbette düşünmemiştir. Ertuğrul'dan Türkiye'nin günümüzde hüküm süren sultanına kadar soyun erkeklerinden otuz beş hükümdar kesintisiz bir ardılıkla Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetmiştir. Avrupa tarihinde böylesine sürekli hükmeden tek bir aile örneği yoktur.

Selçuklu Sultanı beklenmedik müttefiklerini ödüllendirmekte gecikmedi. Yabancıların istekleri yerine getirildi, Keykubat'ın hükmettiği alanlara yerleştirildiler. Yaz kampları, büyük Yunan kentlerinin, Brusa (Bursa) ve Nicaea'nın (İznik) bulunduğu Roma vilayeti Bitinya'nın güney surlarını oluşturan Ermeni dağlarındaydı. Kışları sürülerini güney bayırlarından Sangarius (Sakarya) Vadisi'ne sürdüler. Yunanlıların Thebasion dedikleri Sugut (Söğüt) başkent olarak onlara verildi. Geride, ilk kez büyük bir meydan savaşında göründükleri Angora, önlerinde ise Brusa vardı. Bu civarda birleşik bir Yunan ve Moğol ordusuna karşı yiğitliklerini ve askerî yeteneklerini sergilediler. Ertuğrul savaşa öncülük ederken hafif süvari birliğine ustalıkla manevralar yaptırarak sultanın asıl taarruzunu perdelemeyi başardı. Üç gün üç gece süren şiddetli savaşın sonunda Selçuklular hasımlarına karşı zafer kazandılar ve onları önlerine katarak deniz kıyısına kadar sürdüler. Bu Ermeni Geçidi savunması sultanın ön cephesinde verilen bütün koruma savaşlarında yer alan Türklerin önderine büyük bir ün kazandırdı ve Eskişehir (kadim dönemde Dorylaeum) mıntıkası Ertuğrul'a sürekli olarak verildi. Bu bölge Ertuğrul'un edindiği öncü konum nedeniyle yeni bir isim aldı ve bundan sonra, günümüze kadar Sultanönü, "Kral'ın Cephesi" olarak anıldı.

Sultanönü yeni gelenlere değerli ve büyük bir sorumluluk yükledi. Bitinya sınırlarında Hristiyan hâkimiyet alanları ile Müslüman bölgeleri arasında bir engel oluşturdu. Böylece İslam'ın askerleri Doğu İmparatorluğu'nun zayıflayan siperlerine karşı büyük bir Kutsal Savaş açabildiler. Sultanönü'nün boş

zemini Osmanlıları uzun süre sahip oldukları geniş imparatorluğu denetim altında tutmak için zorunlu ποῦ στῶ (kalıcı üs) ile donattı. Yabancılar, Ermeni ve Temnos (Menemen, Görece) bayırlarında ya da Sakaria'nın (Sakarya) sulak düzlüklerinde sürülerini otlatırlarken nüfuslarını, servetlerini, güçlerini artırdılar ve hamlelerle, pek çok mücadele vererek yarı-bağımsız mıntika şeflerine hâkimiyetlerini kabul ettirdiler, böylece zengin ve bereketli toprakların, kalabalık ve varlıklı kentlerin; bahçeleri, bağları, kaplıcaları ve hanları olan Eskişehir'in; Ertuğrul'un başkenti, günümüzde kabrinin de bulunduğu Sugut'un (Söğüt) efendisi oldular. Köylerin yanı sıra, diğer güçlü mekânlar Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenle yerleştiği beşiği oluşturan mıntikanın parçasını oluşturdu.

Ertuğrul'un oğlu Osman 1258'de Söğüt'te dünyaya geldi, mutlak bağımsızlık sağlama girişiminde bulunan soyun ilk hükümdarı oldu. Torunları Osmanlılar adını aldılar ya da biz onlara "Osmanlılar" dedik. Bu onların özel ve gurur verici unvanıydı. Geç dönemlere kadar "Türk" ismiyle değerlerini asla düşürmediler. Osman savaşçı bir ırkın kahramanı olarak anılmayı hak ediyordu. Babasının kendi yönetimine bırakılan bölgede klanı güçlendirdiği uzun barış yılları oğula onun son yıllarını taçlandıran fetih çağı için hazırlanma süresi kazandırdı. Osman'ın hayatında ilk önemli olay doğal olduğu kadar evcimendi: âşık oldu. Eskişehir yakınındaki küçük İtburni (İtburnu) köyünde bilgili bir hukukçu olan Edebâli yaşıyordu. Osman onunla sohbet etmekten hoşlanıyordu. Bunun sebebi sadece Edebâli'nin iyi bir insan olması değil, emsalsiz güzelliğinden ötürü bazılarının "Mal Hatun," bazılarının da "Kameriye" (parlak ay) dedikleri bir kızının olmasıydı. Fakat Osman'ın ailesi ülkede henüz yeniydi ve otoritesi Anadolu aristokrasisinin çevre şeflikleri tarafından kabul edilmemişti. Yüksek mertebeden başka genç adamlar güzel kıza talip olabilirlerdi. Bu yüzden baba, Ertuğrul'un oğlunu uygun bulmadı. Sonunda, Doğu'nun batıl inançlı halkları arasında inandırıcı

Kaya Manastırı, Anadolu.

bir iddiayla ikna oldu. Kuşkularını gideren bir rüya idi. Bir gece Osman uykusunda kendisini ve yaşlı adamı yere uzanmış yatarken gördü. Edebâli'nin göğsünde bir ay doğuyor, dolunay hâlini alarak Osman'a yaklaşıyor ve onun koynunda batıyordu. Ayın battığı yerden bir ağaç yükseliyor, gittikçe büyüyor, dalları bütün yeryüzünü ve denizleri gölgeleyene kadar yayılıyordu. Ağacın yapraklarının altında dört büyük dağ, Kafkas ve Atlas, Toros ve Balkan Dağları yükseliyor, bu dağlar dört çadır direği gibi gök kubbeyi tutuyor, yanlarından dört büyük nehir, Nil ve Tuna, Dicle ve Fırat akıyordu. Sularda gemiler yüzüyor, tarlalarda hasat yapılıyor, güller, servi ağaçları, çiçekler ve meyveler insana zevk veriyor, dallarda kuşlar şakıyordu. Yeşil bir örtüye doğru kubbeleri ve minareleriyle kentler yükseliyor; mabetler ve dikili taşlar, kuleler ve kaleler göğe uzanıyor ve zirvelerinde altın hilâl ışıldıyordu. Osman şiddetli bir rüzgârın hilâli, iki kıta ve iki denizin buluştuğu yerde, safir ve zümrüt arasındaki bir elmas, imparatorluğun yüzük taşı gibi duran Konstantiniye İmparatorluğu'na doğru fırlattığını gördü.² Osman büyüleyici yüzüğü tam parmağına takmak üzereyken uyandı. Rüyasını Mal Hatun'un babasına anlattı. Osman ile ay yüzlü genç kızın evlatlarını parlak bir geleceğin beklediğine ikna olan Edebâli onların birleşmesine rıza gösterdi. Orhan 1288'de doğdu ve Ertuğrul aynı yıl içinde ailenin başı ve Selçuklu sultanının 1289'da Karacahisar'ı da (Melangeia) eklediği Eskişehir'in hükümdarı olarak ardında Osman'ı bırakarak öldü. Osman'ın ilk işi Eskişehir'e bir cami yapmak, hukuk yönetimi ve İslam ritüellerinin yerine getirilmesi için gerekli görevlileri atamak oldu. Katı ve adil adalet onun yönetim tarzının temelini oluşturdu ve hâkimiyet alanının genişlemesine büyük katkı sağladı. Ne var ki bütün bu barışçı girişimler kısa süre içinde savaş cazibesi karşısında bir yana bırakıldı. Oymak mensuplarının tepeliklerde sürülerini

2 Von Hammer, "Geschichte des Osmanischen Reichs," i, 66-7.

otlatmaktan, bal toplayıp halı dokumaktan, basit bir çoban topluluğu olarak yaşamaktan hoşnut oldukları bir zaman yaşamıştı. Fakat bu rahat hayatı bir anda yeni ve cüretli bir yola girerek terk ettiler. Bölgenin daha küçük şefliklerine teker teker boyun eğdirdiler, Bizans İmparatorluğu'nun çevre kalelerini peş peşe ele geçirerek hâkimiyet alanlarını Yenişehir'e kadar yaydılar; Asya'daki iki büyük Yunan kenti, Brusa ve Nicaea'nın neredeyse görüş alanı içindeydi. Yenişehir gibi önemli bir mevkiinin ele geçirilmesi zekice bir manevrayla gerçekleşti. 1299'da Bilecik'te bir düğün yeri Osman'ın onu esir edip iktidarına son vermek için komplo hazırlayan rakiplerinin buluşma yeri olarak seçildi. Osmanlı oymağından, komplo konusunda uyarılan kırk kadın düğün hazırlıklarının yapılmakta olduğu kaleye bir bahaneyle kabul edildi. Hem garnizon hem de davetliler düğün töreniyle meşgulken kırk kadın farklı bir kılıkta ortaya çıktılar ve kırk cesur Osmanlı savaşıncısından farksız olduklarını kanıtladılar. Hızla kaleyi ve daha sonra I. Murat'ın annesi olacak, Nenuphar (Nilüfer) adındaki genç ve güzel gelini ele geçirdiler. Bu savaş hilesinin haberi yayılmadan Osman şimşek gibi Yarhisar'a yönelip orayı ele geçirirken, bir diğer kol Aynagöl'ü aldı. Böylece Osman, Osmanlıların hâkimiyet alanını Olimpos Dağı'na kadar genişletti. Türk başkentini Yenişehir'de kurdu ve burayı önce Bursa'ya, daha sonra Konstantinopolis'e sıçrama tahtası olarak kullandı. Ne var ki bu eklentiyle birlikte Osmanlı toprakları Rum'un on yedi alt bölümünden sadece birine denk düşüyordu. Rum bölgesi de Muhteşem Süleyman'ın büyük imparatorluğunun daha sonraki zamanlarda bölündüğü yirmi beş vilayetten biriydi.³

Osmanlı Türklerinin Sultanönü'ne yerleşmesinin üzerinden yarım yüzyıldan fazla zaman geçmişti, ancak sınırları hâlâ dardı. Ne var ki ilerleme dalgası bir kez daha hareket-

3 Von Hammer, i, 75.

lendiğinde büyük bir hız kazandı. Türk'ün hâkimiyet alanı ortasına taş atıldığında havuza dairesel olarak yayılan dalgacıklar gibi giderek büyüyen halkalar hâlinde genişledi. On üçüncü yüzyılın sonunda Selçuk hanedanının yok olması bu ilerlemeye güçlü bir dürtü kazandırdı. Biri Sultanönü olan çeşitli devletler Selçukluların yetkisini devraldılar ve onların topraklarını bölüştüler. O zamandan sonra Türklerin özlemlerini baskı altına alacak hiçbir üstün ve egemen güç olmadı. Sadece birbiriyle savaşılabilen ve sadece hâkimiyet alanında kendilerine ilk kez yer veren hükümdara sadakatsizlik göstermeyen rakipler vardı. Bütün bu devletler sonunda Osmanlı Sarayı'nın kurduğu imparatorluğun içinde tükendiler fakat bu, kurucunun ölümünden uzun yıllar sonrasına kadar gerçekleşmedi. Karaman hükümdarı on hükümdarın en güçlüsüydü ve ona karşı pek çok uzun savaş verildikten sonra toprakları Türk'ün hâkimiyet alanına ilhak edildi. Yazmakta olduğumuz erken dönemde Karaman devleti Osmanlı'nın o yönde ilerleyemeyeceği kadar güçlüydü ve on dördüncü yüzyılın başında Osmanlı bölgeleri Avrupa'ya doğru genişledi. Bu yönde bir zamanların güçlü Doğu İmparatorlarının zayıf temsilcileri Sultanönü'nün sert savaşçılara kolay av oldular. Osman Yenişehir'deki tahkimatından en yakındaki Yunan şehirlerine sefere çıktı, imparatorun orduları ona karşı harekete geçmeden pek çok kaleyi ele geçirdi. Baphoeum'da karşılaştığı Bizans ordusunu bozguna uğrattıktan sonra Bitinya'nın tamamını öylesine yakıp yıktı ki Yunanlar, Nicaea surlarının dışına çıkmaya cesaret edemediler.⁴ Bu başarılarla cesaret kazanan Osman güçlerini denize daha yakın bölgelere yöneltti, filoları Yunan adalarını yakıp yıkan ve böylece dehşet verici korsan kırbacını kullanmaya başlayan Aydın ve Saruhan hükümdarlıklarının örneğini taklit etti. Evreler hâlinde imparatorluğun ikinci kenti Nicaea'yı kuşattı; ordularını Brusa'ya

4 Finlay, "History of Greece," iii, 387.

yöneltti ve kentin tam karşısına iki kale dikti. Bu kuşatmayla on yıl boyunca baskı yaptı. “Osmanlıların büyük, nüfusu fazla ve sağlam biçimde tahkim edilmiş, servet sahibi fakat savaşı olmayan Yunanların mülkünü edinmek için kullandıkları yöntem Yunanistan’ın erken çağlarında Dorların kullandıkları yöntemi andırıyordu. Küçük bir gücün cesareti ve azmiyle ustalık edinmesinin ve nüfus kazanmasının neredeyse tek yolu budur. Harekâta giriştikleri kenti düzenli bir abluka altına alacak yerde Osmanlı Türkleri, kentin dolaylarında güçlü karakollar kurdular, tarlaları tahrip ettiler, sığırları ve köleleri öldürdüler ve kent sakinlerinin ticari bağlarını kestiler. Kentlerin yakılıp yıkılması ve yolların güvenli olmaktan çıkması evreler hâlinde gıda maddelerinin fiyatını yükseltti, göç ve kıtlığa neden oldu. Yunan Kilisesi’nin beşiği ve iki kuşak boyunca Bizans İmparatorluğu’nun başkenti olan Nicaea bu şekilde sıkı bir abluka altına alındı.”⁵ Bu arada Osman’ın hafif süvarisi Bosphorus (Boğaz) ve Karadeniz kadar uzak bölgeleri yakıp yıktı: Konstantinopolis’teki sarayının kulelerinde yaşayan İmparator, Bosphorus’un karşısındaki köylerden yükselen alevleri, sahile baskın yapan Türk teknelerini; Osman’ın yorulmak bilmez ve aynı anda pek çok yerde gerçekleşen şiddetli saldırıları karşısında bütün ülkenin titrediğini görebiliyordu. Osman planlarını başarıyla uyguladı ve on yıl süren Bursa kuşatması sonuçlandırıldı. Bu büyük kent 1326’da ele geçirildi; Orhan kentin surlarına Osmanlı bayrağını çekti ve babasına müjdeyi vermek için Söğüt’e koştu. Osman zaferi haber alacak kadar yaşadı ve yirmi altı yıl hüküm sürdükten sonra yetmiş yaşında huzur içinde öldü. Son arzusu büyüyen devletin yeni başkenti Bursa’ya gömülmekti. Daha uzak bir yerde dünyaya gelmiş olsa da kabri bu yüzyıla kadar Bursa’da kaldı. Kılıcı günümüzde İstanbul’da muha-

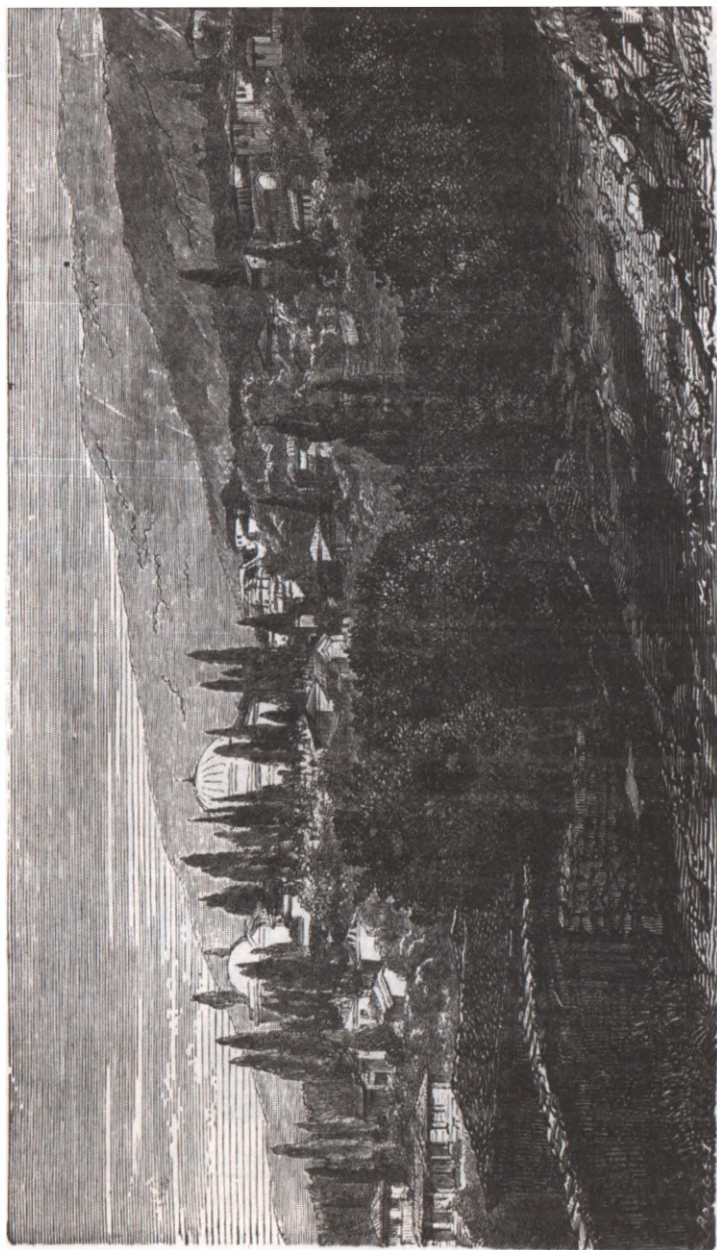
5 Finlay, iii, 423-4.

faza edilmektedir ve onun soyundan gelen her sultan tahta çıkma töreninde vakarla kurucunun kılıcını kuşanır.

Türklerin Osman'ı ilk Sultan olarak benimsemeleri mantıklıydı. Küçük Asya'daki oymağı aslında Ertuğrul kurdu fakat bağımsızlık kazanmadı ya da itibarı küçük bir hükümdarinki kadardı. Osman ise imparatorluk düşünüy kuran ilk hükümdardı ve hayalini tam olarak gerçekleştirip Konstantinopolis'i gururla ayaklarının altına seremediyse de, fetihlerini Hellespont'a (Çanakkale) kadar yaydı, oğlunu Bursa'da tahta çıkardı ve Nicaea ile Nicomedia'nın (İzmit) fethine giden yolu açtı; Bosphorus kıyılarında sağlam bir Türk hâkimiyeti kurdu. Torunlarının tamamladığı zaferleri başlattı; Yunanlara, Moğollara ve Selçukluların yerine geçen Türk emirliklerine karşı verdiği savaşlar, oğlunun ve torununun izleyeceği bir örnek oluşturdu ve Osman'ın komuta tarzının etkisi ölümünden çok sonra da hissedildi.

Kişisel olarak Osman tıpkı Arapların ilk halifeleri gibi zevk ve alışkanlıklarında basit ve ilkeldi. Ardında ne gümüş ne de altın bıraktı. Ondan geriye kalanlar sadece bir tuz kâsesi –misafirperverlik sembolü– bir kaşık, örülmüş bir kaftan ve beyaz ketenden bir sarık, iyi cins damızlık atlar, bir öküz boyunduruğu, torunlarının Bursa çayırlarında hâlâ otlatıtları koyun sürülerinden ibaretti. Basit giysiler içinde etkileyici bir görünümü vardı. Artakserkses "Longimanus"⁶ gibi kolları dizlerinin altına kadar uzanırdı; binici bacakları, kemerli bir burnu vardı. Saçları sakalları siyah, teni esmer olduğu için "Kara Osman" diye anılırdı. Doğu'da siyah şerefin rengidir; beden gücünün ve enerjinin yanı sıra karakter sağlamlığını gösterir. Kara Osman fiziksel özelliklerini sonraki kuşaklara aktardı ve en az üç yüzyıl boyunca Osmanlı tahtına kişisel cesaretiyle ayırt edici olmayan tek bir sultan oturmadı. Yiğitlik Türk'ün mirasıdır.

6 MÖ 462-424 yılları arasında hüküm sürmüş Pers imparatoru. (ed.)

Bursa

BÖLÜM II:

HELLESPONT'UN KARŞISI (1326-1380)

Orhan tahta çıktığında Yunanların Asya'daki başlıca kalelerinden biri düşmüştü. Geri kalanı Türklerin genç zindeliğine boyun eğmekte gecikmedi. Aynı yıl (1326) içinde Nicomedia Bursa'yı izledi. İmparator Andronikos 1329'da istilacılara karşı harekete geçti fakat yaralandı ve Pelekanon'daki (Maltepe) kampı Orhan'ın eline geçti; Nicaea 1330'da teslim oldu ve 1336'da Mysia'nın (Misya) başkenti Pergamon, Karasi Beyliği'nden alınarak Osmanlı topraklarına eklendi. İznik halkının göç etmesine izin verildi, bütün malları, arşivleri ve kutsal emanetleri alındı ve bu insafli tutum fatihin konumunu önemli ölçüde güçlendirdi. Selçuklu İmparatorluğunun topraklarına cömert bir tutumla yerleşmesine izin verilen küçük bir çoban oymağı, iki kuşak içinde Küçük Asya'nın kuzeybatı köşesinin tamamına sahip olmuş, Bosphorus'un doğu kıyılarını yönetiyordu. Bir süre için bu kadarıyla yetindiler. Bizans imparatoru barış yapmaktan hoşnuttu. Türklerin kaygısı ise her zamanki gibi yeni hâkimiyet alanları için örgütlenmek ve büyük mücadeleye hazırlanmaktı.

Türklerin topraklarında yirmi yıl kadar sükûnet hüküm sürdü ve bu yirmi yıl içinde Orhan ile ağabeyi, ilk Türk vezi-

ri⁷ Alâeddin, devleti ve orduyu örgütlemekle uğraştılar. Artık egemenliğin işaretleri görülüyordu: Orhan bağımsız sultan olarak kendi adına para bastırdı. Fakat ülkeyi çevredeki düşman güçlere karşı savunma araçları olmaksızın egemenlik boş bir varsayımdan ibaretti. Askerî örgütlenmeye bağlı olduğu ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu olan Alâeddin bu amaçla orduda reform yapmaya başladı. Geleceğin Osmanlı Sultanları, oymağın eski usulle atlı toplaması, oymak şefinin köylere haber salarak soydaşları ve vasalları savaşmak üzere bir araya getirmesi, savaştan sonra onları evlerine göndermesi yerine, sürekli alaylara sahip olacaklar, böylece modern zamanların ilk daimi ordusunu kuracaklardı. Bu, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen değişimin doğal sonucuydu. Dört yüz oymak mensubunu savaşta yöneltmek artık söz konusu değildi; Osmanlılar artık çok sayıda Selçukluyu ve diğer Türk aşiretleri kapsıyordu. Bu aşiretler her yıl zafer umuduyla uzaklardan geliyorlar, üstün bir düzende yaşamak ya da Osmanlı yönetiminde güvenli bir hayat sürdürmek istiyorlardı. Bu yüzden Osmanlılar çok karma bir ırk hâline gelmişlerdi ve Avrupa'nın büyük bir bölümüne kısa sürede boyun eğdiren ordular Küçük Asya aşiretlerinden oluşuyordu. Bununla birlikte, gerçek Osmanlılar yüksek komutayı elde tuttular ve bir tür yönetici aristokrasisi oluşturdular. Bu karışık grupları örgütlemek için önce piyade denilen bir düzenli ordu birliği kuruldu ve bunlara askerî hizmet ve askerî yolların onarılması şartıyla toprak verildi. Daha sonra bunları denetim altında tutmak amacıyla, Yunanlara karşı çıkılan seferlerde ele geçirilen Hristiyan ailelerin sağlıklı erkek çocukları toplanarak rakip bir yapı oluşturuldu. Üç yüzyıl boyunca her yıl bin kadar Hristiyan çocuk Osmanlı

7 Vezir, devlet işlerini gören, "yük taşıyan" anlamına gelir; günümüzde başbakan.

iktidarının hizmetine alındı; yıl boyunca yeterli tutsak alınmadığı zaman sayı sultanın Hristiyan tebaasıyla tamamlandı; fakat 1648'den sonra asker çocukları da askere alındı.

Böylece ünlü yeniçeri grupları oluşturuldu. Bu gruplar yüzyıllarca Osmanlı ordularının kaynağı oldu. Sonunda yeniçeriler devlet içinde öyle ağırlıklı bir etkiye sahip oldular ve bunu öylesine düşüncesizce istismar ettiler ki bu yüzyıl içinde Sultan II. Mahmut tarafından imha edildiler. Yeniçeriye kaydedilmek üzere ailelerinden alınan çocuklar genellikle çok gençtiler; elbette Müslüman olmak zorunda bırakıldılar ve askerî eğitimleri dikkatle düzenlendi. Disiplin ağırdı; Sparta tarzında bir cesaret ve dayanıklılık aşılanıyordu. Fakat gayret ve yetenek farklı biçimlerde ödüllendiriliyordu. Yeniçeriler hızlı terfi ediyor ve sarayın gözüne giriyorlardı. "Ülkesi, eşi dostu ve hısmıyla bütün bağları kesilen, fakat yüksek ücreti ve ayrıcalıkları, askerî ilerleme fırsatları olan, şiddetten haz alan, bedensel zevklere düşkün ve açgözlü, başarılı savaşın göreneksel vahşeti içinde hayvan doğasını andıran tutkular yaşayan bu askerî kardeşlik örgütü devlet yönetiminin incelikleriyle harekete geçen acımasız fanatizmiyle emperyal hırsların o güne kadar yeryüzünde görülen en güçlü ve en dehşet verici aracı olarak gelişti."⁸

Orhan kendisine bağlı bin erkek çocuğu ilahî bir dervişin huzuruna çıkardı, dervişten hayır duası ve onlara bir isim vermesini istedi. Bunun üzerine Hacı Bektaş kaftanının kolunu öncü konumundaki çocuğun başının üzerine koyarak, "Bu yeni ordunun adı Yeni Çeri olsun; Allah onların yüzünü ağartsın, kollarını güçlü, kılıçlarını keskin, oklarını öldürücü kılsın ve onlara zaferi nasip etsin!" dedi. Yeniçerinin daimi üniformasının bir parçasını oluşturan, arkaya doğru kaftan kolunu andıran bir parçası olan beyaz yünlüden derviş kepini kökeni budur.

8 Sir E. Creasy, "History of Ottoman Turks," 15.

Yeniçeriler ve Bando

Osmanlı ordusu, piyade ve yeniçerinin yanı sıra küçük çatışmalara sevk edilen ve yeniçeriye saldırıya geçme emri verilmeden önce düşmana ilk dehşeti yaşatan düzensiz bir hafif süvari birliğini; önceleri 2400 kişiden oluşan, daha sonra sayıları artan altı atlı muhafız müfrezesini kapsıyordu. Bu müfrezelerin biri gayet iyi bilinen, Hindistan'daki "sepoy"la aynı sözcük olan sipahi adını aldı. Feodal sistem süvari sınıfını genişletti; bazı süvari toplulukları askerî hizmet karşılığında elde tuttıkları topraklara yerleştirildiler. Aynı zamanda ücret ödenmeyen, geçimleri ganimet ve yağmaya bağlı, akıncı denilen düzensiz süvari birlikleri vardı.

Böylesine disiplinli, yüksek ücret alan, şan şeref ve ödülün söz konusu olduğu yerde onlara nasıl önderlik edeceğini bilen bir egemene adanmış ordunun başındaki Orhan artık çevresindeki krallıkları tartabiliyor, yaklaşan mücadelenin imkânlarını değerlendirebiliyordu. Geride, küçük fakat zararsız olmayan devletler Selçuklu hâkimiyetinin çöküşüyle birlikte ortaya çıkmışlardı; Türk oldukları için onlar bir bakıma hısım sayılırlardı; iyi savaşçılardı ve en önemlisi yoksuldular. Sultanlar yağma imkânı olmayan fetihlerle ilgilenmezlerdi, yıllar sonra Beyazıt Küçük Asya'nın küçük prensliklerini alana kadar da ilgilenmeyeceklerdi. İlk sırada çok daha değerli bir ödül vardı. Bizans İmparatorluğu'nun parçalara ayrılmış, hükümdarların boğuşmalarıyla bölünmüş zengin bölgeleri Orhan'ın gözü önündeydi. Bosphorus kıyısında dururken Konstantinopolis'in kubbelerini ve saraylarını görebiliyordu. Bu takip edilmeye değer bir avdı ve Osman ilk saldırısını güçsüz Paleologos Hanedanına yöneltti.

Manevi güçle hazırlanmıştı. Sağlam ve adil Türk yönetimi Asyalı Yunanların üzerinde, Bizans İmparatorluğu'nun yönetimine kıyasla daha iyi durumda olduklarına, daha az vergi ödediklerine ve çok daha etkin biçimde korunduklarına dair güçlü bir izlenim yaratmıştı. Bizans imparatorunun sürekli ve

kalleş entrikaları, soyluların mantıksız kıskançlıkları, Roger de Flor ve Katalanları gibi yabancı paralı askerlerin talepleri, her türlü iyi ve tarafsız yönetim yaklaşımını imkânsız kılıyordu. Rakip imparatorlar arasındaki iç savaşlar imparatorluğu eski varlığının gölgesine indirgemişti. "Pek çok vilayet ebediyen kaybedildi ve Yunan ırkı pek çok mıntıkadan sürülüp çıkarıldı. Yunanların malı mülkü yağmalandı, taşınmaz malları müsadere edildi, hatta aileleri köle durumuna düştü...Taşınmaz malları ve askerî güçleri, yarattığı toplumsal nüfuzla birlikte Sırpların, Arnavutların, Cenevizlilerin ve Osmanlı Türklerinin eline geçti; ve on dördüncü yüzyılın ortalarından sonra Makedonya, Epir ve Yunanistan tarihinde önemli bir yeri olan yabancı isimler ve neredeyse tamamen bağımsız bir konuma gelen Sırp ve Arnavut şefler buluruz... Asya'da imparatorluk Skutari (Üsküdar) ve birkaç kaleden fazlasına artık sahip değildi; Thrace'de (Trakya) Burgas (Burgaz) Körfezi'nden başlayan Adrianopolis'nin (Edirne) kuzeyinden Kavala'ya uzanan bir çizgiyle sınırlandı; Makedonya'da Thessalonika'yı (Selanik) ve bitişik yarımada'yı elde tuttu fakat Sırplar kara tarafından bu bölgeyi kuşattılar, aynı zamanda Teselya ve Epir ile Peloponnesos'un bazı bölümlerini elde tuttular. İmparatorluğun geri kalan bölümleri Ege Denizi'ndeki, Venedik-Ceneviz ve St. John şövalyelerinin hâkimiyetinden kurtulmuş birkaç adadan; Aydın ve Saruhan emirliklerinin bölgeleriyle kuşatılmış olmakla birlikte hâlâ Konstantinopolis'in hükümdarlığını olarak kabul edilen Philadelphia (Alaşehir) ve Phocaea'dan (Foça) ibaretti. Bizans imparatorluğunun kalıntıları bunlardı. Bu bölgeler artık iki imparatorun, üç imparatoriçenin ve ayrıca uzun bir despotlar, sebakrotarlar (saray aristokrasisi) ve maaşlı saray görevlileri listesinin sorumluluğu altındaydı."⁹

9 Finlay, iii, 446-8.

Yirmi yıl süren bütün bu barış yıllarında Orhan ile İmparatorlar, Andronikos ve Kantakuzenos arasında dostane bir anlayış olmuştu. Kantakuzenos –Osmanlı’nın bütün zafer döneminde Hristiyanları nitelendiren aile ahlakının tuhaf biçimde hiçe sayılmasıyla– kızı Teodora’yı, inanç ve yaş farklılığına rağmen, altmışlı yaşlarındaki Müslümanla evlendirdi. Kantakuzenos ve Naip İmparatoriçe Anna Osmanlı sultanıyla uzlaşmak için ellerinden geleni yaptılar ve iç mücadelelerde onun desteğini sağladılar. Her zaman ödedikleri bedel Türklerin bölgeleri yakıp yıkmalarına ve diledikleri kadar Hristiyan’ı köle yapmalarına izin vermektir. Tarihçi Ducas, imparatoriçenin Orhan’ın Skutari’deki Hristiyanları Asya’da satmak için nakletmesine, “böylece Konstantinopolis’in Asyatik semtini Yunan köle ticaretinin başlıca deposu hâline getirmesi”ne¹⁰ izin vererek ona yardımcı olduğunu söyler. Orhan hâlâ imparatora ait olan bu elverişli pazarlık ortamında ve aralarındaki dostluğun kesintiye uğrama olasılığının pek bulunmadığı şartlarda kayınpederini ziyaret etti.

Ne var ki kısa süre içinde bir fırsat doğdu. Akdeniz’in iki büyük deniz gücü, Venedikliler ile Cenevizliler arasında sürmekte olan mücadele, Konstantinopolis’in bir semti olan Galata’yı tutan Bosphorus’ta sıklıkla bir toplanma yeri buluyordu. Yüzyıllarca Türklerin en kararlı düşmanı olmaya yazgılı Venedikliler Orhan’ı o sırada öfkelen-dirmişlerdi. Vakit kaybetmeden onların düşmanlarını destekledi. Bu ittifak sayesinde Türklerin Avrupa topraklarına ilk girişi gerçekleşti. Orhan’ın en büyük oğlu, Balkan vilayetlerinde başarılı harekâtlar düzenleyen Süleyman Paşa seksen savaşçıyı taşıyan iki salla Hellespont’u geçerek Çimpe Kalesi’ne sürpriz bir saldırıda bulundu. Birkaç gün içinde üç bin Osmanlı askeri kalede garnizon kurdu. Kantakuzenos, bu sebepsiz istilaya

10 Age, iii, 443.

direnmek isteyen damadı Palaelogos'un düşmanlığıyla çok uğraştı, hatta ona karşı sultandan yardım sağlamaya çalıştı. Süleyman'ın komutasındaki güçleri takviye etmek için bölgeye daha fazla Türk gönderildi; Palaelogos yenildi; fakat Osmanlılar Avrupa'da köprübaşı tutmuşlardı. 1358'de bir deprem Thrace kentlerini yıktı; evler yerle bir oldu; surlar ve tahkimatlar titreyen toprağın üzerine çökerken, dehşete kapılan kent sakinleri sarsılan evlerinden kaçtılar. Gallipoli'nin (Gelibolu) çevresindeki surlar yıkılınca ahali kenti terk etti ve Türkler enkazın üzerinden geçerek içeriye girdiler. İmparator'un itirazları boşunaydı; Orhan, İlâhi Takdir'in kentin kapılarını askerlerine açtığını ve bu kadar açık olan bir ilâhi müdahaleyi göz ardı edemeyeceğini ilan etti. O sırada sürmekte olan iç savaş sadece Palaelogos'un saldırılarıyla uğraşmakta olan Kantakuzenos'a bu işle uğraşacak zaman bırakmadı. Osmanlı askerleri kısa süre içinde Hellespont kıyısına yerleştiler ve birkaç yüzyıl Avrupa'ya sürekli tehdit oluşturan imparatorluğun fethi yönünde ilk ölümcül adım atılmış oldu.

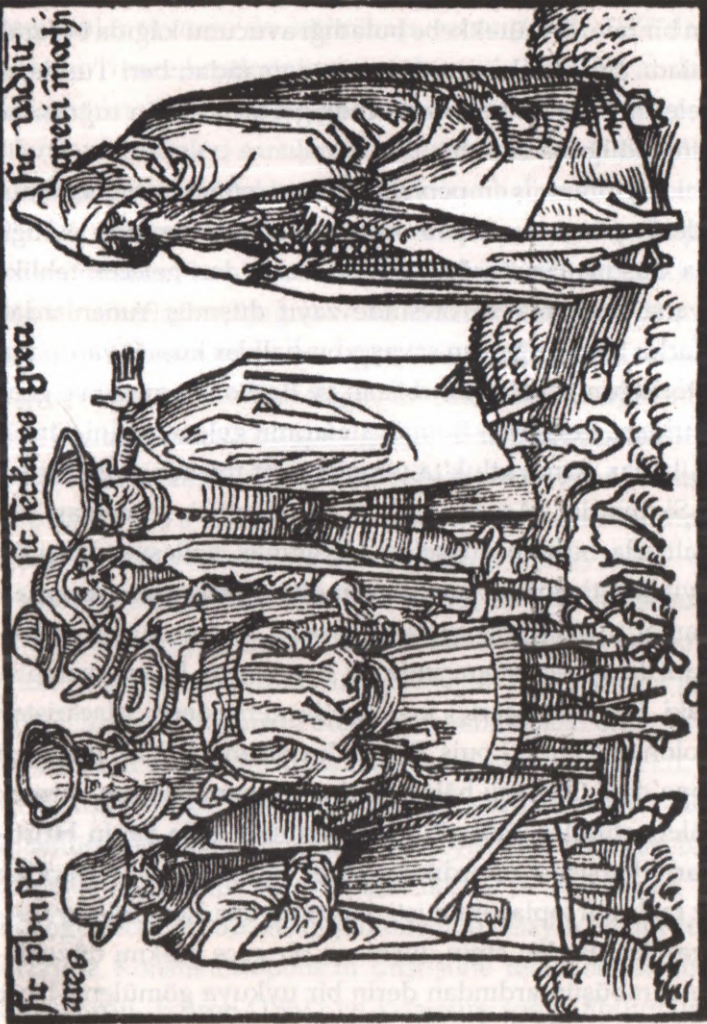
Orhan 1359'da öldü. Ordularını Küçük Asya'nın sınırlarına taşımak için yaşamış, atlılarının Hellespont'un batı kıyılarında rüzgâr gibi koştuklarını görmüştü. Onun yerine geçen oğlu I. Murad ¹¹ (ağabeyi Süleyman babasından önce ölmüştü) Osmanlı ordularını Tuna Nehri'ne kadar götürecekti.

Bir hiciv ustası Yunanlar hakkında şöyle demiştir: "Onlar üç bölümden oluşurlar: Dilleri bir şey söyler, zihinleri başka bir şeyle meşguldür ve eylemleri ikisine de ters düşer." Boyun eğdirecek bir Bizans İmparatorluğu olsaydı on dördüncü yüzyılda Konstantinopolis'in düşüşüne tanık olmak mümkün olurdu. Edirne (1361) ve kısa süre sonra Philippopolis (Filibe) Murad'ın saldırısına yenik düştü ve Makedonya ile

11 Murad ismi, Avrupalılar tarafından genellikle Amurath diye yazılır. Aynı şekilde Beyazıt (Bajazet), Süleyman (Soliman), Muhammed (Mahomet) vd.

Trakya ya da modern Rumeli artık Osmanlı vilayetleriydi. Ragusa Cumhuriyeti 1365'te Osmanlılarla bir ticaret antlaşması yaparak kendisini koruma altına aldı. Rivayete göre Murad kalemi olmadığı için antlaşmayı, Doğu'da mühür anlamına gelen bir tavrıyla mürekkebe buladığı avucunu kâğıda basarak imzaladı. Bu imzalama tarzının, o zamandan beri Türklerin sikkelerinde ve resmî belgelerinde görülen sultan tuğrasının kökeni olduğuna inanılır.

Fakat yıpranmış emperyalistlerin ve zamana uyan cumhuriyetlerin yanında sultanın hesaba katmak zorunda olduğu başka düşmanları vardı. Geriden, Asya'dan gelecek tehlike bir yana, Balkanlar'ın ötesinde zayıf düşmüş Yunanlardan çok farklı işlerle uğraşan savaşçı bir halklar kuşağı vardı. İmparatorluğun gerisinde Sırbistan ve Bosna'nın zinde ve genç Slav ırkları, Bulgarlar, Romalı atalarının geleneklerini sürdüren Ulahlar, Arnavutluk'ta yaşayan sert mizaçlı dağlı bir ırk olan Skipitarlar (Arnavutlar) ve en önemlisi, komşuları Polonyalılarla birlikte yükselen Müslüman istilasına karşı üç yüz yıl Hristiyanlığın ana mevzii olan Macaristan Macarları Balkanlar'ın ötesinde sıralanmışlardı. 1364'te kuzey Hristiyanları ile istilâcılar arasında ilk karşılaşma Edirne yakınlarındaki Maritza (Meriç) kıyılarında gerçekleşti; Macaristan ve Polonya Kralı I. Louis, Bosna, Sırbistan ve Eflak prensleri Avrupa'daki Osmanlı hâkimiyetine bir hamlede son vermek için ileri atıldılar. Murad'ın başkomutanı Lala Şahin Hristiyanların karşısına çıkardıkları asker sayısının ancak yarıdan biraz fazlasını toplayabilmişti. Fakat bir içki âleminden yararlanarak kendinden emin düşmana bir gece baskını düzenledi ve cümbüşün ardından derin bir uykuya gömülen Macar ordusu ansızın Türk davulları ve tiz bir zurna sesiyle uyandı. Osmanlılar silahlarına davranmaya fırsat vermeden onlara saldırdılar. "İnlerinde kısıtılmış vahşi hayvanlar gibiydiler," der Türk tarihçi Hoca Sâdeddin Efendi. "Telef olarak savaş

meydanından kaçan o sefiller Meriç'e dökölüp boğuldular." O günün yaşandığı yere Sırpsındığı, "Sırp bozgunu" denildi.

Düşmanı püskürten Türkler şimdilik tatmin olmuşlardı; fakat çok geçmeden savaşı düşman topraklarına taşımaya azmettiler. O sırada Osmanlılar modern Türkiye'nin sadece dörtte birine sahip olmuşlardı. Şimdilik Arnavutluk'u bir yana bırakırsak doğu ve Avrupa'nın büyük bölümündeki Türkiye'yi üzerinde bir St. George haçı taşıyan bayrağa benzetebiliriz. Doğudan batıya uzanan Haemus ya da Balkan sıra dağları ülkeyi iki belirgin bölüme ayırır, kuzeye ve güneye doğru uzanan kollar haçı tamamlar. Yukarıdaki iki koldan batıya doğru uzanan, Yukarı Moesia (Mezya) olarak bilinen kadim bölgede Sırbistan ve Bosna krallıkları bulunuyor, doğuda ise Aşağı Mezya ya da Bulgaristan yer alıyordu. Alt bölümde bir arada Rumeli olarak bilinen Trakya ve Makedonya yer alır. Bu dört bölüm içinde Osmanlılar o zamana kadar sadece güneydoğuya ya da Trakya'ya sahiptiler. Konstantinopolis'i çevreleyen ülke dışında bu bölgenin tamamına hükmediyorlardı. Ne var ki 1373'te Kavala'yı, Serez'i ve diğer yerleri ele geçiren Osmanlılar, Makedonya'nın büyük bölümünü ilhak ettiler ve sınırlarını Rumeli'yi Arnavutluk'tan ayıran büyük sıra dağlara kadar genişlettiler. Dört bölümden ikisine böylece boyun eğdirilmişti ve 1375'te Osmanlı orduları geri kalan bölgeleri ele geçirmek için kuzeye ilerledi. Balkanlar'ı geçerek, Büyük Konstantiniye'nin doğum yeri ve Bizans İmparatorluğu'nun en güçlü kalelerinden biri olan Nissa'yı (Niş) aldılar. Yirmi beş gün süren bir kuşatmanın ardından kent ele geçirildi ve krallığının kalbinde saldırıya uğrayan Servia (Sırbistan) Despotu her yıl bin gümüş para tutarında haraç ödeme ve Osmanlı ordularına bin atlı verme şartıyla barışı sağladı. Bulgaristan Kralı da çok geçmeden fethine uğradı, tevazu göstererek merhamet diledi fakat haraç ödeyecek yerde kızını vermeyi tercih etti. Böylece iki kuzey bölgesinin büyük

güçleri sultana haraç ödedi. Osmanlılara direnemeyeceğini anlayarak Papa'nın ve Katolik güçlerinin yardımını sağlamak için (boş bir umutla) Latin Kilisesi'ne dönmeye vicdanı elvermeyen Bizans İmparatoru kendisini Murad'ın vassalı olarak ilan etti.

O sıralarda Osmanlı'nın Asya'daki hâkimiyet bölgelerine barışçı yollardan yeni bir ekleme yapıldı. Murad, sükûnet dönemini değerlendirerek oğlu Bayezid'i Selçuklu İmparatorluğu'ndan çıkan on devletten biri olan Kermiyan (Germiyanogulları) Beyi'nin kızıyla evlendirdi. Gelin, babasının hâkimiyet alanlarının büyük bölümünü genç Türk'e çeyiz olarak getirdi ve Germiyanogulları'nın bölgesi başlıca kentleriyle birlikte barışçı biçimde Osmanlı İmparatorluğu'na eklendi. Bursa'da görkemli bir düğün töreni yapıldı. On devletin diğerleri, Aydın, Kastamonu, Menteşe ve Karaman beyleri davet edildiler. Mısır Sultanı'nın elçileri de geldi. Beraberlerinde Arap küheylanları, Yunan köle kızlar ve şahane İskenderiye ipeklisi getirdiler. Altın tabaklar altın sikkelerle, gümüş tabaklar gümüş sikkelerle doluydu, bardaklar ve çanaklar mücevher işlemeliydi. Sultan bütün bu hediyeleri misafirlerine sundu. Gelinden Germiyanogulları kalelerinin anahtarlarını kabul ettiyse de bunlarla yetinmedi. Akşehir, Beyşehir ve diğerleriyle birlikte Hamitogulları topraklarını beyliğin hükümdarından satın aldı, böylece on Selçuklu devletinin dördünü kendi hâkimiyeti altında birleştirdi. Sultanönü, Karasi, Germiyan ve Hamit artık Osmanlı topraklarının parçasıydı ve on yıl sonra Bayezid geri kalan bütün devletleri alarak Selçukluların bütün hâkimiyet alanını ele geçirdi.

BÖLÜM III:

KOSOVA VE NİĞBOLU (1380-1402)

Bu arada Hristiyanların her yıl yeniçeri ocaklarına alınması kuzey prenslerinin öfkesini artırıyordu. Türkler aslında Tuna'ya ulaşmışlardı; fakat prenslerin geniş hâkimiyet alanında rahat bırakılmadılar. Slavlar henüz boyun eğmemişlerdi. Düşmanı Avrupa'dan sökmek için çaba göstermeye kararlıydılar. Sırbistan, Bosna ve Bulgaristan haçlı seferine önderlik etti; Arnavutluk, Eflak ve Macaristan sefere katıldı; Polonya askerî birlik gönderdi. Avrupa'daki diğerleri kendi işleriyle, ikinci sınıf hükümdarları soymakla fazla meşguldü ve Balkan Yarımadası'nda sürmekte olan mücadeleyle fazla ilgilenmiyorlardı. Birleşik güçler ordularını ürkütücü bir güç tertip etmeyi başardılar ve ilk hamleleri başarılı oldu. 1388'de Bosna'da bir Osmanlı ordusuna saldırdılar ve yirmi bin adamın dörtte üçünü katlettiler. Murad bu hakaret karşısında hareketsiz kalmadı ve generali Ali Paşa derhal harekete geçerek Derbend Geçidi'nden Balkanlar'ı aştı, Şumlu'ya saldırdı, Tırnova'yı ele geçirdi ve Bulgar Kralı Şişman'ı dize getirdi. Niğbolu'yu kuşattı, prens teslim oldu ve Bulgaristan kısa süre içinde Osmanlı İmparatorluğu'na ilhak edildi. Böylece Tuna imparatorluğun sınırını oluşturdu.

Sırp Lazarus, Bulgar müttefikinden yoksun kalmasına rağmen henüz yıldırılamamıştı. Murad'ı savaşa davet etti ve iki ordu Kosova Ovası'nda, Şinitza kıyılarında karşılaştı (1389). Sırp lar, Bosnalılar, Arnavutlar, Polonyalılar, Macarlar ve Ulahlar akarsuyun kuzey tarafında toplandılar; güneyde, Murad komutasındaki Osmanlılar vasallardan, Avrupa ve Asya'daki müttefiklerinden destek alıyorlardı. Sultan savaştan bir önceki geceyi Allah'ın yardımı ve kâfirlerle savaşta ö lerek ş an kazamaya can atan bütün gerçek Müslümanlar gibi ona ş ehadeti nasip etmesi için dua etti. Sabah olduğunda duasının kabul edildiğini gördü. Yağmur Türk birliklerini körleştiren toz bulutlarını dağıtmıştı. Hava ağardığında iki ordu ilerledi ve savaş düzeni aldı. Lazarus, Hristiyan hattının merkezine, yeğeni Vuk Brankoviç sağ kanada, Bosna kralı Tvarko ise sol kanada komuta ediyordu. Türk tarafında, Murad merkezdeydi; oğulları Bayezid ve Yakub sağ ve sol kanatlara, Haydar ise ana kuvvetlerin gerisindeki tepenin yamacındaki topçuya komuta ediyordu. Uzun ve inatçı bir savaş oldu. Türklerin sol kanadı bir ara bocaladıysa da hızı nedeniyle kendisine Yıldırım adı verilen Bayezid'in saldırısıyla yeniden cesaret kazandı. Bayezid demir topuzunu sallayıp önüne geleni devirerek düşman saflarını yardı. Bu saldırı savaş coşkusunu öylesine yeniledi ki "Sol kanatta dağılmaya yüz tutan Türkler düşmanlarına saldırmaya başladılar ve zaferi kazanmak üzere olduklarını sanan Hristiyanlar zorlu bir savaş vermeye başladılar. Bu kanlı savaşta her iki taraftan binlerce kişi düştü; zırhların ve silahların parıltısı şimşek çakması gibiydi; mızraklar ve atlı kargıları o kadar çoktu ki güneş ışığını gölgeliyordu; oklar ve mızraklar öyle hızlıydı ki insan onların göklerden yağdığını düşünebilirdi; atların kişnemesi ve savaşçıların narası öylesine şiddetli ve dehşet vericiydi ki dağlardaki vahşi canavarlar bu sesleri işitseler donakalırlardı ve o günün dehşetini dile getiren Türk tarihçiler, o korkunç

seslerle dehşete düşen cennetteki meleklerin daima Allah'ı yücelten ilahileri bir süre kadar unuttuklarını söylediler. Öğle vakti geldiğinde Türkler üstünlük kazandılar ve Hristiyanlar geri çekilmeye, nihayet ovaya yayılarak kaçmaya başladılar. Türkler var güçleriyle onların peşine düştüler ve sayılarına bakmadan, merhamet göstermeden onları çevirip öldürdüler.”¹² Bir Türk tarihçi savaş meydanının kesilmiş kanlı kelleler ve yuvarlanan sarıklarla lale tarlasını andırdığını söyler.

Fakat savaş Türkler için onarılmaz kayıplar olmaksızın sona ermedi. Bir Sırp savaşçı, Miloş Kobiloviç, özel olarak sultana önemli bir şey söyleme bahanesiyle huzura çıktı ve tam önüne geldiğinde ansızın hançerini çekerek ona sapladı. Muhafızlar katili anında parçaladılar fakat eylemi etkili olmuştu. Murad zaferi tamamlama emri verdikten sonra çadırında öldü. Son sözleriyle, esir alınan Sırbistan kralı Lazarus'un idamını emretti. Miloş Kobiloviç kallesçe işlediği cinayetten ötürü günümüze kadar bir Sırp kahramanı olarak görülmüştür. Kadim Yunan'daki Harmodios ve Aristogeiton¹³ ve modern Fransa'daki Charlotte Corday¹⁴ gibi, ihanetin alçaklığı sonucun yararlı olduğu düşüncesiyle temize çıkarılmıştır. Böyle durumlarda bir katil bir tür tersine çevrilmiş kahraman hâline gelir.

Bu talihsizliğin bir sonucu olarak, olası ihanet eylemini önlemek için bir yabancıнын sultanın huzuruna ancak iki saray görevlisi tarafından kollarından tutularak çıkarılması Osmanlı teşrifatında öngörülen bir kural hâline geldi. Artık bu

12 Knolles ve Rycout, "The Turkish History," i. 138.

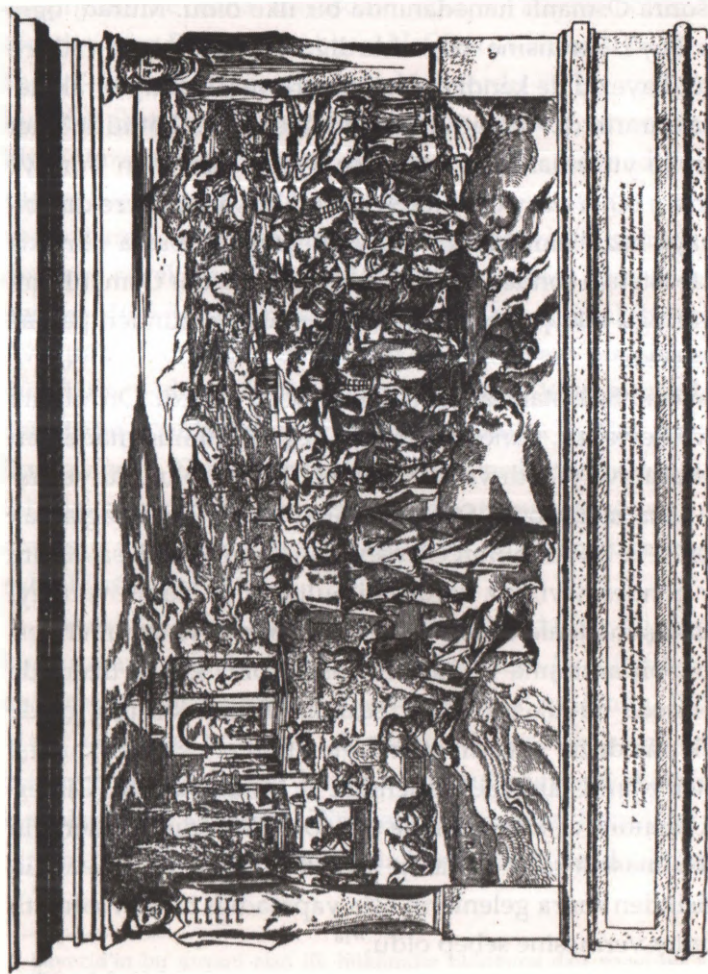
13 Atina'da tiran Hippias'ın kardeşi Hipparkhos'a suikast düzenleyen Harmodios ve Aristogeiton'un "Tiran Katilleri" isimli heykelleri Atina demokrasisinin en önemli sembollerinden biri olarak görülmektedir. (ed.)

14 Fransız devrimini radikalleştirmek ve terörü yaymakla suçladığı Jakoben lider Jean Paul Marat suikastını gerçekleştiren Corday giyotinle ile idam edilmiştir. (ed.)

türden bir tedbire gerek görülmüyor olsa da, içinde bulunduğumuz yüzyılda da elçilerin sultana fazla yaklaşımlarına izin verilmedi.

“Bu Amurat (ya da Murad) batıl inançları nedeniyle diğer Türk imparatorlarından daha gayretliydi; bütün girişimlerinde şanslı, çok cesur bir adamdı; düşmanlarına babasının ve dedesinin yaptığından daha büyük bir katliam uyguladı; Asya’daki imparatorluğunu kılıçla, evlilik ve satın alma yoluyla önemli ölçüde genişletti, Yunan prenslerinin uyumsuzluğunu ve korkaklığını kendi çıkarına kullanarak Bizans İmparatoru’na imparatorluk kenti dışında pek az yer bırakarak ya da Trakya’dan fazlasını bırakmayarak, böylece onu imparatorluğu olmayan bir imparatora dönüştürerek, Trakya’nın Romanya denilen büyük bir bölümüne, bitişik topraklarla birlikte boyun eğdirdi; Bulgaristan’ın büyük bölümünü aldı, Sırbistan, Bosna ve Makedonya’ya girdi; kendisini hem seven hem de ondan korkan tebaasına karşı liberal ve aynı zamanda sert davranan, az konuşan ve derin duygularını dışa vurmayan bir adamdı. Milattan sonra 1389 yılında katledildiğinde altmış sekiz yaşında ve otuz bir yıldır tahttaydı. Naaşı Bayezid tarafından Asya’ya taşındı, imparatorluk töreniyle Bursa’ya, kentin batı ucundaki güzel bir türbeye defnedildi. Mezar taşının üzerinde, günümüzde Türklerin giydikleri büyük sarıklardan oldukça farklı olan, üzerine bir Türk lalesi işlenmiş asker pelerini bulunmaktadır. Türbenin yanında sultanın savaşlarda flama olarak kullandığı, uçlarına at kuyruğu bağlanmış üç mızrak yer alır.¹⁵ Kosova Ovası’nda üç taş, günümüzde Miloş Kobiloviç’in çevresini saran muhafızlar tarafından öldürüldüğü yeri belirtir ve orada Murad’ın düştüğü yeri gösteren bir de şapel vardır.

15 Knolles, i, s. 139.

Bir Türk Cenaze Töreni.

Eski dilde “Bajazet” olarak anılan Bayezid savaş meydanında ordu tarafından sultan olarak selamlandı ve yeni hükümdar babasının cenazesi henüz ortadayken, gün boyu cesurca savaşan kardeşi Yakub’u katletti. Kardeş katli bu olaydan sonra Osmanlı hanedanında bir ilke oldu. Murad, oğlu Savcı Bey’i kendisine başkaldırdığında acımasızca öldürtmüştü. Bayezid de kendi devletini zorlayacak rakip bırakmamakta kararlıydı. “Fesatlık katletmekten daha kötüdür.” der Kuran ve yüzyıllarca bu özdeyişe uygun davranan Türkiye sultanları tahta aday olabilecek her erkek vârisi devre dışı bırakmaya hazır olmuşlardır. Bu âdet gayet barbarca olmakla birlikte istenen sonucu verdi ve beş yüzyıl kadar Osmanlı İmparatorluğu aile çevresinde iç boğuşmalar yüzünden pek az sıkıntı çekti.

Bayezid Sırbistan savaşını hemen sona erdirdi. Ordularını Vidin’e sevk etti, güneye dönerek değerli gümüş madenleri olan Karatova’yı aldı ve Üsküp’e bir Türk topluluğu yerleştirdi. Lazarus’un oğlu Stephen barışı bir an önce sağlamak istiyordu ve Sırp kralının Osmanlı’nın vasalı olarak savaşlara asker göndermeyi, kız kardeşini Sultan’a eş olarak vermeyi ve gümüş madenlerinden yıllık haraç ödemeyi kabul etmesi üzerine bir antlaşma yapıldı. Leydi Despina kocası üzerinde kısa sürede büyük bir nüfuz edindi: “Bütün karıları içinde en çok ona değer verirdi ve onu memnun etmek için kardeşi Stephen’e Sırbistan’daki Semendire ve Columbarium (Güvercinlik) kentini ve kalesini iade etti. Despina onu Türkler için yasak olmasına rağmen şarap içmeye alıştırdı ve Bayezid’in kendisinden sonra gelenlerin asla yapmadığı türden şatafatlı ziyafetler vermesine sebep oldu.”¹⁶

Sırbistan artık Osmanlı akınlarına maruz değildi; fakat Tuna’da henüz barış yoktu. Ertesi yıl Bayezid, Eflak’a yürüdü ve 1392’de prens Myrché’ye boyun eğdirdi. Böylece Eflak,

16 Knolles, i, 143.

Türklerle haraç ödemeye başladı. Karamanoğulları beyinin bir saldırısı üzerine Asya'ya çağırılan Bayezid, Küçük Asya vilayetlerinde fırtına gibi esti ve bütün toprakları hâkimiyeti altına aldı. Rum'un bütün Selçuklu İmparatorluğu'nun ve Bosphorus ile Tuna arasındaki ülkenin büyük bölümünün efendisi olan Bayezid'e Abbasi Halifesi –Kahire'deki Memlûk Sarayı'nda kukla yönetimi sürdürüyordu ve bir zamanların kudretli Şam ve Bağdat Halifelerinin manevi otoritesine sahipti– tarafından "Sultan" unvanı verildi.¹⁷ Kazandığı başarılarla başı dönen sultan kendisini zevk ve sefaya kaptırdı; yasak şarabı içti, Osmanlı İmparatorluğu hükümdarlarının değerini sürekli azaltan yozlaşmadan nasibini aldı, ancak bu nefesine düşkünlük ondaki general ve askeri baskılayamadı. Avrupa'da kendisine karşı yeni ve muazzam bir oluşumun meydana geldiğini işittiğinde, tembellik ve lüksten sıyrıldı ve kendisine "Yıldırım" unvanını kazandıran kadim enerjiyle Boğaz'ı geçti. Gerçek şudur ki bir Türk ne kadar miskin ve aptal görünürse görünsün, eline bir kılıç tutuşturduğunuz anda ateşlenir ve kahramanca savaşır. Irkın doğasında savaşçı bir ruh olduğu görülür.

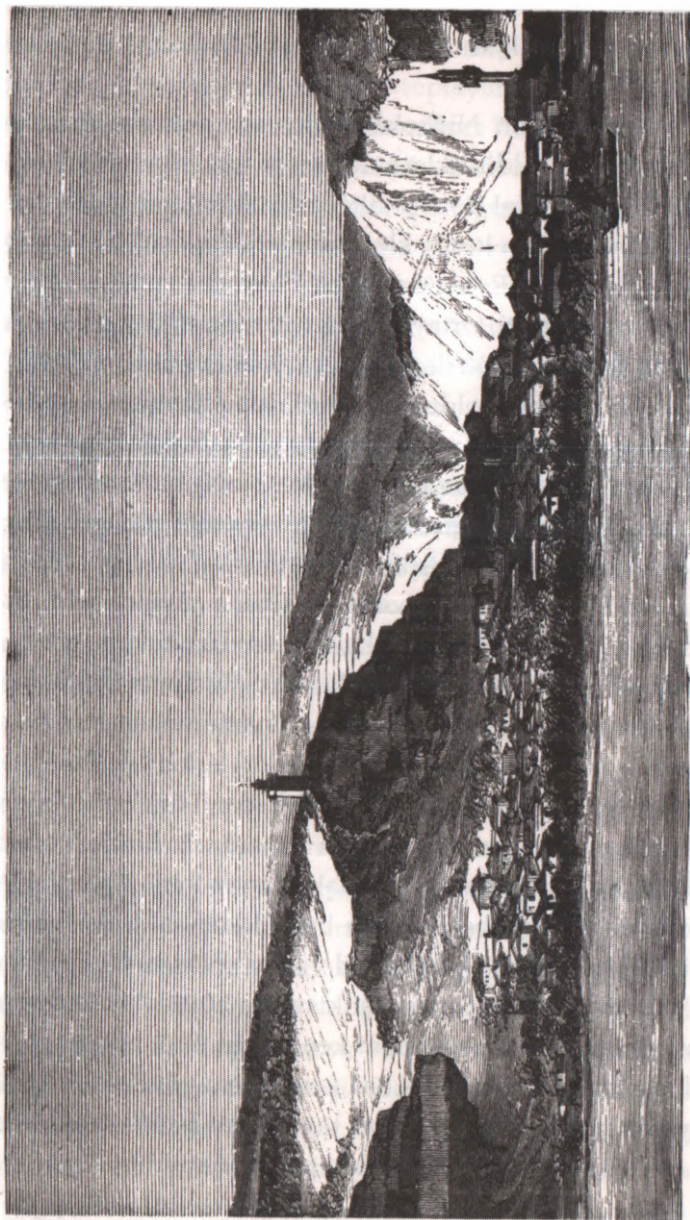
Bayezid'e karşı oluşturulan birlik aslında her hükümdarı korkutmaya yeterdi. Macaristanlı Sigismund yenilgiden sonra yerinde oturmamıştı. Bulgaristan'ı işgal ettiğinde, 1392'de utanç verici bir bozguna uğramıştı ve Kosova Savaşı ile Sırbistan'ın aşağılanması kolayca unutulamayacak kadar yakın olaylardı. Macarlar, Türklerin diğer bazı hasımları gibi, sapkın olduğu düşünülen ya da kendisini "Ortodoks" olarak

17 Bayezid'in bu unvanı alan ilk hükümdar olduğuna dair genel bir kanaat vardır; fakat British Museum'da ve başka yerlerde bulunan sikkeler hem Orhan'ın hem de I. Murad'ın kendilerini resmî paralarda sultan olarak tanımladıkları görülür. Osman zamanından sikke kalmamıştır. Sikke basma hakkı muhtemelen ilk kez Orhan tarafından kullanıldı. Bayezid'in sultan unvanını aldığı tahmini ve İslam dininin başkanı olarak kabul edilmesi oldukça yenidir.

tanımlayan Yunan Kilisesi'ne mensup değildiler. Türkler bu türden sapkınlara savaş açtıkları sürece, Latin Kilisesi onları yalnız bırakmakla yetindi. Fakat Macaristan Katolik idi, Sigismund'un ricası üzerine Papa davaya sahip çıktı ve 1394'te Müslümanlara karşı haçlı seferi başlattı. Avrupa'nın bütün sarayları kutsal savaşa gönüllü gitmek isteyenlerle kuşatıldı. Fransa, Nevers Kontu'nun komutasında bir silahlı birlik gönderdi ve pek çok ünlü şövalye kendi hizmetlilerini haçlı seferine kattı. Onlar Türkleri yenilgiye uğratacaklar, Çanakkale Boğazı'nı geçecekler ve Kutsal Topraklar'ı kâfirlerin elinden kurtaracaklardı. Aralarında Marche Kontu, Fransa kralının üç kuzeni, Artois'lı Philippe, Eu Kontu ve Fransa'nın Emniyet Müdürü ve Fransız şövalyeliğinin pek çok mensubu vardı. Hohenzollern Kontu ve Kudüslü St. John şövalyelerinin büyük üstadı taraftarlarıyla birlikte geldiler. Elektör Palatine, Bavyeralı şövalyelerden oluşan bir bölük getirdi; Myrché, kendi Uhlalarıyla ve Şişman kendi Bulgarlarıyla neşe içinde Türk boyunduruğunu fırlatıp attılar, yeminlerini bozdular ve birliğe katıldılar.

Müttefikler, kralı tek başına Bayezid'le yaptığı antlaşmaya bağlı kalan ve bu yüzden toprakları yağmalanan Sırbistan'dan geçerek ilerlediler; Vidin'i ve Orsova'yı aldılar ve altmış bin adamı güçlü Niğbolu kentinin önüne yerleştirdiler. Bu kent, Vidin, Zıştovi ve Silistre'yle birlikte Tuna üzerindeki tahkim edilmiş dört büyük kaleden biriydi. Bu kaleleri Türk garnizonları savunuyordu ve onları geri almak o sırada Hristiyan ordusunun en büyük arzusuydu. Vidin zaten kuşatılmıştı; Niğbolu ise bir sonraki saldırı hedefiydi. Kent altı gün karadan ve nehirden kuşatma altına alındı ancak Osmanlı valisi teslim olmayı reddetti. Ne var ki Fransız şövalyeleri, sultan yetişene kadar işgalci gücü oyalamak bakımından çok değerli olan bu inadı umursamadılar. Şövalyeler Bayezid'in harekete geçme olasılığını alaya aldılar, onun Çanakkale Bo-

Nigbolu

ğazi'ni geçmeye cesaret edemeyeceğini ilan ettiler, Tuna'dan gemilerle getirdikleri şarap ve kadınlarla kendilerinden geçtiler, havaya fırlattıkları kadehleri mızrakla vurma maharetleriyle övündüler.

Gözcüler sultanın Niğbolu'ya altı saat yürüme mesafesinde olduğunu bildirdiklerinde, neşeli askerler onları alaya aldılar ve Mareşal Boucicault yanlış alarm verdikleri için gözcüleri kulaklarını kesmekle tehdit etti. Bayezid bu "cüretkâr sözler"i işitti ve Roma'daki Aziz Peter ana sunağını atına ahır yapmaya ant içti. Ortaya çıktığında müttefikler gözlerine inanamadılar. Türk askerlerinin her zamanki kusursuz disiplinleriyle ilerlemekte oldukları görüldüğünde şarap ve kirle dolu genç Fransız soyluları savaşa başlamak için feryat ettiler¹⁸ ve Türklerin en zayıf birlikleri savaş hattının önüne sürme taktiğini bilen Sigismund'un tavsiyesini göz ardı eden ateşli Fransızlar, fırsattan istifade ederek şeref sözü verdikleri Türk tutsakları katlettikten sonra, düşmana çılgınca saldırdılar. Bayezid'in öne sürdüğü talihsiz savaşçılara kasırga gibi tarruz ederek onları parçaladılar. Fransız şövalyeleri biçtikleri askerlerin cesetlerine basarak, zayıf kuvvetlerin hemen ardından mevzilenen yeniçerilere ulaşana kadar ilerlediler. Yeniçeriler süvari örtüsünün ardına sığınana kadar Türk ordusunun on bin fidanı toprağa düştü. Hâlâ denetimsiz hareket eden muzaffer şövalyeler ünlü sipahi taburlarına karşı doludizgin saldırıya geçtiler ve beş bin atlı bu şiddetli saldırıya yenik düştü. Üçüncü düşman hattını da zafer coşkusuyla geçtiler ve arkadaki yüksek tepeye ulaştıklarında büyük bir Osmanlı kitlesi görüp şaşırdılar. Ansızın kendilerini kırk bin mızraktan oluşan bir ormanla, Türk ordusunun ana gövdesiyle karşı karşıya buldular. Sigismund'un tavsiyesini hatırladılar ama artık çok geçti. Fransız şövalyeleri paniğe kapıldılar, dağıldı-

18 Bkz. "The Story of Hungary," Prof. Vámbéry, 183.

lar ve Asya'nın atlıları peşlerinde olduğu hâlde canlarını kurtarmak için kaçmaya başladılar. Cesur bir adam olan Amiral Jean de Vienne kaçarken büyük bir utanç duydu ve kendisine bağlı on iki şövalyeyi çevresine toplayarak haykırdı: "Şerefimiz pahasına hayatımızı kurtarmamızı Tanrı nasip etmesin!" Ardından düşmanın üzerine atıldı ve bir asker gibi öldü.

Hristiyan piyadesi bu korkunç bozguna dehşete kapılmadan tanıklık etmiş olamazdı; ana gövdenin sağ ve sol kanatlarındaki Macarlar ve Ulahlar tabanları yağladılar. Sadece merkez ayakta kaldı. Burada kralın kendi Macar taraftarları, Cilli Kontu Hermann komutasındaki Stiryenler ve Elektör'ün komutasındaki Bavyeralılar Fransız şövalyelerinin geri çekilişini örtülediler ve yirmi bin askerden oluşan sık saflar halinde Türklere karşı ilerlediler. Sayılarının azlığına rağmen yenicileri gerilettiler ve sipahilere savaşıcak kadar yaklaştılar. Sipahilerin yenilgi tehdidiyle karşılaştıkları sırada Sırbistanlı Stephen yeminine sadık kalarak, beş bin Slav'ı Hristiyanlara karşı harekete geçirdi ve efendisi sultanın günü zaferle bitirmesini sağladı. Savaş sona erdi; Hristiyan ordusunun kalıntıları kraliyet sancağının çevresinde toplandı. Sigismund, Cilli Kont'u tarafından ölüm tarlasından kurtarıldı ve Tuna'nın ağzında orduya yardımcı olmak için bekleyen Venedik filosuna bir sandalla ulaşmayı başardı. Venediklilerin görevi, saldırıya katılmak yerine sıkışarak yok edilen ordunun hayatta kalan birkaç liderinin kurtarılmasına indirgendi.

Bayezid zor kazanılan savaştan muzaffer çıktı. Tepeler arasında atla dolaşırken en cesur savaşçılarından çoğunun Fransızların müthiş taarruzu ve Sigismund'un umutsuz saldırısı karşısında nasıl toprağa düştüğünü görüp öfke gözyaşları döktü. Dehşet verici bir misillemeyle onların intikamını almaya karar verdi. On bin savaş tutsağını ertesi gün huzuruna getirtti. Nevers kontunu intikamına tanıklık etmesi için davet ettikten ve rastgele yirmi dört şövalye seçmesine izin

verdikten sonra, geri kalan esirlerin boğazlanmasını emretti. Fransa'nın güçlü kuvvetli şövalyeleri ve beyleri, Almanya'nın, Bavyera'nın, Stirya'nın ve Macaristan'ın askerleri sultanın önüne getirildiler ve orada, Nevers kontu ve yirmi dört şövalyenin gözleri önünde acımasızca katledildiler. Kendini takdim eden Schildberger adında biri, Bayezid'in oğlunun müdahalesiyle kurtuldu, otuz yıllık esaretten sağ çıkarak yerlisi olduğu Münih'e döndü ve yoldaşlarının yeniçeriler ve sıradan cellatlar tarafından yığınlar hâlinde nasıl katledildiklerini bize anlattı. Şafak vaktinden öğleden sonra saat dörde kadar sultan düşmanlarının can çekişmesini izlemiş, sonunda kendi subayları belki merhamet ve bezginlikten, belki de çok değerli kölelerin yok edilmesini istemediklerinden sultana katliama son vermesi için yalvarmışlar ve geri kalan esirlerin öldürülmesini önlemişlerdi.

Ne var ki binlerce kişi ölüm cezasını çekmişti. Froissart şöyle anlatır:

"Daha sonra onlar utanç içinde çıplak olarak Lamorabaquy'un (Bayezid) huzuruna çıkarıldılar. Lamorabaquy yüzlerine tek tek baktıktan sonra onları koğuşlarına gönderdi ve hepsinin kesilmesini emretti. Bunun üzerine esirler Sarazenlere teslim edildiler. Ellerinde yalın kılıçlarıyla Sarezenler onları merhametsizce katlettiler. Lamorabaquy'un acımasız adaleti böylece tecelli etti. Böylece Nikopolis (Niğbolu) uğruna verilen savaşta yüz kadar soylu Tanrı aşkına kendilerini feda ettiler. İsa hepsinin ruhuna merhamet etsin."

Ertesi yıl Nevers kontu ve hayatta kalan şövalyeler fidye karşılığında serbest bırakıldılar. Froissart onların sultanla vedalaşma öyküsünü anlatır. Kont esaret sırasında gösterdiği nezaketten ve incelikten ötürü teşekkür etmek için yaklaştığında Bayezid bir tercüman aracılığıyla şöyle der:

"Jean, duyduğum ki sen memleketinde büyük bir prens ve büyük bir prensin oğluymuşsun. Şimdi buradan gideceksin, yıllarca önüne bakamayacaksın ve bu ilk silahlı maceranda

uğradığın mağlubiyetten ötürü kusurlu görüleceksin. Bu lekeyi silmek ve şerefini tekrar kazanmak için bana karşı sevk etmek ve benimle harp etmek için güçlü bir ordu toplayacaksın. Senden korkmuş olsaydım, seni ve arkadaşlarını bana asla silah çekmemeniz için dininiz ve şerefiniz üzerine yemin ettirirdim. Fakat, hayır, sizden bu şekilde yemin etmenizi istemeyeceğim. Tam aksine... Memleketine döndüğün zaman ordu toplayıp buraya sevk edersen memnun olurum. Beni her zaman hazır ve savaş meydanında seni karşılayacak durumda bulacaksın. Şimdi bu söylediklerimi dilediğin kişilere gidip anlat. Her zaman silahlıyım, silahlarımı ve fethettiğim toprakları genişletmeyi arzu ederim.”

BÖLÜM IV:

TATAR TİMUR (1402)

Niğbolu Savaşı Bayezid'i gücün zirvesine yerleştirmişti. Doğu'nun başlıca hükümdarlarına zaferini bildiren kibirli mektuplar gönderdi ve onları maddî kanıtlarla ikna etmek için ulakların yanına armağan olarak fethedilen ülkelerden alınan Hristiyan köleleri kattı. Türk sultanının gururu ve kibri artık sınır tanımıyordu. Çanakkale'ye kadar Bizans İmparatorluğu'nun ve Fırat Nehri'ne kadar Asya topraklarının hükümdarı olan sultan, dünya çapında fetih hayalleri kuruyor, hatta Roma'daki Aziz Peter sunağını ahır yapma tehdidini gerçekleştirmeyi düşünüyordu. Bütün Doğu İmparatorluğu'na boyun eğdirmekle yetinmeyerek ordularını güneye, geçidi tutacak bir Leonidas'ın artık bulunmadığı Thermophylae'a sevk etti, çok az direnişle karşılaşarak Peleponnesos üzerinde hâkimiyet kurdu ve Atina'daki Akropol'ün üzerine hilâli yerleştirdi. Bizans İmparatoru artık onun mütevazı vasalıydı ve buyurgan hükümdarın öfkesini yatıştırmak için Konstantinopolis'te bir caminin inşa edilmesine bile razı olmuştu. Selahaddin Eyyubi ve diğerleri benzer tavizler koparmışlardı fakat bu kez camiye bir medrese eklendi ve Ortodoks Hristiyanlığın metropolünde Müslümanlara ayrılmış bir semtte

Manuel Paleologos

İslam hukukunu uygulaması için bir Müslüman yargıç ya da kadı atandı.

Aslında Türkler imparatorluğun başkenti üzerinde ölüm-cül bir baskı kurmuşlardı ve imparatorun boyun eğdiği aşagılamayla yetinmeyen Bayezid bu kez kentin kendisine teslim edilmesini istedi. Manuel müttefik arayışıyla Avrupa'ya koştuyrsa da sonuç alamadı. Kadim hasmı Papa'dan yardım dilenecek kadar kendisini alçalttığında bile destek alamayacaktı; yeni ve dehşet verici bir şahsiyet sahnede görüldüğü ve Bayezid güçlerini başka yere sevk etmek zorunda kaldığı sırada Türk ordularının Konstantinopolis'i altı yıl abluka altına aldıktan sonra kenti fethedecek duruma geldikleri görölüyordu.

Tam da sultanın ihtirasının zirvesine ulaştığı, hâkimiyetinin Avrupa ve Asya'da Bizans İmparatorluğu'nun daha geniş bir bölümü üzerinde tartışmasız olduğu ve Hristiyan devletlerin onu dehşetle dünyanın laneti olarak gördüğü bir sırada, onu ezmek için yeni ve daha büyük bir musibet ortaya çıktı ve Bayezid'in zaferlerle yükselttiği imparatorluğun yapısı tek bir darbeye yerle bir oldu. Bu müthiş fatih Tatar Timur, ya da lakabıyla "Timurlenk" idi.

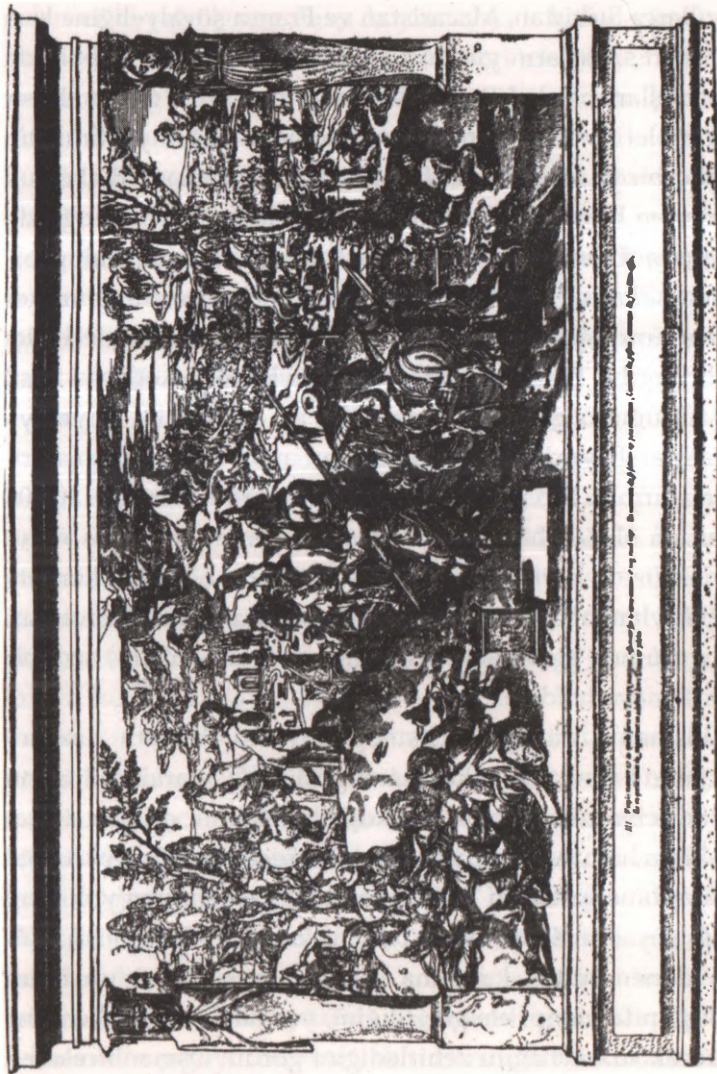
Timur, Türk ırkındandı ve 1333'te Semerkant yakınlarında dünyaya gelmişti.1402'de Bayezid'le karşı karşıya geldiğinde neredeyse yetmiş yaşında ihtiyar bir adamdı. Cengiz Han'ın uçsuz bucaksız imparatorluğunun o muhteşem fatihin ölümünden sonra dağıldığı sayısız bölgelerin bir bölümünde hâkimiyet kurması uzun yılları almıştı. Timur pek çok diğerleri gibi küçük bir bölgenin şefiydi fakat sonunda kendi yolunu açtı, Semerkant'ın ve bütün iki nehir arası bölgenin, Arapların Ceyhun'un kuzeyindeki ülkeye dedikleri gibi "Nehrin Ötesi'nin (Maveraünnehir) hükümdarı oldu. Timur bu bölgeye sağlam biçimde yerleştikten sonra, çevre bölgeleri ele geçirmeye başladı ve amansız ordularını otuz yıl içinde Delhi'den

Şam'a, Aral Denizi'nden Basra Körfezi'ne kadar bütün Asya bölgelerine yaydı. İslam İmparatorluğu'nun sayısız küçük hükümdarlıktan oluşan alt bölümü Timur'un Orta Asya'dan gelen ezici yığınlarına karşı koyamayacak kadar güçsüzdü. İran ve Suriye'nin krallarıyla ve prensleri teker teker düştüler ve Timur sancaklarını cesur Memlûk sultanlarının hâlâ onu defetme cesaretine sahip oldukları Mısır sınırına kadar taşıdı. O zamana kadar Bayezid'i rahatsız etmedi. Bunun sebebi, kısmen onu kışkırtacak kadar güçlü olmaması, kısmen de Timur'un Hristiyanlara karşı Bayezid'in cesur girişimlerine saygı duymasıydı. Tam bir cani olmasına rağmen Timur din meselelerinde dikkatliydi ve haklı olarak Bayezid'in iman uğruna verdiği savaşın bütün günahkârları hedef aldığını savunuyordu.

Fakat Tatar ve Türk imparatorlukları birbirine doğru ilerlediği ve her birinin hükümdarı doğal olarak rakip imparatorun sarayına sığınmaya çalışan çok sayıda küçük hanedan pahasına kendi imparatorluğunu inşa ettiği zaman, iki güç arasındaki ilişkiler gerilmeye başladı. Bu durum giderek göze batıyordu. Bayezid, Timur'un devirdiği bazı Mezopotamya hükümdarlarını koruma altına aldı. Bu arada Timur, Bayezid'in sürdüğü bazı Küçük Asya prenslerini kendi sarayında ağırlamıştı. Elbette her iki tarafta restorasyon umudu taşıyan mülteciler rakip tiranların kıskançlığını ve rahatsızlığını artırmak için hiçbir fırsatı kaçırmadılar. Sonuç olarak her iki egemenin hırçınlaşmasından başka işe yaramayan elçi gidiş gelişlerinden ve Türk'ün her zamanki küstahlığını sergilemesinden sonra Timur Kapadokya'daki kadim Sebastia'ya (Sivas) şehrine yürüdü. Bu önemli şehir, Küçük Asya şehirlerinin çoğuyla birlikte yakın zamanda Türk hâkimiyetine girmişti. Kararlı bir kuşatmanın ardından şehre girildi ve garnizon kılıçtan geçirildi. Bayezid'in oğullarından biri olan Veliaht Ertuğrul da idam edilenler arasındaydı (1400).

Sivas'ın düştüğünü ve oğlunun öldüğünü haber aldığında Sultan Konstantinopolis kuşatmasıyla meşguldü. Kıdemli askerlerinin başına geçerek alelacele Asya'ya yöneldi. O askerler yıllarca Sırbistan, Macaristan ve Fransa şövalyeliğine karşı verilen savaşların yükünü taşımış, Kosova ve Niğbolu'da savaşmışlardı. Fakat Bayezid geldiğinde Timur gitmiş, Mısır Memlûklerini tehdit etmek üzere güneye doğru yürümüştü. İki güç, bir yıl sonrasına (1402) kadar karşılaşmadı. Bu boşluk yüzünden Bayezid askerleri nezdinde itibar kaybına uğradı. Bu arada Timur'un casusları faaliyet hâlindeydi. Rakip ordunun saflarına itaatsizlik tohumları ekiyorlar, sultanın adı çıkmış cimriliği ve hırsı casusların yaydıkları söylentileri güçlendiriyordu. Türk birlikleri Timur'un kendi askerlerini nasıl hoş tuttuğunu gördükçe ona daha az düşmanlık duymaya başladılar. Bayezid hâlâ adamlarının artan homurdanmalarını yatıştırmak için girişimde bulunmuyordu. Kabaca 120.000 askerden oluşan bir orduyu arkasına alarak hasmıyla karşılaşmak üzere ilerledi. Sayıca altı kat fazla bir güce komuta ettiği söylenen Timur onu sıkıştırdı ve üstün gücünü en avantajlı durumda kullanabileceği Angora'daki (Ankara) açık bir alanda mevzilendi.

Düşmanın varlığı karşısında Bayezid ihtiyatlı davranmaktan o kadar uzaktı ki cesaret gösterisi yaparak ordusunu Ankara civarında büyük bir keşif harekâtına çıkardı. Fakat harekâtın hem yeri hem zamanı kötü seçilmişti. Su yoktu. Sayısı beş bine yaklaşan Türk'ün sadece susuzluktan yok olup gittiği söylenir. Tatar okları bile bu kadar hızlı olmazdı. Çılığına dönen sultan kampına döndüğünde, Timur'un onun yokluğunda kampı ele geçirdiğini, yorgun Türkleri kendine getirecek su kaynağını zehirlediğini gördü. Osmanlı cesareti kırılmış adamlarını bu şartlarda düşmanın üzerine sürdü. Bir tarafta susamış ve tükenmiş, sayıca azalmış ve kendi liderlerinden hoşnut olmayan adamlar; öteki tarafta ise güçlü biçim-

111. *Figure showing a large Turkish table (sofra) set for a meal. The table is covered with a patterned cloth and is laden with various dishes, including a large central platter, smaller bowls, and a large pitcher. Several figures are seated around the table, engaged in conversation and eating. The background shows a landscape with trees and a building.*

Bir Türk Sofrası.

de mevzilenmiş, mükemmel biçimde komuta edilen, savaşmaktan sakınmayan, sayı, disiplin ve fiziksel durum avantajına sahip büyük bir ordu vardı. Sonuç daha şimdiden belliydi. Savaş sırasında Bayezid'in, aralarında Küçük Asya'nın yakın zamanda ilhak edilen devletlerinden zorla getirilen birliklerin de bulunduğu askerlerinin pek çoğu düşman saflarına geçti. Sadece merkezi tutan yeniçeriler ve sol kanatta kendi kralları Stephen Lazareviç komutasındaki Sırp güçleri o unutulmaz gün boyunca bir askere yakışan şekilde davrandılar. Yeniçerilerin ve Sırpların yiğitliği Timur'un askerlerine karşı pek etkili olmadı. Sonuç tam bir bozgundu.

Yaşlı Knolles çekici ve berrak anlatımıyla öyküyü şöyle anlatır: "Ertesi gün iki ordu birbirine yaklaştı ve arada yaklaşık beş kilometre kalacak şekilde kamp kurdu. Uzun gece boyunca göklerden geliyormuş gibi havada yankılanan at sesleri işitilebiliyordu. Yiğitliğini sınamak ve arzularını gerçekleştirmek isteyen her bir adam o uzun gece boyunca düşündü. İskitler yağmadan başka şey konuşmadılar; gururlu Parthlar şan ve şereften, yoksul Hristiyanlar ise manevi kurtuluştan söz ettiler. Hepsi ertesi gün zafer kazanacaklardı. Gece boyunca her biri kendi mizacına göre konuştu. O gece Timurlenk, kampında bir aşağı bir yukarı yürüyor, askerlerinin konuşmalarını işitiyor ve onların genelde zaferi hayal ettiklerini görerek neşeleniyordu. Onları izledikten sonra otagına döndü ve biraz uyumak için bir halıya uzandı fakat kaygıları uykuya dalmasını önledi. Bunun üzerine, her zaman yaptığı gibi, babasının ve atalarının, saygın ve yiğit kişilerin hayatını anlatan kitabı getirtti. O kitabı zaman öldürmek için değil, geçmişte yapılan önemli işlerden ders almak, onların gözü karalığına ve yönetim tarzına öykünmek için okurdu...

Bir casus Timurlenk'e Bayezid'in henüz harekete geçme emri vermediğini, esas savaşçıları ve en büyük gücünü oluşturan, o gün savaşmaya yazgılı ve bütün umutlarını bağ-

ladığı otuz bin yeniçerinin arasında yaya yürüdüğünü söyledi... Tek bir cephe hâlinde, yarım ay biçiminde yürüyen (fakat safları Timurlenk'in peş peşe birbirini izleyen müfrezeleri kadar sık olmayan) bu ordunun neredeyse kendi ordusu kadar büyük olduğu görülüyordu. Ordu en dehşet verici savaş naralarıyla ilerledi. Timurlenk ve askerleri büyük bir sessizlik içinde sarsılmadan duruyorlardı.

Türklerin düşman harekete geçmeden savaşmama emri verdikleri Ciarcan Prensi görülmemiş bir öfkeyle taarruza geçti. Seçilen düzlük her iki taraf için de uygun değildi. Yer seçimindeki ustalık her iki tarafa da yeterince avantaj sağlamıyordu. Fakat Timurlenk'in ordusunun sol kanadındaki nehir ona küçük de olsa bir avantaj sağlıyordu. Kırk bin atlısı olan genç Ciarcan Prensi bu ilk karşılaşmada neredeyse tam bir bozguna uğradı fakat yiğitçe savaştı, düşmanın içine, hatta yeniçerilerin ortasına (Bayezid de oradaydı.) dalarak onların düzenini bozduysa da katledildi. Bunun üzerine Axalla fazla riske girmeden öncü muhafızlarla birlikte saldırıya geçti, düşmanın bir kanadını yararak hattı dağıttı; komutasındaki piyadeler de ona katılınca, kendi hükümdarlarının güvenliğini sağlamak için yiğitçe savaşan yeniçeri taburuyla karşı karşıya geldi.

Bu zorlu savaş bir saat sürdü ancak tarafların dağılmadıklarını, kararlı biçimde savaştıklarını görebiliyordunuz. Görebildiğiniz tek şey birbirinin üzerine dağlar gibi atılan atlılar, her an ölen, haykıran, ağıt yakan ve tehditler savuran sonsuz sayıda insandı. Bütün bunlar olurken Timurlenk ölümcül savaşla sabırla izledi; fakat adamlarının geri çekilmek üzere olduklarını fark edince, geriye korumakla görevli on bin askerle birlikte on bin atlısını savaşa sürdü ve tam ihtiyaç duyulan anda takviye sağlayan bu güce komuta etti. Saldıran askerlerin arasında ansızın kendine yer açarak öne çıktı ve böylece piyadelerin de yeniçeri birliğine şiddetli bir saldırı başlatma-

sını sağladı. Bayezid'in ordusunda paralı asker olarak çok sayıda Tatar (Selçuklu Devletlerinden) vardı. Bu Tatarlar ve diğer askerler Timurlenk'in ordusundaki arkadaşlarını, kendi doğal prenslerini, sevdikleri bazı kişileri görünce sadakatlerini kaybettiler ve mağrur tiranın kabalığından nefret duygusuyla savaşın en şiddetli anında Bayezid'i terk ederek kendi prenslerinin safına geçtiler. Bu isyan Bayezid'in güçlerinin çok zayıflamasına yol açtı. Ancak kendi savaşçıları, özellikle de yeniçerilerle, Sırbistan'dan ve Avrupa'nın diğer yerlerinden getirilen Hristiyan askerlerin yardımıyla Bayezid savaşı büyük cesaretle sürdürdü. Fakat sayısal çokluk ve yiğitlik fayda etmedi. Hem yeniçeriler hem de diğerleri, hükümdarlarını korumak ve zafer kazanmak için yiğitlik ve cesaretle savaştılar, görevlerini yaptılar. Fakat sonunda Timurlenk'in bizzat hücumu kaldırdığı atlılar ve onun çevresinde saf tutarak saldırıyı tahkim eden öncü muhafız birlikleri zaferin kazanılmasını sağladılar.”¹⁹

Böylece yüz elli yıl önce Selçuklu Türklerinin safında girdikleri ilk savaşı kazanarak kendilerini kanıtlayan Osmanlıların imparatorluğu bu kez Ankara meydanında yerle bir oldu. Bayezid oğullarından biriyle birlikte esir alındı, talihsiz sultan galibin kutlama töreninin bir parçası oldu ve kendisini esir alan kişinin ihtişamını ve seferlerini prangaya vurulmuş olarak izlemeye mahkûm edildi. Demir parmaklıklı bir tahrivanda taşınması onun demir kafes içinde tutulduğu efsanesinin yayılmasına yol açtı.²⁰ Bayezid sekiz ay sonra öldü ve Timur aşığladığı esirinden sonra iki yıl daha yaşadı. Ancak

¹⁹ Knolles, i, 152.

²⁰ Racine, “Bajazet” (Bayezid) başlıklı trajedisıyla bu Sultanın öyküsünü çok az tanıdığı bir halkın tarihini ve alışkanlıklarını kendi kuşağına aktarmak istedi. Bayezid, Marlowe'un “Tamburlaine the Great” (Büyük Timurlenk) adlı eserinde de görülür. İngiliz Rowe ve Fransız Pradon da kendi trajedilerinde aynı verimli temayı esas almışlardır.

bu süre içinde Asya'daki Türk İmparatorluğu'nu istila edip yağmalamış, İznik, Bursa ve başlıca kıyı kentlerini işgal etmiş, Smyrna'yı (İzmir) St. John şövalyelerinden çekip almış ve küçük Asya'nın çeşitli küçük prensliklerini eski sahiplerine iade etmişti. Türklerin, büyük bir beceri ve cesaretle kurulan, Avrupa'ya dehşet saçan imparatorlukları "Tanrı'nın kırbağı" unvanını taşıyan Asyatik despotun önünde paramparça olmuştu. Osmanlıların tarihi ansızın sona ermiş gibi görünüyordu. Bayezid'in iktidarın zirvesinden zincirli esir utancına düşmesi kadar tam ve dehşet verici bir felaketi dünya nadiren görmüştür.

BÖLÜM V:

RESTORATÖR MEHMED (1402-1421)

Osmanlı iktidarı ebediyen yok olmuş gibiydi. Timur, o "Soylu Tatar," görünüşe bakılırsa tek bir darbeyle onu Asya'nın dışına süpürmüştü ve Avrupa'da Türklerin hâkimiyet altında tuttukları bölgeleri istikrarsızlaştırmak için fırsat kollayan pek çok düşman vardı. Macarlar, Polonyalılar, Bulgarlar, Arnavutlar, Ulahlar ve daha pek çoğu Türk bölgelerine saldırmak için eşikte bekliyordu. Düşmanlarının sonsuza kadar yenildiğini düşünüyorlardı.

Türk yönetiminin en şaşırtıcı özelliği dayanma gücüdür. Akıllı kâhinler onun sona erdiğini tekrar tekrar bildirmişler fakat o yaşamaya devam etmiştir. Eyaletlerin birbiri ardı sıra imparatorluktan koparılmasına rağmen sultan geniş mülklerle hükmetmeyi sürdürüyor ve pek çok ırka mensup tebaadan saygı görüyor ya da kendisinden korkuluyordu. Türk hükümdarın sahip olduğu büyük niteliklerin genellikle ne kadar az olduğu, kılıcıyla boyun eğdirdiği tebaasının gönlünü almak için ne kadar az zahmete girdiği dikkate alındığında, hükmünün bu kadar katı, iktidarının böylesine sarsılmaz olması hayret vericidir. Timur'un ordularının Boğaz'ın güney kıyılarını yakıp yıktığı, Bizans İmparatorluğu'nun uzun uy-

kusundan neredeyse uyandığı ve Avrupa'da kaybettiği bölgeleri geri aldığı bir sırada, Türk gücünün neredeyse imha edildiği söylenebilirdi; ancak on iki yıl içinde kayıp eyaletler I. Mehmed'in güçlü ve yetenekli yönetimi altında yeniden birleştirildi ve Osmanlı İmparatorluğu 1402'de aldığı görünüşte ezici darbeye zayıfladıktan sonra, düştüğü yerden daha güçlü ve daha zinde olarak kalktı ve kendini yenileyen bir dev gibi yeni ve daha cüretli fetihlere hazırlandı.

Yetenekli Orta Çağ ve modern Yunan tarihçisi Sayın Finlay Osmanlı gücünün ilerlemesinin temsil ettiği tuhaf fenomenin sebebini araştırırken oldukça zorluk çekmiştir. Onların ilk başarısını sağlayan sebeplerin daha da şaşırtıcı olan yeniden doğumlarını da açıklaması gerekiyordu. "Osmanlı Türklerinin Avrupa'ya yerleşmeleri," demektedir Finlay, "sayısız Hristiyan nüfusun az sayıda Müslüman istilacı tarafından fethedilmesinin ve uygar ülkelerin yerli nüfustan daha kaba bir ırk tarafından kolonileştirilmesinin son örneğidir. Bu sonuçlara yol açan sebepler, küçük Got ve Germen kabilelerin Batı Roma İmparatorluğu'nu işgal ederek ona boyun eğdirmesine bir ölçüde benzemektedir. Fakat üç belirgin sebep özel bir dikkati gerektirir. Birincisi, bu Osmanlı kabilesinin dinî inançlar, ahlaki ve askerî yönetim bakımından bütün çağdaş ülkelere üstünlüğü; ikincisi, Adriyatik ile Karadeniz, Tuna ile Ege arasındaki ülke nüfusunu oluşturan farklı ırkların sayısı; üçüncüsü ise Bizans İmparatorluğu'nda nüfus azalması, adli yönetimin ve kamu yönetiminin yozlaşması ve Yunan ırkının moral bozukluğuna uğraması idi." ²¹

Sayın Finlay, açıklamasını sürdürerek, Osman ve ardıllarının, onların standardına uyum sağlayan ve hâkimiyetlerine isteyerek boyun eğen sayısız Müslüman ve Hristiyan kabilelerden gördükleri saygının gerçek bir üstünlüğün kesin kanıtı

21 "History of Greece," iii, 475.

olduğunu belirtir. İktidara yükselen ve zengin bölgeleri fet-heden diğer barbar ırklar sonunda sefahat ve ahlaksızlığa gömülmüşlerdi. Osmanlılar ise zindeliklerini ve ahlaklarını uzun süre muhafaza ettiler. Bunun sebebini, büyük ölçüde Orhan ve kardeşi Alâeddin'in yeni devletlerini olağanüstü bir beceriyle inşa etmelerinde; hayranlık uyandıran adli yönetimde ve Osmanlı iktidarının çekirdeğini oluşturan, ülke ve aileyle doğal bağlardan yoksun kalan, gördükleri hukuk eğitimini ve sonraki terfilerini sultana borçlu olan devşirme Hristiyan çocukların sultanın hane halkı içinde hem kamusal hem de askerî amaçlarla sistematik biçimde eğitilmelerinde aramak gerekir: "Fiziksel olduğu kadar zihinsel güçleriyle de, tıpkı emperyal Roma'nın eyaletleri elinde tutması gibi, çok çeşitli Müslüman ve Hristiyan ırkları bir arada tuttular. Böylece sultanın yönetim standardı muzaffer biçimde Avrupa ve Asya'nın içlerine ve Afrika sahilleri kadar uzaklara taşındı. Orhan ve vezirinin sahip oldukları yetersiz imkânlardan, Hristiyanlığı Hristiyan çocukları eğiterek yok etmek gibi cüretkâr bir fikrin benimsenmesiyle hızla şahlanan böylesine kalıcı bir güç daha önce asla görülmemiştir."

Devşirme çocuklara verilen eğitim kan bağı olan Osmanlı veliahtlarıyla da paylaşıldı ve sonuç, Türk İmparatorluğu'nun erken hükümdarlarının dirayetli ve ileri görüşlü, yönetimi ve orduyu geliştirmeye, yeni icatlara ve bileşimlere daima hazır adamlar olmasıydı. Böylesine sağlam bir ruha sahip olan sultanlar kaypak ve disiplinsiz Bizans imparatorlarının tehlikeli düşmanlarıydı ve onların örgütleme, taraftarlarını eğitime yetenekleri, Palaeologos'un dağınık ve yozlaşmış tebaasından sınırsız biçimde üstündü. Üstelik bu tebaa çeşitli düşman ve kıskanç ırklara mensuptu; onlar Slavlar, Yunanlar, Bulgarlar, Ulahlar, Arnavutlardı ve hepsi çeşitli derecelerde birbirine karışmıştı; bir arada bulunmuyorlardı, imparatorluğun çeşitli bölgelerine dağılmışlardı. İmparatorluk yönetim bakımından

öylesine itibar kaybetmiş ve yozlaşmıştı ki bu uyumsuz tebaayı birleştirecek ya da bütün nüfusu kaplayan moral bozukluğunu önleyecek hiçbir güce sahip değildi. Yol Osmanlılara açıktı ve onlar da bu yolu izlemeye hazırdılar: yapacakları işler için değerli bir çıraklık döneminden geçmişlerdi.

Bu türden sebepler Türklerin imparatorluğa karşı başarısını sağladı ve Osmanlı iktidarının Timur tarafından geçici olarak yıkılmasına karşın toparlandılar. Başarılarını sağlayan unsurları kaybetmemişlerdi. Osmanlı hâlâ sivil ve asker olarak her zamanki kadar talimli, eğitilmiş ve disiplinli bir güçtü. Öte yanda Bizans İmparatorluğu da daha az yıpranmış değildi, düşmanı sadece bir an için yere serilmişti. Felaketi geri çevirecek, Osmanlı'ya eski gücünü kazandıracak ve onu yenileyecek zeki ve sabırlı bir hükümdar gerekiyordu.

Bayezid'in oğlu I. Mehmed böyle bir hükümdardı. Yunanlar onu "bir deve kadar dayanıklı" diye betimlediler. Osmanlı İmparatorluğu atalarının ve ardıllarının savaşçı niteliklerini onun basireti ve dirayeti sayesinde yeniden kazandı. On dördüncü, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda birbirini izleyerek Osmanlıların yenilenmesini sağlayan böylesine parlak hükümdarlara sahip olmakla övünebilecek başka bir hanedan yoktur. İznik'i alan ve Yeniçeri Ocağı'nı kuran Orhan; Kosova'yı fetheden I. Murad; Niğbolu galibi I. Bayezid; dağılan imparatorluğu yenileyen I. Mehmed; Konstantinopolis'in fatihi II. Mehmed; Kürdistan'ı, Suriye'yi ve Mısır'ı ilhak eden I. Selim; Mohaç Savaşı'nın galibi ve Viyana'yı kuşatan Muhteşem Süleyman. Herhangi bir ülkede sürekli bir ardılıkla birbirini izleyen (güçsüz II. Bayezid hariç) bu türden sekiz hükümdar asla olmadı; böylesine büyük bir dizi hükümdarla böylesine harika iki yüzyılda kurulan ve yayılan bir imparatorluk da asla olmadı. Türk sultanı zafer anında olduğu kadar yeis anında da duruma hâkim idi.

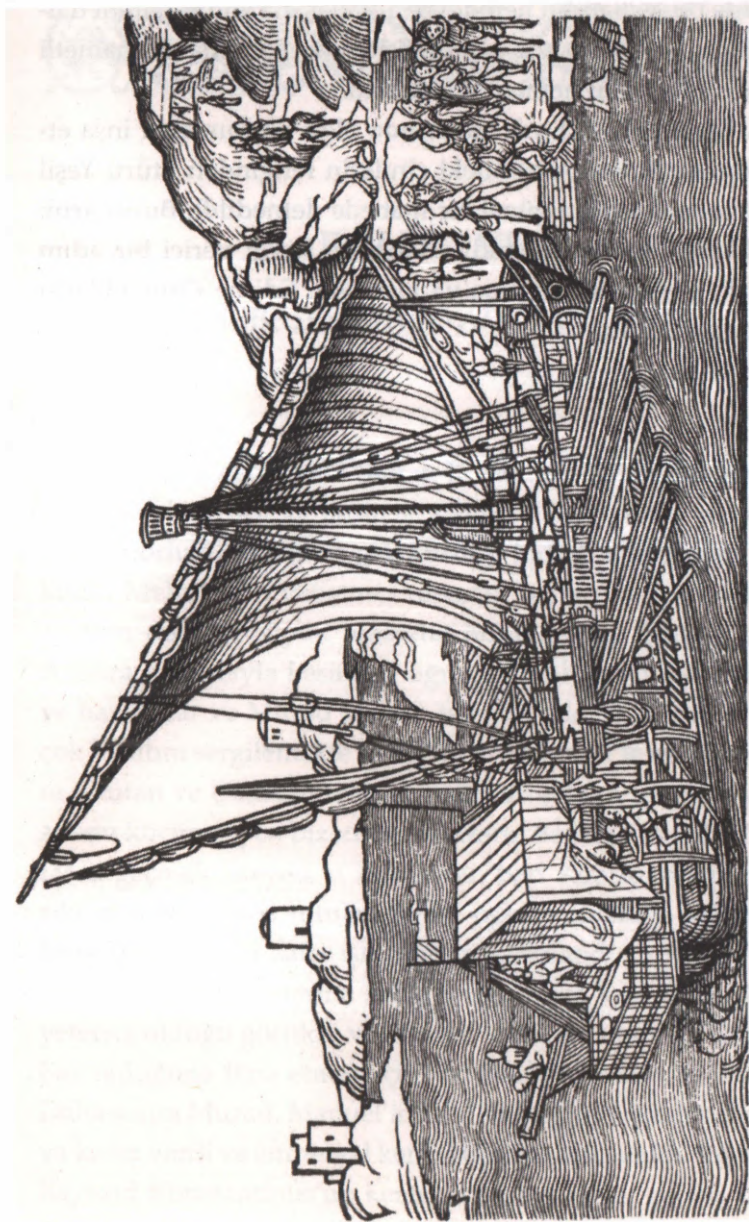
Yeis anında Sultan I. Mehmed devlet adamı nitelikleri gösterdi. Elinde bir imparatorluk olmadan başladı. Dönemin

en caydırıcı belirtisi, çok sayıda kıskanç Selçuklu soyluları ve prenslerinden yardım gören ve tahta oturmak için birbiriyle çatışan kardeşlerini kışkırtan kıskançlıktı. Mehmed, Bayezid'in en küçük oğluydu, kardeşleri doğal olarak tahta öncelik iddiasında bulunuyorlardı. Mehmed, Amasya'da küçük bir gölge hükümdarlık kurarken, Şehzade Süleyman Edirne'ye hâkim oldu ve Avrupa'daki Türk tebaasından biat talep etti; Veliaht İsa, Bursa'ya yerleşti ve Asya vilayetlerinin bazılarına el koydu; Veliaht Musa babasının cenazesini defnetmek üzere Bursa'ya taşıdıktan sonra iktidar yarışına katıldı. Vahşeti ve sefahati yüzünden askerlerinde nefret uyandıran Süleyman kendi ordusu tarafından kaçırılıp öldürüldü (1410). Kardeşinin ölümünden yararlanan ve onun vahşetini taklit eden Musa, Sırlara karşı sefere çıktı; bir Türk ordusunun sergileyebileceği her türlü acımasızlıkla ülkeyi yakıp yıktı. Üç Sırp garnizonunun cesetlerinden oluşan masaların üzerinde subaylarına ziyafet verdiği söylenir. Ardından Konstantinopolis'i kuşattı ve imparator Mehmed'den yardım istedi. Birkaç başarısız girişimin ardından Mehmed, Bayezid'in eski müttefiki Sırbistan kralı Stephen'den yardım sağlayarak kuşatma yapan orduyu bozguna uğrattı ve Musa savaş sırasında öldürüldü. Prens İsa bu arada kayıplara karıştı ve I. Mehmed böylece bölünmemiş Türk İmparatorluğu'nun tek sultanı oldu (1413).

Mutlak sultan olarak saltanatı sadece sekiz yıl sürdü fakat bu kısa süre içinde şaşırtıcı işler yaptı. Hâkimiyet alanına yapılan saldırılara anında karşılık vermesine rağmen, aslında babası gibi savaş başarıları kazanmadı. Kuzey sınırındaki Hristiyanlar karşısında birkaç yenilgi aldı ve Gelibolu'daki donanması Amiral Lorendano komutasındaki Venedikliler karşısında ağır bir bozguna uğradı. Ne var ki Mehmed konumunu belirgin biçimde güçlendirmişti, yayılmaktan çok sürekli olarak elindekini koruma politikası izlemesi gerekti-

ğini anladı ve yenilgiye yol açacak tehlikeli seferlere çıkmadı. Amacı şuydu: imparatorluğunun sınırlarını korumak ve hükümdar ile tebaası arasındaki, Ankara felaketinin fena hâlde gerdiği bağları güçlendirmek. Bu hedef, esas arzusunun barış olduğunu gösteriyordu. Musa'ya karşı desteklediği Bizans imparatoruyla dostluk kurdu ve Karadeniz'de bazı yörelerle Teselya'daki birkaç kaleyi ona teslim etti. İyi niyet belirtisi olarak Sırbistan, Eflak ve Arnavutluk'tan gönderilen elçileri kabul etti ve Venedik'le bir dostluk antlaşması yaptı. Asya'da otorite kurması biraz daha zor oldu. Timur tarafından eski yerine getirilen Karaman prensi kadim bağımsızlığını geri aldı ve çaresiz bir Yunan gibi değil, cesur bir Türk gibi davranarak, kargaşa ortamını Asya'da Osmanlı hâkimiyetine bağlı belli başlı kentleri işgal etmek için kullandı. Mehmed onu yenilgiye uğrattı fakat imparatorluğun iyileşme döneminde sağladığı ilerlemeyi küçük Asya'daki ufak hanedanlara karşı çok sert önlemler alarak tehlikeye atmaktan zekice bir tutumla geri durdu. Onları kendisine biat ettirdi fakat bir kez daha, Bayezid'in düşmeden kısa süre önce yaptığı gibi onları Türk eyaletlerine dönüştürme işini ardılına bıraktı.

Bir dervişler isyanı ve tahta bir talibin çıkması sultanın barışçı tasarılarını önemli ölçüde bozdu; fakat bunlar bastırıldı ve sultan bir kez daha kendisini güçlendirici önlemlere ve ustası olduğu seçkin şiir ve edebiyat beğenisini paylaşan insanlara verebildi. Ona "Çelebi Mehmet" diyorlardı. Onun incelikli ve insanî kişiliğini hiçbir isim daha iyi ifade edemezdi. Hayattaki tek kardeşi Kâsım'ın kör edilmesine sebep olması ve Süleyman'ın çocuğunu öldürtmesi itibarına gölge düşürdü fakat kendi saltanat döneminin başlangıcında tahta talip olan rakiplerin, dehşet verici kötülüklerini bizzat deneyimlediği unutulmamalıdır. Bir kural olarak Türk veliahdının sultanlıktan başka hiçbir şeyle tatmin olmadığı görülür. Burada bir kıskançlık sorunu değil, onun özlemlerini gerçekleştirmesini

Bir Venedik Kalyonu.

imkânsız hâle getirecek bir zorunluluk söz konusudur. Günümüzde bu, veliahdın neredeyse aptallaşana kadar harem dairesine hapsedilmesiyle yapılır. Eski ve belki daha merhametli olan yöntem onu hemen öldürmektir.

I. Mehmed 1421 yılı baharında öldü ve Bursa'da inşa ettirdiği, süslü kubbelerindeki çinilerin renginden ötürü Yeşil Cami olarak anılan güzel bir mabede defnedildi. Bursa artık Türklerin başkenti değildi. Mehmed, kaygı verici bir adım atarak, başkentini Avrupa'ya taşımıştı. Edirne Osmanlıların metropolü oldu.

BÖLÜM VI:

II. MURAD VE HUNYADI (1421-1451)

1421’de tahta çıkan yeni Sultan II. Murad, Çelebi Mehmed’i niteleyen hoşgörü ve basirete sahipti; fakat mizacı o sırada imparatorluk devletinin gerektirdiği iddialı maceralara yatkındı. Mehmed’in yatıştırıcı tutumu, barışçı ve güçlendirici siyaseti devlete büyük hizmette bulunmuştu. Türkler artık Ankara fırtınasıyla kesintiye uğrayan fetih görevine dönme-ye hazırıldılar ve Murad onların istediği liderdi. Azminin pek çok kanıtını sergilemekte gecikmedi. Mehmed’le eski bağlarını unutan ve Osmanlı tahtına geçen on sekiz yaşındaki genç adamı küçümseyen Bizans imparatoru, Bayezid’in yıllar önce tahta geçmek isteyen, o zamandan beri Konstantinopolis’te sıkı gözetim altına tutulan farazi oğlu Mustafa’yı salıverdi. Mustafa geçici bir zafer ışıltısından yararlandı ve bir süre kadar Avrupa vilayetlerine baskı yaptı; fakat kısa süre içinde yetersiz olduğu görüldü ve Murad “dünyayı onun bir düzenbaz olduğuna ikna etmek için” Mustafa’yı asarak idam etti. Daha sonra Murad, Manuel’in ikiyüzlülüğünü cezalandırmaya karar verdi ve emperyal kenti kuşatma altına aldı. Yıldırım Bayezid Konstantinus’un kentinin önüne kadar gelmiş fakat Timur’un ortaya çıkması üzerine tekrar Asya’ya yönelmişti.

Murad kuşatmayı aynı tarzda geliştirdi; hatlarını Haliç'ten Tahta Kapı'ya (Belgrad Kapı) kadar yerleştirdi ve taarruz girişimi kenti savunanlar tarafından şiddetle püskürtüldüğü sırada Küçük Asya'da patlak veren bir isyan saldıının sona ermesine yol açtı ve Murad kardeşlerinden birinin isyanını bastırmak için alelacele Boğaz'ı geçti. Döndüğünde kuşatmayı yeniden başlatmadı, bunun yerine imparatorundan yüklü bir haraç almayı kabul etti ve Selanik mülkü (1430'a kadar) ile Trakya ve Teselya'daki bazı kaleleri ona bıraktı. Murad, Asya'da çıkabilecek yeni sorunları önlemek için Timur'un dirilttiği küçük devletlerin çoğunu nihayet ilhak etti ve bundan sonra Selçuklu İmparatorluğu'nun ardından Osmanlılara rakip olan hanedanlarla pek az savaş oldu.

Murad'ın savaşçı nitelikleri kısa süre içinde hiçbir Asyatik hükümdarın ona sağlayamayacağı bir sınavdan geçecekti. Hristiyan devletler yeniden silahlanıyorlardı ve ismiyle Avrupalı generallerin ön safında yer edinen bir lider bulmuşlardı. Stephen Lazareviç yaşadığı sürece Sırbistan'ı Türklerle kurulan ittifaka bağlayan antlaşma sadakatle gözetildi; fakat onun 1427'de ölümüyle birlikte yeni bir kral, George Brankoviç ortaya çıktı. Brankoviç, Murad'ı tanımadı ve ortak düşmana karşı Sırbistan, Bosna, Macaristan, Polonya, Eflak ve Arnavutluk güçlerini birleştirmeye başladı.

Hunyadi Hristiyanlar arasında ün kazanmış bir isimdi. Macaristan Kralı Sigismund Osmanlı ordusuyla giriştiği başarısız savaşların birinden kaçarken Hunyadi köyünde güzel Elizabeth Morsiney'le karşılaştı, ona âşık oldu ve John Hunyadi'nin bu ilişkinin meyvesi olduğuna inanıldı. "Ana babası her kim olursa olsun," der Knolles, "kendisi politik, cesur, talihli ve ünlü bir komutandı; kazandığı zaferler daha önce herhangi bir Hristiyan hükümdarın Türklere karşı asla kazanamadığı kadar büyüktü; bu yüzden ismi öylesine ürkütücüydü ki ağlayan çocukları korkutup susturmak için kul-

lanılıyordu.” Hunyadi, İtalya’daki savaşlarda kendisini kanıtladı. Gümüş zırhı yüzünden De Communes ona “Eflak’ın Beyaz Şövalyesi” ismini vermiştir. Hunyadi ülkesine döndüğünde Szörény Ban’ı ve Transilvanya Voyvodası seçildi ve kısa süre içinde yiğitliğini sergiledi. Gene Knolles “Bu yiğit komutan,” der “ülkesine girmeye kalkıştıkları her defasında Türkleri püskürterek, aynı zamanda Transilvanya ülkesine girebilecekleri geçitleri kapatarak onları uzak tuttu ve güvenlik kaygısıyla kendi saldırısını başlattığında, Boğdan’a girdi ve Türklerin denetiminden çıkana kadar asla durmadı. Ve bununla da yetinmeyerek Danubius’u geçip defalarca Türk bölgelerine girip onlara ağır hasar verdi, beraberinde çok sayıda esirle birlikte büyük ganimet getirdi.” Yirmi yıl boyunca Osmanlıların dehşeti ve Macaristan krallığının kurtarıcısı oldu. V. Vladislaus’un ergenlik döneminde vali seçildi. Hayatının büyük olayları, Hermannstadt ve Nissa, Balkan geçidi savaşları, Varna yenilgisi ve Belgrad saldırısı idi.²²

Bu karşılaşmaların birincisi, Murad’ın generali Mezid’in Osmanlı birliklerinin yakın zamanda Belgrad’da uğradıkları bozguna karşılık baskı yapmakta olduğu Transilvanya’daki Hermannstadt kuşatması sırasında gerçekleşti. Hunyadi 1442’de küçük bir birlikle kuşatma altındaki kenti kurtarmaya geldi, kuşatmayı yaran bir garnizonun yardımıyla Türk ordusunu bozguna uğrattı, 20.000 düşman askerini öldürerek generallerini esir aldı ve onu halkın önünde parçalattı. Hunyadi geleneksel Başbozuk kavramına uygun düşecek kadar vahşi ve kan dökücüydü. Diğer prensler akşam yemeklerini müzik eşliğinde yemeyi tercih ederlerken, düşmanlarının boğazlanmasını seyrederek ziyafet vermekten hoşlanıyordu. Hunyadi’nin müziği can çekişen bir esirin çılgınlığıydı. Her-

22 Macar kahramanının hayatına ilişkin bir değerlendirme için bkz. “The Story of Hungary,” böl. ix.

mannstadt başarısından hemen sonra Vasag ya da Demirka-pı'da Türkleri ağır bir yenilgiye uğrattı ve 1443'te Papa'nın kutsal savaş için coşturduğu, İtalya'dan gelen bir haçlı grubunun yanı sıra Macaristan, Sırbistan ve Eflak'dan gelen güçlerin birleştiği muazzam bir orduya komuta etti. Nissa yakınlarında, Morava Nehri kıyılarında Osmanlı birlikleriyle karşılaştı ve onları tam bir bozguna uğrattı. Türkler Balkanlar'a kaçtılar ve Hunyadi peşlerine düştü.

Silahlı güce karşı kışın Balkanları kuzeyden güneye geçmek nadiren görülen bir başarıydı. Diebitsch ve Gourko, Hunyadi'nin yanında bunu başaran generallerdi. Türkler geçitlerde başarıyla barikat kurdular ve yaklaşanların üzerine su dökerek gece saatlerinde buzdan duvarlar oluşturdular. Geçit aşılmaz görünüyordu. Henüz bozguna uğramayan, soğuğa rağmen aynı katılıkla Türklerin silahlarına karşı koyan Macarlar, İzladi geçidini zorladılar ve ünlü sıradağların güney bayırındaki Christmas'ı tuttular. Aşağıdaki düzlüğe dağılmış Osmanlıları bir kez daha yenilgiye uğrattılar. Avrupa'daki Türk İmparatorluğu cesur generalin ayakları altında gibi görünüyordu ve bu noktada Hunyadi'nin Edirne'ye yürüyecek yerde muzaffer seferin kazanımlarından vazgeçtiğini ve kendisine hayran hemşehrilerine yağmaladığı malları ve ele geçirdiği esirleri sergilemek için Buda'ya döndüğünü hayretle görüyoruz. Murad bu fırsatı barış şartları sunmak için değerlendirdi ve Sırbistan'ın yeniden bağımsızlık kazandığı, Eflâk'ın Macaristan'a ilhak edildiği Segedin Antlaşması, İncil ve Kuran üzerine ant içilerek yapıldı ve on yıllık bir barış sağlandı.

Murad, V. Charles gibi, imparatorluğun cefasını ve sefasını yeterince tatmıştı ve büyük oğlunun ölümünden öylesine olumsuz etkilenmişti ki artık barış ve tahttan feragat ederek köşesine çekilmek istiyordu. 1444'te, Segedin Antlaşması'nın sonuçlanmasından sonra feragat etti, yerini oğlu II. Meh-

med'e bıraktı ve hayatının geri kalan kısmını huzur içinde geçirmek üzere Manisa'ya çekildi.

Çok geçmeden Hristiyanlar ünlü sultanın tahttan feragat ettiğini fark ettiler. Paşaları Hunyadi karşısında yenilgiye uğramış olsalar da sultanın önderliği düşmanlarıyla yaptığı anlaşmanın güvencesiydi. Fakat Hristiyanlar antlaşmayı bozmaya karar verdiler. Papa ve Bizans İmparatoru manevi nüfuzlarını Hunyadi'nin yeminini bozması için kullandılar ve Kardinal Julian, Kardinal Jimenes'in Kastilyalı Isabella'yı etkilemesini sağlayan ünlü ve utanç verici tezini öne sürdü: Kâfirlere edilen yemin tutulmaz. Hunyadi zor ikna edildi fakat Bulgaristan krallığı vaadiyle gururlandı ve yeminini bozmayı kabul etti. Bu hıyanet hazırlandığı sırada antlaşmanın üzerinden henüz bir ay geçmişti fakat komplocular planlarını açığa vurmada Türklerin kendi taahhütlerini yerine getirmelerini ve Sırbistan kalelerini tahliye etmelerini beklediler.

Avrupa şövalyeliği ve büyük bir generalin şöhreti için bu hıyanetin gerçekleştirilme tarzından daha aşağılayıcı bir şey hayal edilemezdi. Osmanlı garnizonlarının çekilmesiyle bozdukları antlaşmanın sağladığı bütün avantajlardan yararlandıktan sonra Hunyadi, Macaristan Kralı ve Kardinal Julian'la birlikte hiçbir şeyden kuşkulanan Türklerin üzerine yürüdü ve sadece 20.000 adamla Osmanlı bölgelerini istila etmeye başladı. Tahkim edilmiş pek çok yeri ele geçirdiler, garnizonları katlettiler ya da sarp kayalıklardan aşağı attılar. Karadeniz'e ulaştıklarında güneye döndüler ve Varna'ya kadar giderek şehri kuşatma altına aldılar. O sırada Murad'ın inzivadan çıktığını, geri dönerek hükümdarlık esasını geri aldığını, 40.000 kıdemli askerden oluşan bir ordu topladığını ve adam başına bir gümüş para karşılığında Ceneviz tekneleleriyle askerlerini Boğaz'ın karşısına geçirdiğini haber aldılar. Sultan cebri yürüyüşle ilerledi ve çok geçmeden iyice yaklaştığını gösteren haberler geldi.

Elindeki gücün yetersizliğine ve sultanın yarattığı korkuya aldırmayan Hunyadi umutsuzluğa düşmedi. Zaferden emindi ve kampını tahkim etmeyi reddederek açık alanda savaşacağını ilan etti.

“St Mathurin bayramı arifesinde,” der Sir Edward Creasy, “10 Kasım 1944 günü, iki ordu savaş alanında karşı karşıya geldi. Hristiyan ordusunun sol kanadı esas olarak Eflâk birliklerinden oluşuyordu. Macar askerlerinin en iyi bölümü sağ kanattaydı. Kardinal Julian’ın komutasındaki Frank haçlıları da bu kanattaydı. Kraliyet muhafızları ve maiyetindeki genç soylularla birlikte kral, merkezdeydi. Polonya birliklerinin artçı kuvvetleri Peterwaradin Piskoposı’nun komutasındaydı. Hunyadi bütün ordunun başkomutanı konumundaydı. Türk tarafında ilk iki hat süvari ve nizamî olmayan piyade den oluşuyor, Rumeli Beylerbeyi sağ kanada, Anadolu Beylerbeyi sol kanada komuta ediyordu. Sultan, merkezde, hatlarının gerisinde, yeniçerileri ve nizami muhafız süvarileriyle birlikteydi. İhlâl edilen antlaşmanın bir nüshası bir mızrağın ucuna takıldı, bir savaş sancağı ve insanlar arasında yemine ihaneti cezalandıran gözle görülür bir tanrı şahadeti olarak yüksekte tutuldu.

“Orduların kapışmak üzere oldukları anda uğursuz bir olay Hristiyanları kaygılandırdı. Güçlü ve ani bir rüzgâr asker saflarını dağıttı, kralınki hariç bütün bayrakları yere çaldı. Ancak savaşın başlangıcı onlara tam ve şanlı bir zafer vadediyor gibiydi. Hunyadi sağ kanadın başına geçti, Asyatik birliklere şiddetle saldırarak onları yardı ve savaş alanının dışına kadar kovaladı. Öteki kanatta Eflâklılar Rumeli süvarisine ve Azap askerlerine karşı aynı ölçüde başarılıydı. Kral Vladislav Hristiyan merkezle birlikte cesaretle ilerledi. İlk iki hattın bozulduğunu ve karışıklığın çevresindeki saflara da yayılmakta olduğunu gören Murad, talihin ters döndüğü düşüncesiyle umutsuzluğa kapılarak geri çekilmek üzere atına yöneldi.

Sivil Kıyafetli Yeniçeri

“Bereket o sırada yenilgiye uğrayan kanadından arta kalanlarla birlikte merkeze çekilmiş olan Anadolu Beylerbeyi Karaca o kritik anda sultanın yanında bulunuyordu. Atın dizginlerini tuttu ve savaşı sürdürmesi için sultana yalvardı. Yeniçerilerin bu teklifsizlik karşısında öfkelenen komutanı Beylerbeyine vurmak için kılıcını kaldırdığı anda bir Macar süvari kılıcıyla öldürüldü. Murad soğukkanlılığını sadece kısa bir an kaybetmişti. Toparlanarak yeniçerileri, Hristiyan taarruzuna karşı koymaya yöneltti. Öteki tarafta Kral Vladislav boğuşmanın en şiddetli olduğu yerde cesurca savaşıyordu fakat altındaki at öldürüldü, çevresi sarıldı ve ele geçirildi. Kral esir alınacağı düşüncesiyle teslim olmak istedi fakat antlaşmanın ihlâli yüzünden öfkeli Osmanlılar aman vermemeye ant içmişlerdi. Yaşlı bir yeniçeri onun başını kesti ve gümüş miğferli başı bir kargının ucuna taktı. Kargı, hâlâ yüksekte tutulan ihlal edilmiş antlaşmaya dehşet verici biçimde eşlik etti.

“Bu görüntü Macar soyluları sarstı ve merkezleri dehşete kapılarak savaş alanından kaçtı. Muzaffer sağ kanada yönelen Hunyadi boş yere yeniçerilere saldırdı ve en azından onların mahvedici bir zafer kazanmalarını önlemeye çalıştı. Sonunda bizzat komuta ettiği birliklerin mahvolması üzerine çevresini saran Eflâklılarla birlikte umutsuzluk içinde kaçtı. Ertesi sabah Türkler komutanları tarafından terk edilen Macar artçılarına saldırdılar ve son adama kadar hepsini katlettiler. Macar kralının yanı sıra, antlaşmanın ihlâlini sağlayan ve bu felaketli seferin sebebi olan Kardinal Julian Varna’da Türk palasının altında, Stephen Bahory, Eilau ve Grosswardein pis-koposlarıyla birlikte can verdi.”²³

Bu kesin zaferin sonucu, Hunyadi’nin zaferi durumunda zulüm ve Latin inancına zorla geçişle tehdit edildikleri için Müslüman egemenliğine yeniden girmeye daha istekli olan

23 Creasy, 69-70.

Sırbistan ve Bosna'nın tam boyun eğmesi oldu. Murad bir kez daha Manisa'ya çekildi fakat oğlu imparatorluğu yönetemeyecek kadar küçüktü, bir yeniçeri isyanı üzerine babasını sorumluluklarını üstlenmeye çağırdı. Murad üçüncü kez köşesine çekilmedi, şan ve şerefle altı yıl saltanat sürdü ve eski düşmanı Hunyadi'yi Kosova'da gerçekleşen ikinci bir uzun ve çekişmeli savaşta bir kez daha yenilgiye uğrattı.

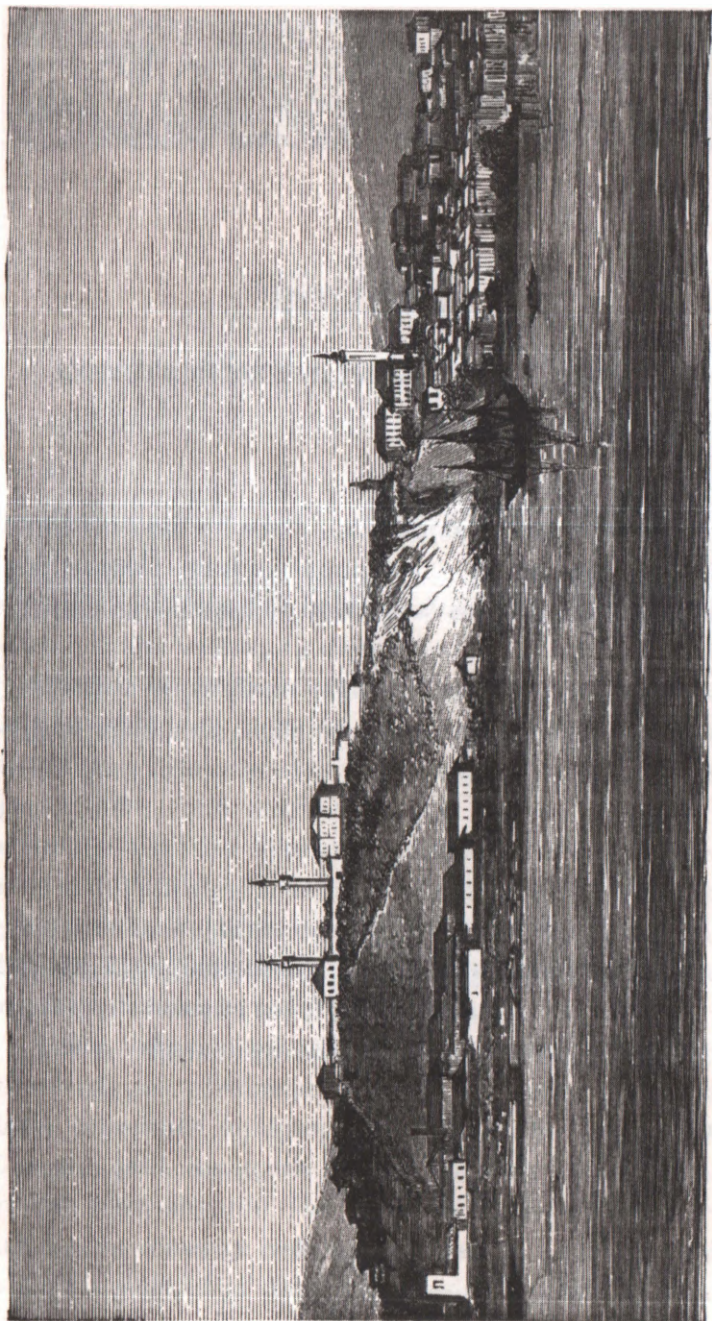
Murad nihayet 1451'de öldü. "O büyük Amurath," diye yazar, güçlü sultanın ölümünü düşünürken bir tür coşkuya kapılan Knolles, "çağın en büyük hükümdarlarından aşağı değildi... Kim daha büyük savaşlar vermişti? Kim Amurath'tan daha büyük ve daha şanlı zaferler, başarılar kazanmıştı? Bunca kudretli kral ve prensin ganimetiyle ve bunca gururlu ve savaşçı ülkenin fethiyle, daha önce Timurlenk ve Tatarlar tarafından bozguna uğratılmış olmasına rağmen, Türk imparatorluğunu bir yolunu bulup yeniden kuran ve donatan kimdi? Gururlu Bizans İmparatorluğu'nu Hadrianople'de (Edirne), hatta onların merkezinde kurarak kalbinden vuran, böylece Hristiyanlığın en büyük bölümüne dile getirilemeyecek kadar çok sefalet ve felaket getiren oydu. Türklerin Asya'da pek çok büyük ülkeye ve bölgeye boyun eğdirmesini sağlayan; nice kudretli kralları ve prensleri düz ovada meydan savaşıyla yenilgiye uğratan; Polonya ve Macaristan Kralı Vladislav'ı katleden, ünlü ve gözüpek savaşçı Hunyadi'yi birkaç kez savaş alanında önüne katıp kovalayan, gururlu ve ihtiraslı yüreğinde Hristiyanlığın büyük bir bölümünü fethetme vaadi taşıyan oydu... Bunca kral اساسına hükmeden o muzaffer el nerede? Onca ülke ve krallığa komuta eden, onun gücünde ve kuvvetinde bir hükümdar var mı? O artık öldü, bir cesetten ibaret, balçık yığınının altında görünmez oldu, elleri hareketsiz, gözleri kapalı, boyun eğdirdiği ve fethettiği ülkelerde onu gururla taşıyan bacakları böylece uzanmış."

Fakat Murad balçık yığınının altında görünmez olmadı. Bursa'da "sıradan Türklerin mezarından pek farkı olmayan damsız bir türbe"ye görkemli bir törenle defnedildi. "Son arzusu olarak Tanrı'nın merhamet ve lütfunun güneş ve ay ışığıyla üzerine vurmasını, yağın yağmurun mezarını ıslatmasını emrettiği söylenir."²⁴

Hunyadi ordularıyla sık sık karşılaştığı sultandan uzun yaşadı. Murad'ın Bursa'da atalarının yanında uyumaya gitmesinden beş yıl sonra oğlu Mehmed Belgrad'ı –Macaristan Kapısı– kuşattı. İşte o zaman Hunyadi'nin hayatını taçlandıran zafer gerçekleşti. Garnizonu, kendi çabasıyla güçlü bir savunmaya teşvik etti ve gelen yardım sayesinde şaşırtıcı bir kahramanlık ruhu oluştu. John Capistran 60.000 haclıdan oluşan coşkulu bir orduyla yardıma geldi. Keşişin şehadet duyguları ve güçlü inancı o sıkıntılı anda Hristiyanlık uğruna savaşmak için birleşmişti. Yeniçeriler sadık kenti zorladıkları anda Hunyadi ve cesur yaşlı keşiş büyük bir öfkeyle saldırdılar. Saldırı öylesine şiddetliydi ki Türkler gerilediler.²⁵ Daha sonra inanılmaz bir ihtiyatsızlıkla sultanın çadırına doğru atılan haclılarına önderlik eden, Hunyadi ve coşkulu garnizonu tarafından takip edilen kutsal adam, Osmanlıları öyle ağır bir bozguna uğrattı ki kamplarını ve toplarını Hristiyanlara bıraktılar ve hayatlarını kurtarmak için kaçtılar. Mehmed yaralandı ve 25.000 Türk savaş meydanında kaldı. Bu olaydan yirmi gün sonra, pek çok savaşın kahramanı Hunyadi öldü, iki ay sonra da yetmiş yaşına gelen ve yıllarını şanlı bir zaferle tamamlayan John Capistran onu izledi. Capistran, Roma'da aziz mertebesine yükseltildi ve bütün Hristiyanlar yaşlı ve soylu keşişin Avrupa'nın bütün kiliselerinin saygısını kazandığını kabul ettiler.

²⁴ Knolles, i. 227.

²⁵ Kuşatmaya ilişkin Macar değerlendirmesi için bkz. Vámbéry, "The Story of Hungary,"

Belgrad

BÖLÜM VII:

KONSTANTİNOPOLİS'İN DÜŞÜŞÜ (1451-1481)

Murad'ın otuz yıl süren uzun saltanatı hiçbir onursuzlukla lekelenmedi; karakteri komutanlığı kadar soyluydu. Oğlu ve ardılı II. Mehmed de otuz yıl saltanat sürdürdü fakat hükümdarlığı şiddet ve ihanetle damgalandı, yeni sultan, benzersiz yeteneğine ve zekâsına rağmen, babasını niteleyen yüksek ahlaki niteliklerin hiçbirine sahip değildi. Macarların sadakatsizliğini defalarca taklit etti ve sağlam bir yemini bozdu; garnizonları onun şerefine acımasız katliamlara girişti. İlk eylemi tehlikeli bir düşmanlık gösteremeyecek kadar küçük olan erkek kardeşini katletmek oldu; tahta aday olabilecek kişileri ortadan kaldırma bilgeliğine teslim olarak bu ilkeyi bir bebeğin kişiliğinde tutarlı biçimde uygulayan bir hükümdarın zihin durumunu hayal etmek zordur.

Zalim, vefasız ve şehvet düşkünü olan yeni sultan, Doğulu tiranlarda pek görülmeyen biçimde, şiir yazan, bilim adamlarını çevresinde toplayan gayet kültürlü bir adamdı. Otuz Osmanlı şairi, sanatçıları himaye eden bu Türk hükümdarından maaş alıyordu. Her yıl Hintli Hoca-i Cihan ve İranlı Câmî'ye cömertçe hediyeler gönderirdi. Okullara ve dinî vakıflara sergilediği cömertlik öylesine büyüktü ki kendisi

II. Mehmed Madalyonu.

II. Mehmed Madalyonu (öteki yüz)

“Ebû-l Feth” (Fethin Babası) lakabının yanı sıra “Hayır İşlerinin Babası” diye anılmıştır. Cömertliği ve şiirsel yetenekleri büyük subayları tarafından taklit edildi; Negropont’un (Eğriboz) fatihi Mahmut Paşa okullar açan biri ve bir şairdi. Bu şiir kültürünün şarkılara yansımaları doğaldı. Methiyecilerden II. Mehmed’in çehresini öğreniyoruz. Buna göre sultanın dolgun, pembe beyaz yanakları, kemerli bir burnu vardı; ağzı azmini yansıtıyordu. Madalyonda gördüğümüz gibi bıyıkları “iki gül goncasının yaprakları ve sakalının her bir teli ise altın ibrişim gibiydi.”²⁶ Bu türden övgüler Avrupalıya tuhaf gelir; fakat şairler Mehmed’in askerî dehasını överlerken daha sağlam bir zemindeydiler. Bir general olarak sultan babasından üstündü. Kendisine askerî seferle ilgili planlarının ne olduğunu soran birine verdiği karşılık ünlüydü: “Bunu sakalımın tek bir kılı bilse, onu yolup atardım.” Bu söz onun başarısının anahtarını verir: mutlak gizlilik ve şimşek hızında hareket.

II. Mehmed pek çok savaşa girdi ve pek çok kenti kuşattı fakat ona “Fatih” unvanını veren 1453’teki Konstantinopolis kuşatmasıydı. Yeni sultan tahta çıktığında Bizans İmparatorluğu’nun sergilediği budalalık yüzünden hızla sona yaklaştığı görülüyordu. Türklerin Timur’un ayakları altında kaldıkları ve Avrupa’nın istilacıları ebediyen sürüp çıkarabileceği bir sırada Hristiyanlar ortaya çıkan fırsatı kaçırmışlardı. Avrupa, Osmanlılar eski güçlerini yeniden kazanana kadar bekledi ve daha sonra, II. Murad’ın gelişiyile birlikte İmparator Manuel, Mustafa’yı tahtın talibi olarak hazırlamak gibi bir aptallık yaptı. Asya eyaletlerindeki kargaşa olmasaydı Murad muhtemelen Konstantinopolis’i alırdı. Böylece İmparator bir ders aldı. Aynı hatanın tekrarlanmaması gerekiyordu. Bununla birlikte, otuz yıl sonra, Türklerin sürekli biçimde güç ve askerî itibar kazandığı bir sırada, yeni İmparator Konstantin

26 E. J. W. Gibb, “Ottoman Poems,” 171-2.

Palaelogos Murad'ın ölümünden yararlanarak Manuel'in çılgınlığını andıran tehlikeli bir girişimde bulundu. Bir zamanlar şarap kadehleri arasında şen şakrak saltanat süren Veliaht Süleyman'ın bir torununu Edirne tahtına çıkarma tehdidinde bulundu. Konstantin, göreceğimiz gibi, cesur bir adamdı fakat zeki değildi. Murad tahttan feragat ettiğinde, genç Mehmed'in Osmanlıların geniş imparatorluğunu yönetmek bakımından kendisine denk olmayışını fazla abarttı. Ne var ki altı ya da yedi yıl, Konstantin'in kısa süre içinde anladığı gibi, genç sultanın ruhunda ve azminde büyük bir farklılık yaratmıştı.

Türkler, Osman'ın ele geçirmeyi düşlemesinden beri imparatorluk kentine sahip olmak istemişlerdi. "Yıldırım" Bayezid kenti kuşatmıştı; Musa kenti baskı altına almıştı; II. Murad fethi sabırla planlamıştı. Kentin civarında kazanılacak pek az yer vardı, çünkü bütün bölgeye Osmanlılar boyun eğdireli çok olmuştu. Fakat başkent zenginliği ve güzelliği, gücü ve konumu Türklerin onu ele geçirmeyi en büyük özlemleri olarak görmelerini sağlamaya yeterliydi. Mehmed, ihtiyatsız imparatorun düşmanlığının sağladığı fırsatı coşkuyla değerlendirdi ve Türklerin tarzına uygun biçimde, Konstantinopolis'in kapılarının hemen dışında bir kale inşa etmeye koyuldu. I. Bayezid Asya tarafında Anadolu Hisarı olarak bilinen kaleyi inşa etmişti. II. Mehmed, Konstantinopolis'in fethine hazırlık olarak ve imparatorun dehşete kapılması için karşı tarafa Rumeli Hisarı'nı inşa etti. Bin duvarcı ustası ve bin işçi işe koşuldu; Hristiyan kiliselerinin sunakları ve sütunları dokuz metre kalınlığındaki duvarlar için kullanıldı ve kalenin inşası üç ay içinde tamamlandı. Ana kuleye altı yüz kilo ağırlığında taş güller atan ağır toplar yerleştirildi, denizden geçen bütün teknelerden haraç alan dört yüz kişilik bir garnizon kuruldu. Rumeli Kalesi, Boğaz'ın karşısında koruma görevi yapan benzeriyle birlikte, günümüzde hâlâ ayakta durmaktadır.

Konstantinopolis'in Planı

Türk kronik yazarı Sâdeddin kuşatma ordusunun yaklaşımını abartılı sözlerle betimler. Sayın Gibb'in aşağıdaki çevirisi yazarın üslubunu korumuştur:

“Nurlu bir mübarek sabah vakti göklerin²⁷ kralının arabası ışık ordularıyla birlikte, ufuk kulesinden, doğu perdesinin ardındaki gecenin kalesinden saldırmak için görüldüğünde, yüce Lord'un²⁸ zafer gölgeli öncü muhafızı şehir surlarının eteğine ulaştı. Ve arkada, uçsuz bucaksız deniz, hızla akan bir nehir gibi İmparatorluk ordusu, zafere yönelen o ordu, harekete geçerek kenti kara tarafından kuşattı. Kuşatma öylesine sert ve kararlıydı ki, şehirlerin en güçlüsü olan o şehri savunanların ayakları dolaştı, akılları fikirleri uçup gitti.”

İngiliz tarihçilerinin en büyüğü Konstantinopolis'in fetih öyküsünü öyle anlatmıştır ki daha sonra yapılan araştırmalar onun ünlü anlatısını neredeyse hiç değiştirmeden izlemişlerdir. Dikkatli ve ayrıntılı hazırlıkların ardından Doğu metro-polüne uygulanan kuşatma 6 Nisan 1453 günü başladı. Gibbon'dan alıntılıyoruz.²⁹

“Konstantinopolis'in şeklini oluşturan üçgenin deniz tarafındaki iki yanı düşmana ulaşım imkânı vermiyordu: doğa sayesinde Propontis (Marmara) ve marifet sayesinde liman. İki su arasında, üçgenin tabanı, kara tarafı, çifte surla ve 30 metre derinliğinde bir hendekle korunuyordu. Bir görgü tanığı olan Phranza'nın uzunluğunu 9,5 kilometre olarak ölçtüğü bu tahkimat hattına karşı Osmanlılar esas saldırılarını gerçekleştirdiler; ve imparator, komutayı en tehlikeli mevzi- lere dağıttıktan sonra dış duvar savunmasını üstlendi. Kuşatmanın ilk günü Yunan askerler hendeğin içine atıldılar ya da surların dışına doğru hücum ettiler; fakat kısa sürede bir Hristiyan'a yirmiden fazla Türk düştüğünü fark ettiler; ve bu

27 Güneş

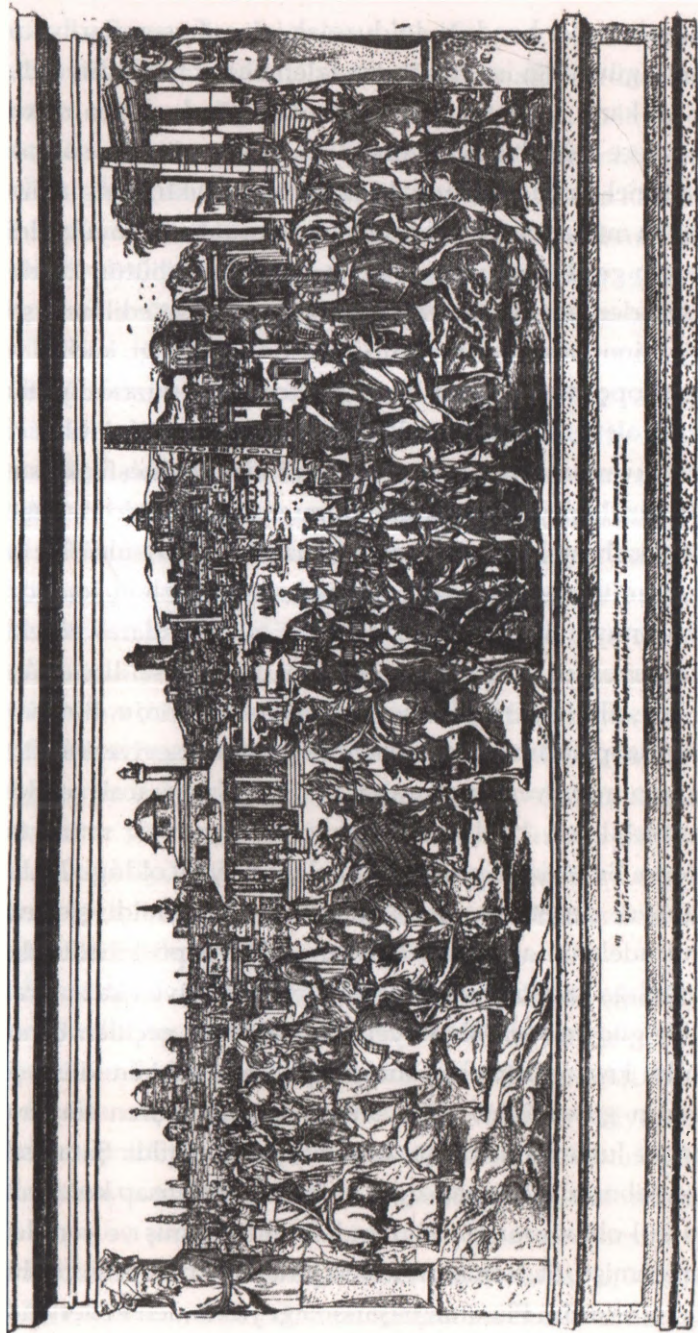
28 Sultan

29 Milman'ın der.: viii, 159 vd.

cesur başlangıç hamlesinden sonra ihtiyatlı bir tutumla fırlatma silahlarını kullanarak suru korumakla yetindiler. Bu basiret asla korkaklık olarak suçlanmamalıdır. Aslında ahali korkak ve alçaktı; fakat son Konstantin kahramanlık unvanını hak eder; onun soylulardan oluşan öncü grubu Romalı erdeminden esinleniyordu ve dışarıdan gelen yardımcı güçler Batı şövalyeliğinin onurunu taşıyordu. Kesintisiz süren mızrak ve ok yağmuruna tüfek ve topların dumanı, sesi ve ateşi eşlik ediyordu. Küçük silahları aynı anda her biri ceviz büyüklüğünde beş hatta on kurşun atıyordu, safların sık tutulması ve barut gücü sayesinde çok sayıda göğüs zırhı ve beden aynı atışla deliniyordu. Fakat yaklaşan Türkler kısa süre içinde hendekleri doldurdu ya da enkazla örttü. Savaşa her gün yeni Hristiyanlar sürülüyor, fakat yetersiz barut stoku gün geçtikçe tükeniyordu. Yunanların topları büyüklük ya da sayı bakımından güçlü değildi; birkaç ağır topları olsa da onları patlamayla yapının sarsılıp yıkılmasından korktukları için surların üzerine yerleştirmekten korkuyorlardı. Aynı yıkıcılık üstün bir azim, imkân ve zulümle savaşıyan Müslümanlar için de geçerliydi. Mehmed'in büyük topunun –dönem tarihinde önemli ve gözle görülebilen bir nesne– yanında neredeyse ona yakın büyüklükte iki sıra top yer alıyordu; Türk topçusunun uzun sırası surları hedef alıyor; on dört batarya en kolay geçilebilecek yerleri aynı anda dövüyordu.

İlk rastgele atışlar etki yaratmaktan çok ses çıkardı; bir Hristiyan'ın tavsiyesiyle mühendislere bir burcun çıkıntılı köşelerinin iki karşıt tarafını hedef almaları öğretildi. Kusurlu da olsa atışın ağırlığı ve tekrarı duvarları etkiliyordu ve Türkler, hendeğin kenarına yaklaşarak bu muazzam gediği doldurmaya, saldırı için bir yol inşa etmeye çalıştılar. Sayısız çalı çırpı, fıçı ve ağaç kütüğü üst üste yığıldı ve öylesine atak bir saldırı başlatıldı ki en önde ve en zayıf olanlar uçurumdan aşağıya itildiler ya da bir anda sıkışan kitlenin altında kaldı-

lar. Kuşatmacılar hendeği doldurmak için uğraşıyorlardı; kuşatılanın güvenliği ise çöpün temizlenmesini gerektiriyordu; uzun ve kanlı bir çatışmanın ardından gün boyunca doku-
nan ağ gece vakti hâlâ çözülmemişti. Mehmed'in bir sonraki çabası tünel kazmak oldu; fakat zemin kayalıktı; her girişimi Hristiyan mühendisler tarafından durduruldu ve zayıflatıldı; bu yeraltı geçitlerini barut tozuyla doldurarak bütün kulele-
ri ve şehirleri havaya uçurma tekniği henüz icat edilmemişti. Konstantinopolis kuşatmasının ayırt edici özelliği, kadim ve modern topçunun birleştirilmesi idi. Top taş ve mızrak fırlatan mekanik aletlerle birlikte kullanılıyordu; gülle ve fırlatılan ci-
simler duvarları hedef alıyordu. Barut tozunun keşfi akışkan ve söndürülemeyen ateş kullanımını ortadan kaldırmamıştı. En büyük ahşap kule merdanelerin üzerinde ilerletildi; bu ta-
şınabilir mühimmat ve çalı çırpı cephaneliği gizli üç lomboz-
dan korunuyor, böylece mazgallardan güvenli olarak sürekli atış yapılıyordu; önde yer alan üç kapı dışarıya saldırı, asker-
lerin ve işçilerin geri çekilmesine imkân veriyordu. Bir mer-
divenle üst platforma çıkıyorlardı ve platform seviyesinde bir tırmanma merdiveni makaralarla köprü oluşturacak şekilde yükseltilebiliyor, böylece surdakilerle savaşmak mümkün oluyordu. Bu taciz teknikleri Yunanlar için yeni olduğu kadar tehlikeliydi de; St. Romanus kulesi nihayet yenildi; şiddetli bir mücadelenin ardından Türkler gedikten püskürtüldüler ve karanlığa karıştılar; fakat ışığın gelişiyile güven kazanarak yeni bir güç ve kararlılıkla yeniden saldırıya geçtiler. Umut veren bu kısa aralığın her anı geceyi orada geçiren kilisenin ve kentin güvenliğini sağlayanları cesaretlendiren İmpara-
tor'un ve Justinianus'un çabasıyla değerlendirildi. Şafak sö-
kerken sabırsız sultan şaşkınlık ve üzüntüyle ahşap kulesinin yanıp kül olduğunu gördü; hendek temizlenmiş ve yeniden düzenlenmişti, St. Romanus kulesi yine sağlamdı ve bütünlü-
ğünü koruyordu. Planının başarısızlığı yüzünden kederlendi

Konstantinopolis Kuşatması

ve küfür sayılabilecek bir öfke çılgılığı attı. Otuz yedi bin kâhin bir araya gelip kâfirlerin bu kadar kısa sürede böyle bir iş yapacaklarını söyleseydi inanmazdı.”

O sırada beş Ceneviz gemisi Türk ablukasını zorladı ve garnizona yiyecek ve malzeme getirdi.

“Bu ikmalin sağlanması Yunanların umudunu artırdı ve sonuçtan kuşku duyan Batılı müttefikler suçlandı. Anadolu çöllerinde ve Filistin kayalıklarında haçlıların milyonlarcası gönüllü olarak ve kaçınılmaz biçimde kendilerini mezara gömmüşlerdi; fakat emperyal kentin durumu düşmanlarına karşı güçlüydü ve dostları için ulaşılabilirdi, denizci devletlerin sağlayacağı akılcı ve ılımlı bir donanım Roma’nın kutsal emanetlerini kurtarabilir, Osmanlı İmparatorluğu’nun bağrındaki Hristiyan kalesini koruyabilirdi. Ancak bu, Konstantinopolis’in kurtuluşu için yapılan yegâne ve zayıf girişim oldu. Daha uzaktaki güçler tehlikeye duyarsızdı ve Macaristan’ın ya da en azından Hunyadilerin elçisi korkuları gidermek ve sultanın harekâtını yönetmek için Türk kampında bulunuyordu.

“Limandan, aynı zamanda karadan ikili bir saldırı yapılmadıkça kenti düşürmek umutsuz görünüyordu; fakat liman ulaşamazdı; kırılmaz bir zincir sekiz büyük gemi, aralarında çeşitli kalyonların ve şalupaların bulunduğu yirmiden fazla küçük gemiyle korunuyordu ve Türkler bu engelle karşılaşacak yerde ancak denizden bir saldırı ve açık denizlerde ikinci bir karşılaşma bekleyebilirlerdi. Bu kargaşa içinde Mehmed’in dehâsı kendini gösterdi ve hafif teknelerle askerî malzemeyi Boğaz’dan limanın daha yüksek bölümüne nakletmek gibi cesur ve şaşırtıcı bir plan uygulandı. Mesafe 16 kilometre kadardı; zemin arızalıydı, sık çalılıklarla kaplıydı ve Galata semtinin arkasından geçecek bir yolun açılması gerekiyordu, ancak bu serbest geçiş ya da topyekûn imha Cenevizlilerin tercihinine bağlıydı. Fakat bu bencil tüccarlar sonunda kaza-

nanın yanında olma hursına kapılmışlardı. Teknik yetersizlik çok sayıda itaatkâr insanın gücüyle kapatıldı. Düzleştirilen bir yol sağlam kalaslardan oluşan geniş bir platformla kaplandı; yolu daha kaygan ve düz hâle getirmek için kalaslara koyun ve öküz yağı sıvandı. Seksen sekiz kalyon ve elli ya da otuz kürekli gulet Boğaz kıyısında karaya çıkarıldı, zemine peş peşe silindirler yerleştirildi ve gemiler insan ve palanga gücüyle ileriye doğru çekildi. İki kılavuz ya da rehber her bir teknenin dümenine ve pruvasına yerleştirildi; yelkenler rüzgâra fora edildi ve liman şarkılar ve alkışlarla şenlendi. Tek bir gece içinde Türk filosu büyük zorluklarla tepeyi tırmandı, düzlüğe yöneltildi ve bayırdan limanın sığ sularına, Yunanların daha derindeki teknelerinin taciz edemeyeceği bir mesafeye indirildi. Bu harekâtın esas önemi yarattığı dehşet ve güven duygusuydu; fakat dillere düşen, tartışmasız gerçek iki halkın gözü önündeydi ve kayda alındı. Benzer bir strateji kadimler tarafından tekrar tekrar uygulanmıştır. Osmanlı kalyonları (bir kez daha belirtmeliyim) geniş tekneler olarak düşünülmelidir; büyüklüğü ve mesafeyi, engelleri ve araçları kıyaslarsak, bu övünülecek mucize yaşadığımız çağın endüstrisine eşit görülmelidir. Mehmed bir donanma ve orduyla üst limanı ele geçirdiği anda en dar bölümde elli *cubit* genişliğinde yüz *cubit* (cubit 45,72 cm) uzunluğunda bir köprü, daha ziyade bir dalgakıran inşa etti; bu yapı kalaslarla birleştirilen, demirle birbirine bağlanan büyük ve küçük fıçılarla oluşturuldu ve sağlam bir zeminle kaplandı. Bu yüzen bataryanın üzerine Mehmed en büyük toplarından birini yerleştirdi ve içinde askerlerle tırmanma merdivenleri olan seksen kalyon, daha önce Latin fatihlerin akın ettikleri en ulaşılabilir tarafa yaklaştı. Henüz tamamlanmamış bu yapının tahrip edilmemesinden Hristiyanların tembelliği sorumlu tutulmuştur. Onların ateşi, üstün ateşi denetim altına alındı ve susturuldu. Ayrıca sultanın köprüsünün yanı sıra teknele-

rini ateşe vermek için geceyi beklemediler. Sultanın uyanıklığı yaklaşmalarını engellendi en öndeki galyotları batırıldı ya da ele geçirildi; en cesur kırk İtalyan ve Yunan genci onun emriyle insanlık dışı biçimde katledildi. İmparator'un vahşi bir misillemeyle 260 esir Müslüman'ın kellesini duvarlarda teşhir etmesine yol açan kibri de etkili olmadı. Kırk gün süren kuşatmanın ardından Konstantinopolis'in kaderinden artık kaçınılamazdı. Sayıca küçülen garnizon ikili bir saldırıyla yok edildi: düşman şiddetine karşı asırlarca ayakta duran tahkimatlar Osmanlı topuyla her yönden yıkıldı. Surlarda pek çok gedik açıldı ve St. Romanus kapısının yanındaki dört kule yerle bir edildi. Konstantin zayıf ve isyan hâlindeki birliklerine ödeme yapmak için dört kat tazminat vaadi yüzünden kiliseleri yağmalamak zorunda kaldı ve kutsala yaptığı bu hürmetsizlik birliğin düşmanlarına yeni bir serzeniş bahanesi sağladı. Bir uyumsuzluk havası Hristiyan gücünden geri kalanı da bozdu; Cenevizli ve Venedikli yardımcı güçler üstün bir hizmet verdiklerini iddia ettiler, Justinyani ve ortak tehlike karşısında ihtirası yatışmayan büyük dükkân birbirini ihanet ve korkaklıkla suçladı"

"Yüksek sesle faydasız yakınmalarda bulunan, işlenen suçlardan ötürü acı ya da günahlarının cezasını çeken Hristiyanların durumu" böyleydi. "Bakire'nin kutsal imgesi dinî geçit töreninde sergilenmişti; fakat koruyucu azize onların yarıkarışlarına sağırdı. Zamanında teslim olmayı reddettiği için inatçı imparatoru suçladılar; dehşet verici kaderlerinin tecellisini beklediler ve Türk esaretinin rahat ve güvenli olmasını dilediler. Yunanların en soylusu ve müttefiklerin en cesuru onları genel saldırının görevlerine ve tehlikelerine hazırlamak için 28'i gecesi hepsini sarayda topladı. Palaelogos'un son konuşması Roma İmparatorluğu'nun cenaze hitabesiydi; vaatlerde, ricalarda bulundu ve kendi zihninde bile tükenen bir umudu boş yere insanlara aşılamaya çalıştı. Bu dünyada

her şey kasvetli ve kederliydi; ne İncil ne de kilise ülkenin hizmetinde toprağa düşen kahramanların fedakârlığını karşıladı. Fakat imparatorlarının verdiği örnek ve kuşatmanın baskısı savaşçıları umutsuz bir cesaretle donatmıştı. Bu acıklı sahne, o kederli toplantıda hazır bulunan tarihçi Phranza'nın duygularıyla betimlenmiştir. Ağladılar, kucaklaştılar; ailelerini ve servetlerini umursamadan hayatlarını adadılar ve her komutan, görev yerine giderek surun üzerinde bütün gece dikkat ve kaygıyla düşmanı gözledi. İmparator ve sadık maiyeti, birkaç saat sonra camiye dönüştürülecek olan Ayasofya Kilisesi'ne girdi ve kutsal ayine katılan müminlerin gözyaşlarıyla karşılandı. Palaelogos çığlıklar ve ağıtlarla inleyen kilisede bir süre kaldı, incitmiş olabileceği insanlardan af diledi, sonra atına binerek muhafızları denetlemeye ve düşmanın hareketlerini izlemeye gitti. Son Konstantin'in çektiği acı ve düşüşü Bizans Caesarlarının bütün zaferlerinden daha şanlıdır.

"Karanlığın örtüsü altında bir saldırgan başarılı olabilir fakat bu büyük ve genel taarruzda askerî kanaat ve Mehmed'in astrolojik bilgisi, ona dört yüz elli üç yıllık Hristiyan çağı içinde o sabahı, hatırlardan çıkmayacak o 29 Mayıs gününü beklemesini tavsiye ediyordu. Önceki gece hummalı bir faaliyetle geçmiş, birlikler, toplar ve çalı çırpı yığınları hendeğin kıyısına yaklaştırılmış, hendeğin pek çok bölümü açılan gediğe doğru düz bir yol hâline getirilmişti ve Mehmed'in seksen kalyonunun pruaları ve tırmanma merdivenleri limanın yeterince savunulmayan duvarlarına neredeyse değecek kadar yakındı. Çevreye bir ölüm sessizliği çökmüştü fakat fiziksel hareket ve ses yasaları disiplin ya da korkuya itaat etmiyor, her birey sesini alçaltıp adımlarına dikkat etse de, binlerce kişinin yürüyüşü ve çabası, kulelerdeki gözcülerin kulağına kadar gelen tuhaf bir uyumsuz ses çıkarıyordu."

"Şafak vakti Türkler, sabahı haber veren top sesi olmaksızın denizden ve karadan kente saldırdılar. Saldırı hattının

sıklığını ve sürekliliğini sicimler ve halatlarla sağlıyorlardı. En öndeki grup saflara girmeyen, gönüllü bir kitleydi. Onlar düzenli ya da komuta altında savaşmayan, askerî kampa kör bir yağma ya da şehadet umuduyla katılmış olan genç ya da çocuk yaşta köylülerden ya da başıbozuklardan oluşuyordu. Ortak bir dürtüyle surlara yöneldiler. Sura tırmanacak kadar atak olanlar anında aşağıya atıldılar. Hristiyanların surlara yığılan bu adamlara attıkları tek bir mızrak ya da kurşun boşa gitmedi. Fakat bu zor savunma onların gücünü ve cephanesini tüketti. Hendek cesetlerle doldu. Birbirinin adımlarını takip ederek ölüme giden bu fedakâr öncü, yaşadığı döneme kıyasla çok daha büyük bir hizmette bulunmuştu. Anadolu ve Rumeli birlikleri, kendi paşalarının ve sancakbeylerinin komutası altında peş peşe taarruza başladılar: İlerleyişleri dağınık ve kararsızdı. İki saatlik bir çatışmanın ardından Yunanlar hâlâ mevzilerini koruyorlar ve avantajlarını artırıyorlar, imparatorun son bir çabayla ülkelerini kurtarmaları için askerlere cesaret veren sesi işitiliyordu. Bu hayatî anda zinde, atak ve yenilmez yeniçeriler ortaya çıktılar. Sultan at sırtında, elinde demir gürzüyle onların cesur saldırısını denetliyor ve değerlendiriyordu. Çevresi, savaşın belirleyici anları için hazır tuttuğu 10.000 muhafızla sarılmıştı. Savaşın gidişatını sesi ve gözüyle yönlendiriyor ve yönetiyordu. Çok sayıda yargıç zorlamak, zapt etmek ve cezalandırmak için hattın gerisine yerleştirilmişti. Cephede tehlike karşısında kaçanları geride utanç verici kaçınılmaz bir ölüm bekliyordu. Korku ve acı çığlıkları, davulların, nakkarelerin ve zillerin çaldığı askerî müzikle bastırılıyordu. İnsanın kanını kaynatan ve ruhunu coşturan bu mekanik seslerin insan makinesi üzerinde akıl ve şeref belagatinden daha etkili olduğu kanıtlanmıştır. Osmanlı topçusu, her yönden, hatlardan, kalyonlardan ve köprüden gürlüyordu ve askerî kamp ile kent, Yunanlar ile Türkler, ancak Roma İmparatorluğu'nun nihai kurtuluşu ya da yıkımıy-

la dağılabilecek bir duman bulutunun içinde kapıştılar. Bu tarih ya da masal kahramanlarının göz alıcı çarpışması hayallerimizi süsler ve bize heyecan verir, savaşın maharetle geliştirilmesi zihnimizi canlandırır ve bilimin öldürücü amaçlarla kullanımını sergiler; fakat topyekûn taarruzun bir örnek ve iğrenç görüntülerinde sadece kan, dehşet ve kargaşa vardır. Ve ben üç yüzyıl öteden ve binlerce kilometre uzaktan, artık hiçbir görgü tanığının bulunmadığı, aktörlerin bile doğru ve yeterli fikirler oluşturamadığı bir sahneyi betimlemeye çalışacak değilim.”

“Konstantinopolis’in kısa süre içinde kaybı mermilere ya da John Justinyani’nin zırh eldivenini parçalayan oklara atfedilebilir. Onun gözle görülen kanı ve keskin acısı, silahları ve adamları kentin en sağlam burçlarını oluşturan önderin cesaretini kırdı.”

Sâdeddin bu cesur komutanın düşüşünü süslü sözlerle şerefendirir:

“Dördüncü tahtın Çift Boynuzlu Lordu,³⁰ batının karanlıklarından çıkararak, kürenin kalesini boyunduruk altına almayaya karar verdiğinde ve kılıcı ve mızrağıyla yıldız takımlarını bozguna uğrattığında, bu surun getirisine bekçilik etmekten sorumlu, savaşmayı ve kutsal saflarla birlikte çarpışmaya kararlı Frankların başı, kutsal orduları püskürtmek için kentin surlarına tırmandı. Bunun üzerine yiğit ve çevik bir genç, gökyüzünde yeni ay gibi parıldayan kılıcını çekerek bir halatla örümcek gibi şehrin yüksek surlarına tırmandı. Sonra amansız kılıcını kaldırdı ve o korkunç alevi, cehennemin korkunç iskeletinin akıbetine dönüştürdü; böylece bahtsız yüzünü çevirdiği o ölüm kapılarını şehrin yan tarafındaki gedikler gibi ardına kadar açtı ve tek bir darbeye baykuşu, ruhuyla

30 Sikkelerinde çift boynuzlu olarak tasvir edilen Büyük İskender. Sikkedeki güneş eski Ptolemaios astronomisinde Dördüncü Alanın Hükümdarı olarak gösterilir.

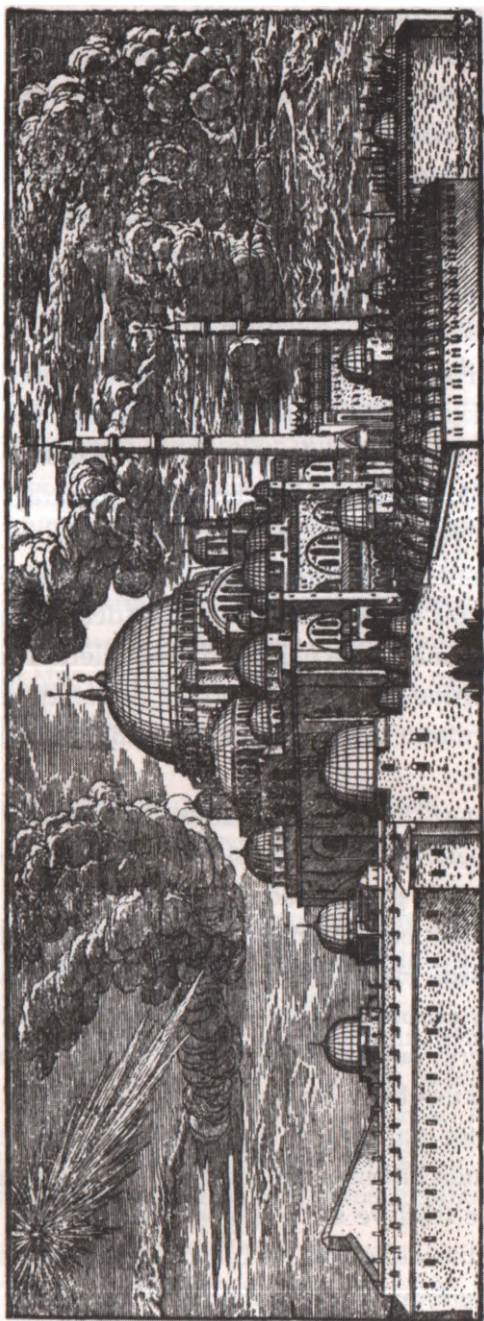
birlikte o iğrenç yuvadan söküp attı, niyetleriyle birlikte onun hayatına son verdi ve onun çirkin çehresini tıpkı feci kaderi gibi kararttı. Frank tayfası onun hâlini görünce eteklerden çözümlere kaçışmaya başladı; dehşetle yüz yüze bakarak kaçış yolunu doldurdular, akan bir nehir gibi denize doğru koşarak telaşla gemilerini aradılar.”

“Osmanlıların sayısı,” diye devam eder Gibbon, “Hristiyanların sayısından elli, belki yüz kat fazlaydı; çifte surlar top atışıyla enkaza dönüştürüldü; kilometrelerce geniş bir çember içinde bazı yerlerin daha kolay geçilebileceği ya da daha zayıf savunulduğu görülmüş olmalı ve kuşatma yapanların tek bir noktadan sızabilmeleri hâlinde bütün kent geri dönüşü olmayan biçimde kaybedilebilirdi. Sultanın ödülünü hak eden ilk kişi dev yapılı, güçlü kuvvetli Yeniçeri Hasan oldu. Bir elinde eğri kılıç, ötekinde kalkanla tahkimatın dışına ulaştı; bu cesur girişim sırasında onunla birlikte ileri atılan otuz yeniçerinin on sekizi öldü. Hasan on iki yoldaşıyla birlikte zirveye ulaştı; dev surlardan atladı; tek dizinin üzerinde doğruldu ve bir kez daha kargı ve taş yağmuruna tutuldu. Fakat başarısı kazanmanın mümkün olduğunu kanıtlamıştı; duvarlar ve kuleler anında Türk akınına uğradı ve artık üstünlük sağlayan mevkinden sökülen Yunanlar sayısı giderek artan askerler tarafından ezildiler. Bu kalabalığın orta yerinde, bir general ve asker olarak bütün görevlerini yerine getirmiş olan imparator uzun süre görüldü ve sonunda kayboldu. Onun çevresinde savaşan soylular Palaelogos ve Kantakuzenos’un şerefli isimlerini son nefeslerine kadar ağızlarından düşürmediler. İmparator’un şu kederli çığlığı işitildi: ‘Kafamı kesecek bir Hristiyan yok mu?’ En büyük korkusu kâfirlerin eline canlı düşmektir. Konstantin tam bir umutsuzluk içinde kendini kaybetmişti; arbedenin orta yerinde bilinmez bir kişi onu öldürdü. Cesedi oracıkta gömüldü. Onun ölümünden sonra artık direniş ve düzen yoktu; Yunanlar kentin içlerine doğru kaçtılar ve çoğu

St. Romanus Kapısı'nın dar geçidinde ezildi ya da boğuldu. Muzaffer Türkler iç duvarlarda açılan gediklerden akın ettiler ve caddelere doğru ilerlediklerinde liman tarafındaki Phenar (Fener) Kapı'da savaşıyor ve orayı geçen kardeşleriyle buluştular. İlk çatışmada yaklaşık 2000 Hristiyan kılıçtan geçirildi fakat açgözlülük kısa süre içinde vahşetin önüne geçti; galipler, imparatorun ve onun seçilmiş askerlerinin cesareti onları başkentin her bölümünde benzer bir direnişe hazırlamadan bütün bölgeyi ele geçirmek gerektiğini anladılar. Böylece elli üç gün süren bir kuşatmanın ardından Sasanilerin, İskitlerin ve halifelerin gücüne karşı koyan Konstantinopolis II. Mehmed'in ordularına geri dönüşü olmayan biçimde teslim oldu. Onun imparatorluğu Latinler tarafından çöktürülmüştü; dini de Müslüman fatihlerin ayakları altında çiğnendi...

Bu kamusal felaketin ardından evler ve manastırlar kısa süre içinde terk edildi ve kent sakinleri titreşerek sokaklarda, toplu zayıflıktan güç yaratmak için ya da kalabalığın içinde her kişi güvende ve görülmez olacakmış umuduyla, tıpkı ürkmüş hayvanlar gibi toplandılar. Başkentin her yerinden insanlar Ayasofya kilisesine aktı; bir saat içinde tapınak, koro bölümü, nef, yukarı ve aşağı galeriler, babalar ve kocalar, kadınlar ve çocuklar, rahipler, keşişler, dinî bakirelerle hınca hınç doldu; kapılar içeriden kalasla kilitlendi ve böylece kutsal kubbenin altına sığınmaya çalıştılar.

Onlar gecikmiş meleğin inişini beklerken kapılar baltalarla kırıldı ve Türkler hiçbir direnişle karşılaşmadan esirleri seçip ayırmak için onların kansız ellerini kullandılar. Genç, güzel ve zengin görünümlü kişileri seçiyorlardı ve bir saat içinde mülkiyet hakkı el koymayla, kişisel güçle ve komuta yetkisiyle karara bağlandı. Erkek esirler sicimlerle, kadınlar peçeleri ve kuşaklarıyla bağlandılar; senatörler köleleriyle, piskoposlar kilise kapıcılarıyla, pleb sınıfından genç erkekler yüzü güneş görmemiş soylu kadınlarla ve onların en yakın akrabalarıyla-

Ayasofya

la bağlandılar ve bu ortak esaret içinde toplumun safları birbirine karıştı, doğanın bağları parçalandı ve acımasız asker, babaların inlemelerini, anaların gözyaşlarını ve çocukların ağlaşmalarını umursamadı. En yüksek sesli ağıtlar, bağırılar çıplak, elleri uzanmış ve saçları darmadağın sunaktan koparıp alınan rahibelerden geliyordu ve iman ederek inanmalıyız ki içlerinden pek azı harem nöbetini manastır nöbetine tercih etmeye ayarlanabilirdi. Bu talihsiz Yunanlardan, bu evcil hayvanlardan oluşan sıralar itile kakıla sokaklara sürüldüler; ve fatihler bir an önce geri dönüp daha fazla avlanmak için sabırsızlandıkça, onların titrek adımları tehdit ve küfürlerle hızlandırıldı. Aynı saatte benzer bir çapulculuk bütün kiliselerde ve manastırlarda, başkent in bütün saraylarında ve konutlarında yaşanuyordu; ne kadar kutsal ya da ayırıştırılmış olursa olsun hiçbir yerde kişiler ya da Yunanların mülkü korunamadı. Bu sadık insanların 60.000'den fazlası kentten kampa ya da donanmaya nakledildi; efendilerinin çıkarlarına ya da kaprislerine göre takas edildi ya da satıldı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde hizmet etmek üzere dağıtıldı.

O unutulmaz 29 Mayıs gününün ilk saatinden itibaren, aynı günün sekizinci saatinde sultan, St. Romanus kapısından zafer alayıyla geçene kadar kargaşa ve yağma Konstantinopolis'e hâkim oldu. Vezirleri, paşaları ve muhafızları ona eşlik ediyorlardı. Her biri (bir Bizans tarihçisinin sözleriyle) Herkül kadar gürbüz, Apollo kadar hünerli ve savaşta sıradan ölümlülerin onuna bedeldi. Fatih mutlu bir ilgiyle Osmanlı mimarî üslûbuna hiç benzemeyen kiliselerin ve sarayların muhteşem manzarasını seyrediyordu. Hipodrom ya da At Meydanı'nda birbirine dolanmış üç yılanı tasvir eden bir sütun gözüne ilişti ve bir güç gösterisi yaparak, Türklerin gözünde kentin idolleri ya da tılsımları olan bu canavarlardan birinin çenesini demir gürzüyle ya da savaş baltasıyla

paramparça etti. Ayasofya'nın ana kapısında atından indi ve kiliseye girdi; şanla kazandığı bu anıta öylesine kıskanç bir saygı duyuyordu ki ateşli bir Müslüman'ın mermer döşemeyi parçaladığını görünce palasıyla ihtar ederek onu durdurdu. Yağmalanan mal ve esirler askerlerin, kamu binaları ve özel binalar hükümdarın hakkıydı. Onun emriyle Doğu kilisesinin metropolü camiye dönüştürüldü; zengin ve taşınabilir ibadet araçları kaldırıldı; haçlar indirildi; tasvirler ve mozaikle kaplı duvarlar yıkanıp temizlendi ve ortam çıplak ve basit bir hâle getirilerek yeniden düzenlendi. Aynı gün içinde ya da ilk Cuma günü müezzin en yüksek kuleye çıkıp ezan okuyarak Allah'ın ve onun Peygamber'inin ismini tebliğ etti, İmam vaaz verdi ve II. Mehmed, Caesarların sonuncusundan önce Hristiyan ayinleriyle ün kazanan mihraba çıkarak ilk namazı kıldırdı. Ayasofya'dan, büyük Konstantin'in yüz ardılının birkaç saat içinde kraliyet ihtişamından sıyrıldığı görkemli fakat ıssız malikânesine gitti. Dünya nimetlerinin geçiciliği üzerine melankolik düşünceler zihnini zorladı ve İran şiirinden iki beyit mırıldandı:"³¹

"Örümcek Caesar'ın sarayında perdecisi olmuş,
Baykuş Afrasiyab'ın kalesinde nöbet borusu çalar."

Türk tarihçisinin³² Konstantinopolis'in düşüşüne ilişkin değerlendirmesi Sayın Gibb tarafından aslına uygun biçimde çevrilmiştir. Birkaç parça yeterli olacak:

"Allah'ın yardımıyla şehri savunanların takati kesildiğinde mutlu haberler geldi: 'Allah için bizim ordularımız, fatihler onlar!' Zafer alayı geldiğinde sevinçli sesler Allah'ın ordusunun kulağında çınladı: 'Huzur içinde girin!' Dünya fatihi imparatorun katından yağma müsaadesi geldiğinde, ganimet

31 "The Decline and Fall of the Roman Empire," böl. Lxviii.

32 Sa'd-ud-din, "The Capture of Constantinople," Glasgow, 1879.

peşinde koşanlar şehri baştan sona silip süpürdüler, değersiz kâfirlerin ailelerine ve mallarına el koyarak onları ağlattılar. 'Büyüklerini katlet, gençlerini esir al' emrine uygun davrandılar. Bir zamanlar safahatın hâkim olduğu o zengin mülkler Hakk'ı savunanların payına düştü. Ve bu güzel ve bereketli bölge Hükümdar'ın gelişiyile birlikte hazzın eşi, hayatın mekânı, Doğru İnanç'ın aydınlattığı ışık evi oldu...

"Ve böylece o geniş topraklar, o güçlü ve büyük şehir, düşmanlığın yeri olmaktan çıkarak servetin mekânı oldu; baykuşun utanç yuvası olmaktan çıkarak, şan ve şöhretin eşiği oldu. Müslüman İmparator'un âdil çabalarıyla, kâfirin o kaba çan sesinin yerine Muhammed'in çağrısı işitildi, Ahmedî itikadın beş vakit ezan sesi duyuldu ve ezanın ahenkli sesi bütün insanların kulağına düştü... Kâfirlerin tapınakları müminlerin camisine dönüştürüldü ve İslam'ın ışığı insan kütlelerini kendine çekti; kâfirlerin eski yuvasından doğan kasveti ve lanetlinin zorbalığının karanlığını İman'ın şafağı dağıttı ve talihli Sultan'ın kaderi kadar güçlü olan hâkimiyeti o yeni mülkün kaderine hükmetti."

Konstantinopolis'in fethi Mehmed'in saltanat döneminin büyük olayıdır. Ancak bu onun yegâne başarısı değildi. Eflâk tiranı Kazıklı Voyvoda'yı yendi, Sırbistan ve Bosna'nun nihai ilhakını sağladı. Bosna kralı ve oğulları hayatlarının bağışlanması vaadiyle teslim oldular; fakat Mehmed bu vaadi başmüftü ya da şeriat mahkemesi marifetiyle yürürlükten kaldırdı ve bu manevi yargıç elinde teslimiyet anlaşması olan kralı sultanın huzurunda yere serdi.

Bu, hükümsüz kalan Segedin Antlaşması'nın ihlaliydi. Ne var ki Mehmed, Osmanlı sınırını kuzeyde fazla ilerletmedi. Belgrad'ı kuşattı fakat Hunyadi ve St. John Capistran tarafından, daha önce anlatıldığı gibi, aşağılayıcı biçimde geri püskürtüldü ve Hunyadi'nin ölümünden sonra oğlu Matthias Corvinus ünlü "Kara Alay"ın başında Türkleri uzak tutacak

kadar güçlüydü. Arnavutluk'ta da sultan ne babasının ne de kendisinin üstesinden gelebildiği bir düşmanlıkla karşılaştı. Epir'de, ünü ve yiğitliği Hunyadi'den aşağı kalmayan yurt-sever bir savaşçı çıktı. Bu kişi Epirililerin ulusal kahramanı İskender Bey idi. Tam adı Kastriotlu George olan İskender Bey, Epiruslu soylu bir aileye mensuptu. Çocuk yaşta II. Murad'ın sarayına rehin olarak gönderilmiş ve kısa süre içinde davranışları ve yiğitliğiyle sultanın gözüne girmişti. Müslüman oldu, Murad ona öz evladıymış gibi davrandı ve onu ordu saflarında yükseltti. İskender Bey (Skanderbeg) ya da "Prens Aleksander" adını aldı.

Ne var ki İskender Bey Sultan tarafından korunup kollandıysa da Asya'ya bir ordunun başkomutanı olarak gönderilmekle ya da Macaristan'la yapılan savaşın yüksek komutasında yer almakla tatmin olmadı. Kendi ülkesini yönetmek istiyordu ve nankörlük göstererek bir fırsattan istifade sultanın güçlerinden kaçtı, Epir'in başkenti stratejik Yanya'yı ele geçirdi. Sultanın kâtibini gizlice ikna ederek ona efendisinin ağzından Yanya valisine şehri teslim etmesi için bir ferman yazdırdı ve hemen ardından talihsiz kâtibi kılıçtan geçirdi. Vali bir şeyden kuşkulandı ve kentin anahtarlarını teslim etti. İskender Bey şehrin komutasını aldığı anda Türkleri katletti, İslam dininden çıktı ve Epirilileri silah başına çağırdı. Murad'ın saltanatının geri kalan döneminde ve onun ardılının saltanat döneminin büyük bölümünde İskender Bey Epirus dağlarını elde tuttu. Murad ona karşı üç Türk ordusu gönderdi ancak orduların üçü de utanç verici biçimde bozguna uğradı. Yaşlı sultan yine bir talihsizliğe uğrayarak Edirne'de ölümcül hastalığa yakalandı. Mehmed babasından daha başarılı olamadı. Fakat kişisel hayranlık, belki de dostluk bağları nedeniyle her iki sultanın saldırıları da biraz gönülsüz olmuş olabilir. Her ikisinin de haraç ödemeye devam ettiği sürece İskender Bey'i kendi hâline terk etmek istedikleri kesindir. Ne var ki Epir

haraç ödemeyi reddetti; tam aksine, dehşete düşürdüğü Makedonya ve Teselya şehirlerinden önemli miktarda irat sağlamaya başladı. Nihayet Mehmed isyancıyı çok iyi savunduğu tahkimatından sökmek için başarısız girişimlerde bulunduktan sonra İskender Bey'i Epirus ve Arnavutluk prensi olarak tanıyan bir antlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu, 1461'de oldu ve altı yıl sonra, çeyrek yüzyıl verdiği savaşla yıpranan bu cesur *condottiere*³³ öldü. Sonuna kadar mücadele etti; son eylemi Mehmed'in bölgeyi fethetme emriyle üzerine gönderdiği bir orduyu yenilgiye uğratmak oldu. İskender Bey'in ölümünden sonra sultan, Arnavutluk'a kolayca boyun eğdirdi. Ancak halkın hukuk tanımayan karakteri ülke yönetimini günümüze kadar zorlaştırdı.

İskender Bey'in yaptıkları, bölgede yarattığı etki nedeniyle değil, Osmanlı'nın İtalya yönünde ilerlemesine karşı bir engel oluşturduğu için önemliydi. Hunyadi ve St. John Capistran'ın bir süre kadar Türklere bir kuzey sınırı oluşturmaları gibi, İskender Bey de onların sınırını batıda sabitledi. Engelin kalkmasından hemen sonra Türklerin Venedik'i istila etmeyi düşündüklerini görüyoruz. Bu denizci cumhuriyet uzun süre Türk sultanının önünde sinmiş ve 1454'te mütevazı bir barış anlaşması imzalamış fakat İskender Bey'in başarısı onun da diklenmesine neden olmuştu. İskender Bey'in ölümünden sonra Venedik küstahlığından ötürü cezalandırıldı. Altı yıl süren savaşın ardından Osmanlı birlikleri 1477'de batıya doğru o kadar ilerlediler ki Tagliamento Nehri'ni geçtiler ve Piave Nehri'nin kıyılarına ulaştılar. Bu ilerlemenin işareti olarak enkazın üzerinde tüten dumanlar Adriyatik kraliçesinin saraylarından görülebiliyordu. Venedik 1479'da Mehmed'le alelacele bir saldırı ve savunma antlaşması yaptı. Fakat sultan o sırada ondan Eğriboz ya da Negropont adasını almıştı. Ada-

33 Orta Çağ'da İtalyan şehir devletlerinde çalışan paralı asker liderlerine verilen isim.

nın valisi, Mahmut Paşa'nın uzun ve sert kuşatmasının ardından 1470'te garnizonun selameti şartıyla kaleyi teslim etti; bunun üzerine Mehmed, her zamanki güvenilmez tarzıyla garnizona girdi, askerleri öldürdü, valiyi testereyle ikiye ayırdı ve kızını onursuzluğu reddettiği için öldürdü. Yunanistan ve Ege Adaları artık esas olarak Türk hâkimiyetindeydi; Karadeniz'de Sinop ve Trabzon fethedildi, Trabzon'da hüküm süren David Comnenus haince öldürüldü ve 1475'te Kırım Mehmed'in amirali, Sadrazam Gedik Ahmet Paşa tarafından Cengiz Han'ın torunlarından alındı. Rodos 1480'de kuşatıldı fakat şövalyeler Timur'un onları İzmir'den sürüp çıkardıkları zamana kıyasla daha hazırlıklıydılar. Zahmetli bir kuşatmanın ardından Türkler büyük taarruzlarını başlattılar; fakat ya şövalyelerin inatçılığından yılan ya da yağmanın sadece sultanın yetkisinde olduğu ilanından rahatsız olan asker duraksadı ve şövalyeler onları geriye sürerek kuşatmanın kaldırılmasını sağladılar. Bununla birlikte, denizlerin komutası büyük ölçüde Türklerin eline geçti. Artık onlar Levant adalarının çoğuna sahipti; kaleleri Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına öylesine hâkimdi ki Loredano bir geçit açmak için boş yere uğraştı. Marmara Denizi Avrupa teknelerine kapatıldı ve Kırım ile Azak Denizi'ndeki Ceneviz limanları, aralarındaki irtibat kesildiği için artık fazla değer taşımıyordu ve Amiral Jurien de la Gravière'in gözlemlediği gibi, ³⁴ Mehmed'in 1475'te onları kovmak için üç yüz gemiden oluşan bir donanma göndermesine pek gerek yoktu. Bu türden avantajlar sayesinde Türkler denizlerde Venedik ve Rodos kalyonlarıyla mücadele edebildiler.

Rodos akınının başarısızlığa uğradığı gün uzak batıda dikkate değer bir olay gerçekleşti. 28 Temmuz 1480 günü Gedik Ahmed Paşa İtalya'nın güney kıyısına çıktı ve Otranto kale-

34 "Doria et Barberousse," 32.

Rodos

sine, on beş gün sonra da yakınlardaki Brindisi'ye saldırdı. Kent sakinlerinin çoğu katledildi ve Osmanlı'nın ayağı Batı İmparatorluğu'na bastı. Ertesi yıl Mehmed kendisinden başka kimsenin bilmediği bir güzergâha muazzam bir sefere hazırlanıyordu. O sırada ansızın öldü. Bir yıl daha yaşaması hâlinde neler olabileceğini söylemek zordur. Otranto'nun ele geçirilmesini, Roma'nın yağmalanması izleyebilirdi. *Sed Dis aliter visum* (Lat. Kaderin Farklı Planları Vardı). Fatih'in ölümü Avrupa'yı kurtardı.

BÖLÜM VIII:

ŞEHZADE CEM (1481-1512)

II. Bayezid'in (1481-1512) babasının ve büyükbabasının saltanat dönemini, üçü birlikte neredeyse bir yüzyılı bulacak şekilde aşan uzun saltanat dönemi, Türk Hükümeti'nin genel bir durgunluğa girmesi ve yetersiz kalmasıyla belirlendi. Bayezid, Mehmed'in enerjisine ve hırslarına sahip değildi ve sadece babasının planlarını uygulama görevi için değil, kendisine kalan mirası korumak için de yetersizdi. Asya'da Türklere karşı beş yıldır başarılı bir savaş yürüten Mısır Memlûklerinin saldırıları ve İran'daki yeni Sufî hanedanın Selçuklu hükümdarlarının hoşnutsuz torunları arasında taraftar bulduğu Karaman ve diğer bölgelerde meydana gelen isyanlar, sultanın otoritesini zayıflatıyordu. Bayezid sınırlarını Macaristan yönünde genişletmek için hiçbir girişimde bulunmadı ve Yunanistan'daki İnebahtı ile Methoni Türk İmparatorluğu'na katılmış (1500'de) ve Patras Körfezine hâkim iki kale inşa edilmiş olsa da, Türk sancağını İtalyan toprağına dikmek için yapılan cesur girişim Gedik Ahmed Paşa'nın geri çağırılması ve Otranto'nun kaybedilmesiyle birlikte boşa çıktı. Sultanın sonraki yılları rekabet mücadeleleri ve üç oğlunun itaatsizliği yüzünden karışıklıklar içinde geçti. Oğulların en vicdansızı

yetersiz yaşlı babasını onun lehine tahttan çekilmeye razı etti. Aslında aile geçimsizlikleri Bayezid saltanatının belirleyici olaylarıydı ve sultan yıllarca talihsiz kardeşi Veliaht Cem'in hapiste tutulmasıyla uğraşan Hristiyan güçlerin ustalıkla entrikalarıyla kaygılı bir belirsizlik durumunda tutuldu.

Veliaht Cem'in (İsmi Cemşid'in kısaltılmışıydı fakat Avrupa'da Zizim diye yazılıyordu.) maceraları dönemin Hristiyanlarının, özellikle de Rodos şövalyelerinin onurunu pek hoş olmayan bir ışıkla aydınlatır. II. Mehmed'in iki oğlundan biri olan Cem'in onun ardılı olmaya uygun bir tabiata sahip olduğu kuşku götürmez. Babasının gururlu adımlarını izleyebilecek yetenekten yoksun, melankolik hayallere dalan bir mistik olmayan bu oğul, Mehmed'in olanca enerjisine ve cesaretine, zarafet ve kültürüne, hırsına ve buyurgan gururuna sahipti. Fakat Fatih'in ölümünden sonra Bayezid rastlantıyla İstanbul'a ulaşan ilk veliaht oldu ve geleneksel bahşişle yenicilerin desteğini sağlamayı başardı. Oysa Cem'in ellerinde Osmanlı İmparatorluğu, zaferlerini sürdürebilir ve atalarının ruhuyla Avrupa'da başlatılan fetihleri geliştirebilirdi. Ne var ki Cem babasının ölümünü geç haber aldı ve kardeşiyle bir yıl süren savaş onun yenilgisiyle sonuçlandı. Genç veliaht onu misafir etmeye ve Avrupa'ya ulaştırmaya söz veren Rodos şövalyelerine sığındı. Cem kardeşine olan muhalefetini Avrupa'da canlandırmayı düşünüyordu.

Ne var ki Rodos'un Büyük Üstadı D'Aubusson Tarikatına sağlayacağı sağlam kazançları küçük bir vicdan azabına feda etmeyecek kadar kurnaz bir diplomattı. Veliaht Cem'i sağlama alır almaz onu bir antlaşma imzalamaya razı etti. Bu antlaşmaya göre Cem tahta çıktığında tarikat büyük bir parasal imkâna kavuşacaktı. Bu arada D'Abusson Sultan Bayezid'le de müzakere başlattı. Sultanın itaatsiz kardeşinin tutsak olarak tutulması karşılığında daha fazla altın almayı düşünüyordu. Dürüstlük adına şunu belirtmek gerekir ki doğasında bir nebze zalimlik olmayan Bayezid, Cem'le anlaşmak için elinden

geleni yapmıştı. Aslında kardeşi açıktan düşmanlık gösterdikçe katı ve uzlaşmaz bir tavır aldı. Büyük teyzesi kendi kanından olana müşfik ve bağışlayıcı davranması için yalvardığında, “Veliahtlar arasında hısmılık yoktur.” diye karşılık verdi. Gene de, tahtı vermemekle birlikte, Cem’in bir zamanlar yönettiği Karaman vilayetinin iradını, köşesine çekilmesi ve Kudüs’te barış içinde yaşaması karşılığında kardeşine teklif etti. Ne var ki Cem bağımsız yetkiden daha azına razı olmayacaktı ve sultan buna izin veremezdi. “İmparatorluk” diyordu, “ona göz koyanların paylaşamayacağı bir gelindir.” Müzakereler ve uzlaşma çabaları sonuç vermeyince, kurnaz Büyük Üstad’ın tekliflerine kulak verdi ve nihayet ona, Cem’i gözetim altında tuttuğu sürece yılda 45.000 duka ödemeyi kabul etti.

St. John şövalyeleri pek çok askerî bölgeye sahipti. Cem’in tutulması için seçilen yer Fransa’nın güneyindeki Nice idi. 1482’de Cem kente ulaştı. Çevresinde örülmekte olan komplo ağından tamamen habersizdi. Bir şair olan Cem ünlü kasidesinin başında şöyle yazıyordu:

“Câm-ı Cem nûş eyle iy Cem bu Frengistândur
Her kulun başına yazılan gelir devrândur.”³⁵

Faaliyetlerine bir an önce Macaristan’la başlamak istedi ve oradan Türkiye’deki taraftarlarını ayaklandırmayı önerdi. Fakat amacından kibarca uzak tutuldu. Çeşitli bahaneler öne süren şövalyeler tutsaklarını aylarca Nice’de tutmayı başardılar, daha sonra onu Rousillon’a, ardından Puy’a, nihayet Sasenage’a naklettiler. Esaretin durağanlığı burada, yasal kocası o sırada bereket Mısır’da bulunan komutanın kızı güzel Philippine Hélène’yle paylaştığı aşk eğlenceleriyle azaldı. Bu türden arkadaşlıklar esiri tehlikeli hâle getirdiğinde şövalyelerin

35 E. J.W. Gibb, “Ottoman Poems,” 175 (düzeltilmiş).

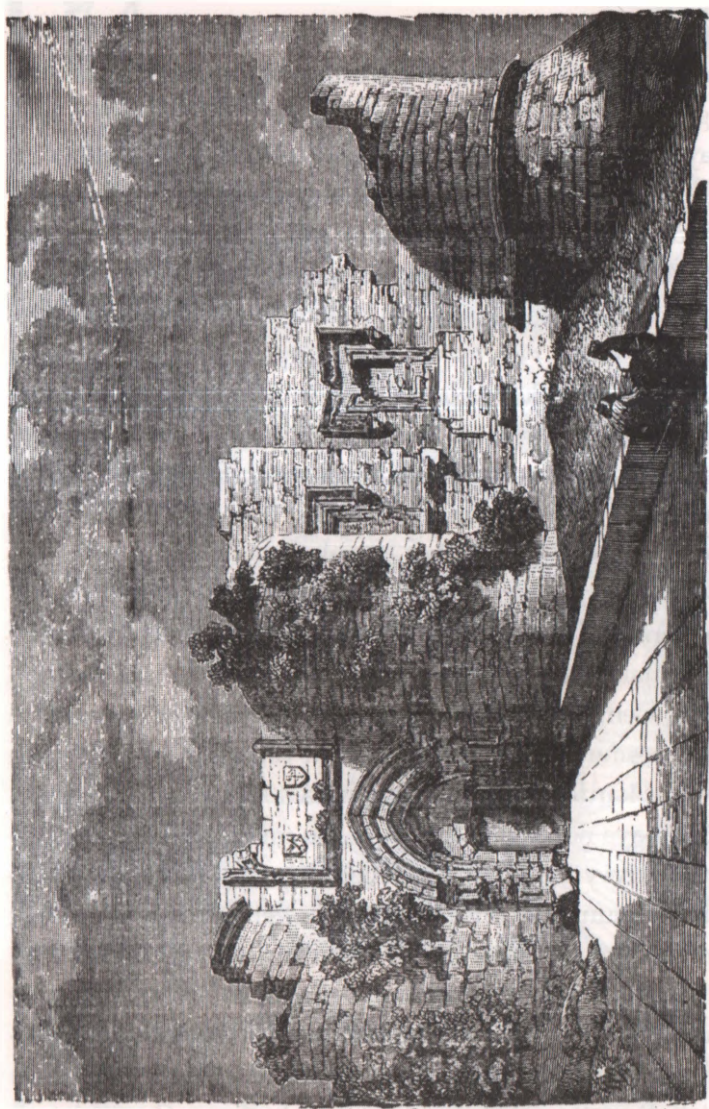

Veliaht Cem'le Savaş.

son icadı değerli avları için heybetli bir kule inşa etmek oldu. Kulenin yedi katı baştanbaşa tutsağın güvenliğini sağlamak için düzenlendi.

Bu arada Büyük Üstad D'Aubusson gardiyanlık faaliyeti sayesinde büyük bir ticaret yürütüyordu. Avrupa'nın bütün ileri gelenleri talibin Osmanlı tahtına geçmesini sağlama telaşındaydı ve sultanın barışına karşı özellikle tehlikeli olan bu aracı kullanma ayrıcalığına sahip olmak için büyük miktarda para ödemeye hazırdı. D'Abusson para almaya karşı değildi fakat tutsağını vermek istemiyordu; Cem'i daha sıkı tutarken, onun kederli karısından (Güzel Hélène'in varlığından muhtemelen habersizdi.) kocasını serbest bırakmanın bedeli olarak 20.000 duka alacak kadar şövalyelik onurunu lekeledi. Cömertçe verilen bu paralar Rodos şövalyelerine ün kazandırdı ve kilise, D'Aubusson gibi adamları kardinal yaptı!

Bu arada Cem'in esaret sahnesinin üzerinde yeni bir güç belirdi. Fransız VIII. Charles, Büyük Üstad'ın talihsiz veliahdın sırtından yeterince kazanç sağladığını düşündü ve işi bizzat üstlenmeye karar verdi. Planı, Matthias Corvinus, Napoli Ferdinand ve Papa'nın yardımıyla, onu ismen sultan ilan etmektir. Cem'i şövalyelerin elinden aldı ve VIII. Innocent'in hapishanesine nakletti. VIII. Innocent veliahdın İstanbul'daki minnettar kardeşinin ödeyeceği yılda 4000 duka karşılığında ona bakmaya nezaketen razı oldu. Bu müzakereler devam ettiği sürece iyi yürekli Papa, pek çok değerli şövalyenin ve kutsal piskoposun daha önce yaptığı gibi Veliaht Cem'in mutsuz kaderi nedeniyle üzüntülerini bildirmiş; Macaristan'ın yiğit kralı Matthias Corvinus'la yaralı veliahdı babasının yerine İstanbul'da tahta çıkarmak için Türklere karşı büyük bir seferde yan yana geldiği zaman, ona parlak bir gelecek manzarası çizmişti. Esaretle geçen on üç uzun yıl boyunca Cem'i ziyaret eden bütün o nazik Hristiyan kralların ve prenslerin vaatlerinden, umutlarından daha teselli edici bir şey olamazdı; fakat

Büyük Üstadın Sarayı, Rodos.

bunları hiçbir, gösterilen çabanın semeresini geniş görüşlü ve geniş cepli Rodos Büyük Üstadı ile vesveseli ve cana yakın Papa kadar toplayamadı. Ne yazık ki Innocent, Cem'i istediği şekilde dönüştürebilecek kadar uzun yaşamadı; fakat ardılı Alexander Borgia yaptığı pazarlıktan ölüm gibi rastlantısal bir olay yüzünden vazgeçecek biri değildi. İstanbul'a özel bir elçi göndererek Veliaht Cem'in erdemlerine daha uygun bir dünyaya çekilmesi karşılığında para sızdırmak için müzakerelere başladı. Özetle, tutsağını katletme karşılığında 300.000 dukalık yüklü bir meblağ almak için gayret gösterdi. Tam da bu müzakereler sürerken Fransa kralı Charles İtalya'yı istila etti, Roma'ya girdi ve diğer şartlar arasında Cem'in kendisine teslim edilmesini önemsemez bir tavırla talep etti. Fakat talihsiz Cem bir gardiyandan diğerine daha fazla sürüklenmeye artık yazgılı değildi. Papa ya Bayezid'le yaptığı bir anlaşmanın gereğine uyarak ya da daha büyük bir olasılıkla Borgia başka çare bulamadığı için talihsiz Türk ülkeden ayrılmadan önce zehirlendi. Bunun nasıl olduğu belli değildir. Zehirli bir usturanın yarattığı bir çizik ya da Cem'in şerbetine masum görünüşlü bir beyaz tozun katılması, iki teoridir; fakat onun yaşadığı sefalet ve bıkkınlıktan ötürü öldüğünü söyleyenler de vardır. Bıkkınlık onun şu melankolik mısralarında dile getirilmiştir:

“Ah! Orada sel, kayalara çarpıyor hızla, çılgınca akıp gidiyor;
Bak, tüm doğa nasıl da yerleşiyor benim yorgun ve bitkin ru-
huma; Şafak söküyor, acı ve elemle yırtarak kisvesini;
Gör ki şafağın söktüğü yerde sema kendini koyuvermiş kan
ağlıyor!
Dökülüyor gözyaşları, dağların tepesinden cennetin bulutla-
rı geçiyor;
Duy ki derinden patlayan gök gürültüsü kederle nasıl hıçkı-
rıp inliyor!”³⁶

36 E. J. W. Gibb, “Ottoman Poems,” 20 (düzeltilmiş)

Bütün olasılıklar dikkate alındığında zehirlenme ağır basar. Alexander Borgia fazladan bir cinayetin vicdanını rahatsız etmeyeceği kadar çok suç işlemiştir. Tamamı melankolik olan bu öyküden çıkan tuhaf sonuç şudur ki Hristiyan âleminde esire merhamet gösterecek tek bir dürüst prens bile yoktu. Ne de Büyük Üstad'ın, Papa'nın ve VIII. Charles'ın pinti ve açgözlü entrikalarını kınayacak biri vardı. Her biri hıyanet ve utancın ödülü için bir diğeriyle yarışyordu. Bayezid kardeşini güvende tutma arzusu nedeniyle mazur görülebilir. Peki Hristiyan kilisesinin başı, kâfirin altını uğruna çaresiz sürgüne bile isteye ihanet eden dinî şövalyeler tarikatına ne denebilir? Rodos ve Malta şövalyelerinin kahramanlıklarını okuduğumuz zaman Veliaht Cem'in hayatını hatırlayabilir, bu türden ihanetle semirtilen şövalyeliği gereğince değerlendirebiliriz.

BÖLÜM IX:

MISIR'IN FETHİ (1512-1520)

I. Selim, utancı yüzünden fazla yaşamayan babası Bayezid'i tahttan indirdiği sırada yeni bir Veliaht Cem'in kendi saltanat dönemine sorun oluşturmaması gerektiğine karar verdi. Babasının, kendisi dâhil ikisi hayatta olan sekiz oğlu olmuştu. Torunlar da dikkate alındığında kurtulması gereken tehlikeli insanların sayısı on biri buluyordu. Türklerin deyişiyle "Yavuz Selim" bu görevden geri durmadı. İster tutkun olduğu av partilerinde peşine düştüğü hayvanların, ister savaş meydanında düşmanların olsun, canlıların kanını dökmekten zevk alırdı. Ve Osmanlı neslinin ayrıcalığı olan yay kirişiyle kansız katletme bu kana susamış zalimi yeterince heyecanlandırmıyordu. Onun ateşli gözleri ve asabi karakteri şiddete yatkın tabiatıyla uyumluydu. Dilsiz cellatlar beş öksüz yeğenini boğazlarken o korkunç manzarayı bitişik odadan izledi. En büyük yeğenin kararlı direnişi, küçüklerin yürek parçalayan yakarıları sultanın kararını etkilemedi. Hayatta kalan iki yeğen kısa sürede yakalandı ve katledildi. Kardeşi Veliaht Korkud bir saatlik süre verilmesi için yalvardı ve bu süreyi, daha sonra Selim'in gözyaşları içinde okuduğu, ona hitap eden sitemkâr bir şiir yazmakla geçirdi. Hiç kuşkusuz şiirin

dokunaklı olması onu şairin kaderinden daha fazla etkiledi, zira Selim, kendi soyundan pek çok kişi gibi, mektuplara ve şiirlere düşküncüydü. Farsça manzumelerden oluşan bir divan yazdı, âlimleri cömertçe ödüllendirdi, sefere çıkarken yanına savaş olaylarının kaydını tutan ve geçmiş zaferleri anarak coşku yaratan tarihçileri ve ozanları alırdı. Yüksek düzeyde entelektüel kültür ile kaba ve vahşi barbarlığın birleşmesi tarihinde sık görülür.

Selim babasının atıl siyasetini sürdürmek niyetinde değildi; bakışlarını atalarından farklı bir yöne çevirdi. Murad, Bayezid ve Mehmed sınırı kuzeye ve batıya doğru genişletmişlerdi; Selim doğuyu ve güneyi fethedecekti. Venedik Doçesi'nin, Macaristan Kralı'nın, Rus Çarı'nın ve Mısır'daki Memlük Sultanı'nın tebriklerini sunan elçileri nezaketle kabul etti. Onlarla çatışmaya girmek niyetinde değildi. Önce dikkatini ciddî bir istila tehdidinin doğduğu doğu sınırındaki duruma yöneltti. Sufî nesebin kurucusu Safevi Şahı İsmail, Moğol krallığı dağıldıktan sonra İran vilayetlerini kendi aralarında paylaşan çeşitli yerel hanedanlara karşı zafer kazanmıştı.

Cengiz Han'ın torunu, Bağdat fatihi Hülâgu, on üçüncü yüzyılda Abbasi Halifeliğini ismi hariç tamamen yok etmiş, o sırada İran'da ve ülkenin çevresinde yer alan çok sayıda küçük hanedanı denetim altına almıştı. Hülâgu'nun İlhanlılar denilen hanedanı yaklaşık yüz elli yıl sürdü, daha sonra hâkimiyet alanları, en önemlileri Celayirler ile Ak ve Kara Koyun Türkmenleri olan çeşitli Tatar ve Kürt beylikleri arasında uzun süreli düşmanlıklara neden oldu. On beşinci yüzyılın başında Timur onların topraklarını ele geçirdi; fakat "soylu Tatarlar"ın torunları bu geniş alanı elde tutamayacaklarını gösterdiler ve Kürtler ile Türkmenler ve diğer kabile şefleri kısa süre içinde Fırat boylarındaki topraklarda yeniden hâkimiyet kurdular. Safevi Şah İsmail o sırada sahneye çıktı, uzun ve inatçı bir mücadelenin ardından İran vilayetlerini Ti-

mur'un torunlarından almayı, daha küçük Türkmen ve Kürt yurtlarına boyun eğdirmeyi başardı.

İran ve Osmanlı hâkimiyet alanları bitişti. Sürtüşme daha keskin ve rahatsız ediciydi, çünkü iki taraf İslam'ın iki düşman mezhebine mensuptu. Türkler Ortodoks Sünni idiler; ya da Kuran'ın göreneksel öğretilerine ve Ortodoks okulun saygı-değer din adamlarından gelen geleneklere (Hadisler) inanıyorlardı. Öte yanda İranlılar Şii idiler; ya da bir ölçüde mistik bir İslam tarzına inanıyorlardı. Bu tarz Ortodoks öğretilerden pek çok önemli farklılıklar içeriyor ve dinî olduğu kadar politik de olan birçok ayartı sağlıyordu. Şiiliğin olduğu her yerde iktidara karşı daima bir isyan olasılığı vardı. Bu tehlikeli öğreti Osmanlı'nın Asya'daki hâkimiyet alanlarına nüfuz etmişti. Selim'in Asya vilayetlerine dağıttığı dikkatle örgütlenmiş ajanlar sistemi çok sayıda sapkın tarikatın yetmiş bin gibi kaygı verici bir sayıya ulaştığını açığa çıkardı. Selim bu sapkınlığı daha fazla gelişmeden ezmeye kararlıydı. Askerlerini sapkınların esas olarak toplandıkları yerlere gizlice sevk etti ve bir işaretle kırk bin kadarını katletti ya da hapse attı. Babıali'deki Hristiyan büyükelçileri sadece yapılan işin dehşetini dile getirmekle kalmadılar, onu "Adil" (Vacip) bulup onayladılar. Selim Ortodoksluğu savunma tarzını bu ifadeyle tanımlıyordu.³⁷ Onlara kalırsa, sapkınların katledilmesi daima bir adalet göstergesiydi.

Kapısındaki düşmandan kurtulan Selim bu kez Şiiilerin başına, büyük Şah İsmail'e saldırmaya karar verdi. Her zamanki küçük çaplı çatışmalarda İsmail önemsiz de olsa bazı kazanımlar sağlamıştı. Aynı zamanda Şah, Selim'in tahta çıkışını kutladığı akraba katliamından kurtulacak kadar talihli olan üç yeğenini himaye etmek gibi bağışlanmaz bir günah işlemişti. Sultan, Şah'a doğulu muktedirlerin alışkın olduğu

37 Von Hammer, i. 710.

tumturaklı bir dille yazılmış mektuplar gönderdi. Bu arada büyük bir ordu toplayarak hasmının topraklarını istila etmek için hazırlandı. İsmail yazışmadan ya da saldırı hazırlıklarından pek etkilenmiş görünmüyordu. Selim'in kibirli mektuplarına kışkırtıcı olmayan, savaş istemediğini belirten karşılıklar verdi. Ancak sultanın yazdığı mektupların yardımcılarının birinin bir kutu içinde kendisine takdim ettiği afyonu fazla kaçırmamasının sonucu olduğunu hayal edebiliyordu. Edebî yeteneğinden özellikle gurur duyan sultan bu yanıt karşısında daha da öfkелendi ve düşkün olduğu afyonun tadı kaçtı. Şah'ın alaycılığı hedefini bulmuştu. Selim ölümcül çatışmaya hazırды.

Giriştiği iş kolay değildi. Çatışma kaçınılmaz hâle geldiğinde İsmail kendi başkenti Tebriz ile Osmanlı karargâhı arasında kalan bölgenin tamamını yakıp yıkmıştı. Türkler çölleşmiş bir bölgeyi geçmek zorunda kalacaklardı. Seferin zorluğu öylesine hissedildi ki sultan, vezirler konseyine niyetini anlattığında, hepsi sessiz kaldı, amacını tekrar anlattığında da yanıt veren olmadı. Sonunda kapıda nöbet tutan bir muhafız sultanın sözlerinden coşarak onun ayaklarına kapandı ve İranlılara karşı savaşta onun uğruna canını vereceğini haykırdı. O yeniçeriye anında bey unvanı verildi. Vezirlerinin uyarılarına rağmen Selim, 80.000'i süvari olan yaklaşık 140.000 askerden oluşan bir orduyla harekete geçti. Her türlü sevkiyat ve levazım hazırlığı yapıldıktan sonra, İranlıların yağma faaliyetleri yüzünden iki kat zorlaşan uzun ve sarp yollara düştü. Açlık ve susuzluktan etkilenen askerler homurdanmaya başladılar. Selim onlara hitap ederek korkakların saflardan çıkıp evlerine dönmelerini emretti. Sapkınlara karşı sadece yiğitlere önderlik edecekti. Nihayet, yıpratıcı ve acı dolu bir yürüyüşün ardından Osmanlılar, Çaldıran'da İsmail'i savaşa zorladılar. İranlıların sadece süvarileri vardı, topları yoktu fakat Türkler uzun çöl yolculuğu nedeniyle tükenmişken onlar

zindeydiler. Şah sonuçtan emindi. Ne var ki yeniçeriler savaşmayı unutmamışlardı ve Selim ile başkomutanı Sinan Paşa savaşı nasıl yöneteceklerini biliyorlardı. İranlılar gösterişli bir saldırı başlattılar fakat Sinan azapları ya da hafif piyadeyi topların arasından geri çekti ve İranlılar geri çekilen bölüklerin peşine takıldıklarında toplar öylesine öldürücü bir ateş açtılar ki savaşın kaderi değişti. Her iki tarafın da kaybı çoktu. Türkler on dört sancak beyi, İranlılar ise eşit sayıda yüksek rütbeli han kaybetti. Şah yaralandı, atından alaşağı edildi ve son anda efendisinin kisvesine bürünen cesur bir askerin fedakârlığı sayesinde esaretten kurtuldu. Sultan zafer kutlamalarıyla Tebriz'e girdi, kadınlar ve çocuklar hariç bütün esirleri katletti ve Tebriz'de ün kazanan, Kahire, Şam ve Venedik'e mimarlar, marangozlar, metal ve dokuma ustaları sağlayan ve bu kentlerde ödüllendirilen bin kadar yetenekli zanaatkârdan oluşan bir grubu İstanbul'a doğru yola çıkardı. Bu zanaatkârlar İstanbul'u imar ettiler, yeteneklerini Türk başkentini süslemek için başarıyla kullanmaya devam ettiler.

Çaldıran zaferini (1514) İran'ın fethi izleyebilirdi fakat askerlerin çektiği yokluk onlara komuta etmeyi zorlaştırmıştı. Selim hâlâ Türk İmparatorluğu'nun parçası olan Kürdistan ve Diyarbakır gibi önemli vilayetlerin ilhakıyla yetinmek zorunda kaldı. Ardından başka fetih planları yapmak üzere memleketine doğru yola çıktı. Ne var ki sultan ile şah arasında barış yapılmadı ve sınır boylarında savaş yıllarca sürdü.

İran seferi sırasında Türkler, sınırları artık Osmanlı topraklarıyla bitişen ve Selim'in Diyarbakır harekâtıyla yeterince yıldırılamayan Mısır ve Suriye'deki Memlûk sultanlarının cephelerinde yer alan güçlerinden kaygılanıyorlardı. Aslında bu güçler II. Bayezid'e karşı başarılı bir savaş vermişlerdi fakat Selim'in şahsında çok farklı bir lider gördüler ve eski üstünlükleri için kaygılanmaya başladılar. Memlûk sultanları asker ve hükümdar olarak ün kazanmışlardı. Memlûk "sahip olu-

nan" ya da "köle" anlamına gelir. Bu ünlü hanedanın, daha doğrusu bölündükleri iki hanedanın kökeni, Selahaddin'in yeğeninin oğlu Eyyubi Sultanı Es-Sâlih'in on üçüncü yüzyılın ortalarında devleti çevreleyen satın alınmış beyaz kölelerden oluşan muhafız gücünde bulunur. Es-Sâlih bu türden korumayı sadece haçlı çılgınlıklarının birinde hükümdarlığını tehdit eden Franklara karşı değil, onu huzursuz edecek kadar çoğalan ve güçlenen kendi hısımlarına karşı da gerekli görüyordu. Selahaddin bütün büyük fatihler gibi imparatorluğunu birbiriyle savaşan sayısız evlat ve hısıma bırakmıştı. Sonuç, paralı askerlerden medet uman ve nihayet yardıma çağırdıkları güce boyun eğmek zorunda kalanların bireysel zayıflığı oldu.

Es-Sâlih'in Memlûkleri İslam topraklarının çeşitli bölgelerinden esir ya da satın alınan ve aynı bölgelerden takviye edilen Türk askerlerinin oluşturduğu mükemmel bir yapıydı. Onlar, efendileri yaşadığı sürece sadık hizmetkârlardı; Baybars'ın komutasında gerçekleştirdikleri parlak taarruz Mansura'da Fransızları bozguna uğratmış ve bizzat Kral St. Louis'nin teslim olmasını sağlamıştı. Es-Sâlih'in ölümünü izleyen karışıklıklar sırasında, Şecerüddür ya da "Üç İnci" gibi etkileyici bir ismi olan güzel kraliçenin entrikaları ülkenin ileri gelenleri arasında ateşli bir rekabete yol açtığında, Selahaddin hanedanının sonu geldi ve Mısır ile Suriye tahtı iki buçuk yüzyıl boyunca bir dizi Memlûk beyi tarafından işgal edildi. Çoğu kez birbiriyle ilişki kurmayan fakat silah zoruyla ve fitnenin gücüyle iktidara gelen bu hükümdarlar, Mısır'ın o zamana kadar gördüğü en iyi hükümdarlardı. Pek çok kanlı savaş meydanında Moğolları ve Tatarları cesaretle püskürttüler; Hristiyanları kutsal topraklardan sürüp çıkardılar ve Kahire ile Şam'ı uygarlık, sanat ve edebiyat merkezi olarak kendilerine iki başkent yaptılar. Görünüşte kaba saba olan bu askerler "düşmanlarına karşı acımasız, tebaalarına karşı za-

lim, ancak sanatın aile hayatında onlara sağlayabileceği inceliklerden zevk alan, dinî vakıf faaliyetlerinde cömert, camileri ve sarayları görkemli, giysilerin ve mobilyanın en küçük ayrıntılarında titizdiler. Onlar Büyük İskender zamanından beri sanatın, edebiyatın ve kamu hizmetlerinin Mısır'ın o zamana kadar tanık olduğu en soylu destekçileriydiler.”³⁸

Ele aldığımız dönemde Memlukler sanatın ve ilmin hamileri olma özelliklerini biraz kaybetmişlerdi. Bu dönemin son zamanlarında ölen büyük Sultan Kayıtbay, Kahire'yi muhteşem camiler ve diğer binalarla kaplamıştı ve edebiyatçılara verdiği destek dikkate değerdi. Selim'in İran'da ilerleyişini görece kadar uzun yaşayan sultan, yaşlı bir adam olan Kansu Gavri'nin Kahire'nin ana caddesine yaptırdığı iki cami Mısır'a giden her gezginin aşına olduğu bir görünüme sahipti. Sultan, Osmanlı ilerleyişini gözlemesi için Suriye sınırına bir keşif ordusu gönderdi. Selim bu girişimi bir tehdit olarak gördü ve ne yapılması gerektiği konusunda vezirlerine danıştı. Veziri Mehmed onu Memlûklere savaş açması için cesaretlendirdi ve sultan coşku veren bu öneriden öylesine hoşnut kaldı ki onu oracıkta Veziriazam yaptı. Ancak tehlikeli bir payeyi kabul etmeye rıza göstermeden önce o mükemmel adamı falakadan geçirmek gerekecekti. Selim vezirlerini cezalandırmakla ünlüydü. O sırada “Selim'in veziri olacaksın.” demek “Öldürüleceksin!” demek gibi lanetli bir ifadeydi. Yeni vezirinin tavsiyesine uyan Selim 1516'da Suriye seferine çıktı, Halep yakınlarındaki Mercidabık'ta Memlûk ordusuyla karşılaştı ve yaşlı Sultan Kansu Gavri'nin ayaklar altında çiğnenerek öldüğü müthiş bir zafer kazandı.

Kansu Gavri, Tomanbay'ın şahsında cesur bir ardıl bulmuştu fakat ara dönemde Türkler Suriye'ye hâkim oldular ve Gazze'ye doğru ilerlediler. Memlûkler burada bir kez daha direndiler fakat Sinan Paşa'nın güçlerinin üstünlüğüne de-

38 S. Lane-Poole, “The Art of the Saracens in Egypt,” 12-40.

ğilse de onun komutanlığına direnemeyeceklerdi. Nihai savaş Kahire yakınlarındaki Ridaniye’de Ocak 1517’de verildi. Memlûkler üç yüzyıldır en güçlü olan özelliklerini sergileyerek yaptıkları müthiş taarruz sırasında neredeyse Selim’i ele geçireceklerdi. Yanlışlıkla sultanın yerine Sinan Paşa’yı ele geçirdiler. “Büyük komutan mızraklandı, pek çok paşa ve soylu katledildi ve Memlûkler boğuşmadan neredeyse yara almadan çıktılar; fakat hedeflerine ulaşamadılar ve “bu muhteşem süvarinin çabaları Selim’in topçu bataryaları karşısında tıpkı ardıllarının daha sonra Napolyon’un kare şeklinde mevzilenen birliklerinin kademeli top atışı karşısında olduğu gibi çaresiz kaldı.”³⁹

Yirmi beş bin Memlûk savaş meydanında yere serildi ve düşman Kahire’yi işgal etti. Orada sokak savaşları oldu. Memlûkler evlerini savundular ve Türkler hisara ancak adım adım ulaşabildiler. Bu arada Tomanbay’ın adamları arasında ihanet baş gösterdi ve hainlerden biri Selim’e silahını bırakanları affetmesini tavsiye etti. Bunun üzerine ateşkes ilan edildi. Selim ateşkesi, onun sözüne inanan sekiz yüz Memlûk’ün başını keserek ve talihsiz kentte katliam yaparak kutladı. Adı Kurt Bey olan en cesur şeflerden biri engelleri kaldırma vadiyle sultanın huzuruna çıktı. Selim’in vaat ve tehditlerine benzer dik başlı yanıtlar vermesi üzerine Bey’in başı öfkeye kapılan zalimin gözü önünde oracıkta kesildi. Tomanbay biraz daha direndikten sonra esir alındı ve idam edildi. Böylece Mısır bir Türk vilayeti oldu. Yirmi dört Memlûk beyi ülkeyi yönetmek için bir tür kurul oluşturdu ve hain Hayır Bey Mısır Paşalığına atandı.

Sultan Selim 1518’de İstanbul’a döndü. Sefere çıktığı zamana kıyasla şanı ve şöhreti artmıştı. Memlûk krallığının fetihiyle Arabistan’ın kutsal kentleri Mekke ve Medine’yi de hâ-

39 Sir E. Creasy, 143.

kimiyet altına almayı başarmıştı. Bu konumdan yararlanarak ve Müslüman hükümdarlar arasında tartışmasız üstünlüğü sayesinde Selim, Kahire’de sadece güçsüz bir sarayı elinde tutan son Abbasi Halifesi’nden büyük Bağdat Ruhanî Liderliği’ni devraldı. *Fainéant* (Fr. işsiz kalmış, aylak) Halife hâlâ elinde tuttuğu manevi otoriteyi, makamının sembolleri, Peygamber Muhammed’in eşyaları ve hırkasıyla birlikte gerçek hükümrana teslim etmeye ikna edildi. Selim artık boyunduruk altına aldığı geniş hâkimiyet alanlarıyla İslamcı devletin görünür şefi değil, aynı zamanda İslam’ın Ortodoks formunun geçerli olduğu her yerde İslam dininin saygıdeğer başı oldu. İran’ın sapkın Şiileri sultanın bu iddiasını reddedebilirlerdi fakat geleneksel halifeliliğin kabul edildiği Hindistan’da, Asya ve Afrika’nın bütün bölümlerinde Osmanlı Sultanı bundan böyle cemaatin üstün reisi, uzun halifeler soyunun manevi itibarının ardıydı. Bu yeni unvanın Ortodoks Müslüman dünyasının yönetimini ne ölçüde sağladığı tartışma konusudur; fakat halifeliliğin Osmanlı sultanının eylemlerine ve fermanlarına sürekli olarak gerçek ve önemli bir otorite kattığından kuşku duyulamaz.

Hayatının son yılını Selim donanma ve orduda muazzam hazırlıklarla geçirdi. Hedefini gizledi fakat gözüne kestirdiği kurbanın Rodos olduğuna inanılıyordu. Ordunun her ayrıntısını ve donanma inşasını özenle ve azimle, sağlığı bozulana, 22 Eylül 1520’de kendisini götüren ölümcül illetin yaklaştığını hissedene kadar denetledi. Büyük savaş araçlarına kederle bakarak şöyle dedi: “Benim artık ahiretten başka çıkacağım yolculuk yok.”

Yavuz Selim öldüğünde elli beş yaşındaydı ve dokuz yıldan az bir süre saltanat sürmüştü; gene de bu kısa süre içinde imparatorluğunun alanını neredeyse ikiye katlamıştı. Mısır, Suriye, Arabistan ve Fırat vadisindeki geniş topraklar çıktığı seferlerin meyvesiydi. Türkler karada yenilmez olduklarını

kanıtlamışlardı. Selim denizde de kendini kanıtlamaya hazırlanıyordu. Ne var ki ölüm başlattığı hazırlıkları durdurmadı, bir araya getirdiği savaş araçlarını da azaltmadı. Tıpkı Philippos gibi ikinci bir İskender'in yolunu hazırlamıştı ve imparatorluk, onun oğlu Muhteşem Süleyman'da tam da böyle bir fatih buldu.

BÖLÜM X:

MUHTEŞEM SÜLEYMAN (1520-1566)

1520’de yirmi altı yaşında tahta çıkan ve neredeyse yarım yüzyıl emsalsiz bir şan ve şerefle hükmeden Muhteşem Süleyman’ın uzun saltanat dönemi Avrupa için zorluklarla ve ayrı bir kitabı hak eden pek çok önemli olayla doludur. Bu dikkate değer çağı belirleyen büyük savaşları ve kuşatmaları burada ancak ana hatlarıyla ele alabiliriz. Müthiş Mohaç savaşı, Rodos’un fethi, Viyana ve Zigetvar kuşatması ve Malta hezimetini gibi sahnelerin her biri ayrı bir bölümde ele alınabilir; fakat bu olayların burada ana hatlarıyla ele alınması gerekir ve eğer okur, daha kapsamlı eserlerde yer alan daha bütünlüklü kayıtları okumaya teşvik edilirse, amaca en iyi şekilde ulaşılmış olacaktır.

Süleyman harika bir çağda yaşadı. Doğu’nun yanı sıra bütün Avrupa, on altıncı yüzyılın en büyük hükümdarlarını ortaya çıkarmak ve uygarlığın bütün alanlarında en şaşırtıcı ilerlemeleri sağlamak için gizli bir ittifak kurmuş gibiydi. İmparatorlukta Şarlman’a eşit V. Charles’la, Fransa’nın I. Francis’iyle, bizim ünlü VIII. Henry’imizle, kraliçelerin kraliçesi Elizabeth’le, Papa X. Leo’yla, Rusya’nın kurucusu Vasiliy İvanoviç’le, Polonya’nın Sigismund’uyla, İran’ın Şah

İsmail'ile ve Moğol İmparatoru Ekber'le övünen bu çağ, Türkiye'nin Süleyman'ından daha büyük bir egemeni işaret edemez. Columbus'un, Cortes'in, Drake ve Raleigh'in, Spenser ve Shakespeare'in yüzyılı, İstanbul'dan gelen mültecilerin dürtüsüyle İtalya'da öğretimin canlanmasına tanık olan, İspanya'da Hristiyanlığın İslam'a bir anda galebe çalmasını, İspanyol girişiyle yeni bir dünyanın açılışını kutlayan çağ, Batı'da Doğu'da olduğundan daha parlak değildi, zira Doğu'da Muhteşem Süleyman'ın kesintisiz zaferleri, Turgut ve Barbaros'un başarıları Atlantik'in büyük askerlerinin ve amirallerinin kazanımlarına eşdeğer bir karşılık oluştuyordu. Bu çağın korsanları bile benzersizdi: onlar hanedanlar kurdular.

Fakat Türklerin bu muhteşem yüzyılda kazandığı en dik-kate değer başarı, başarıyı sürekli kılmalarıydı. Onlara karşı saflaşan güçlerle, uzun uykusundan uyanan ve silaha sarılarak uzun süre aşağılananın intikamını kâfirlerden almaya kararlı bir Avrupa'nın Osmanlı gücünü devirmesi bekleniyordu. Bunun yerine, söz konusu gücün, yeniden canlandırılan Avrupa'nın bütün saflarıyla eşit şartlarda karşılaşmakla kalmadığını, çatışmadan daha güçlü, her zamankinden daha muzaffer çıktığını göreceğiz.

Süleyman, gençliğinin ve etkileyici kişiliğinin, bir taşra yönetiminin esinlediği incelikli yönetme tarzının sağladığı bir cazibeyle çevreni olarak tahta çıktı; fakat aynı zamanda Selim'in zalim karakterinin bütün sınıflarda uyandırdığı nefrete de bir şeyler borçluydu. Oğul babasından her bakımdan farklıydı. Adaleti ve hoşgörüsüyle ün kazandı ve ilk eylemleri, karakterini erken dönemde oluşturan olumlu bakış açısını güçlendirmesini sağladı. Mücrimleri, özellikle rüşvet ve tarafgirlik suçunu işlediği sabit olan devlet görevlilerini ve paşaları cezalandırarak işe başladı. En büyük hedefi Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusunununkiyle aynıydı; geniş hâkimi-

• SVLEYMAN • AIN • KAISER • DER • TIRCKEI •

! I.H.

سليمان شاه

Und unser vnd vnserer vater sind, sein vater vbergeben mit vnsern brüdern
vnd mit vnsern preistern den künigen der erden in das syster vnd in gemit
nus, iii. Also vñ.
Nun ist es vnder ain yder nach der schiedigkait seines bösen hebens das er
mit in böse vnd in vñt sich außroffen, vñt vnserm erdich in ain larm
das er mit vñt, da selb vñt er formlos güttern diener tag vñt nacht die auch
mit rñe vñt geben, hiezu xij
Der vñt in der rñt er bößheit harnfuchen pfalm, lxxxvñ
Dem zorn soll rñen vñt sy fñdlich vñt die bößheit dem vñt, vñt
hñe haben gesmit in demem angefuht, vñt dñe vñt fastu vñt geben in
dñe vñt vnserer feindt, hñe vñt
Es vñt gñe dñe der jñe vñt vñt, hñe vñt

Muhteşem Süleyman (gençliği).

yet alanının her köşesinde herkese eşit bir âdil yönetim kurmak istiyordu.

“Säulen seines Thron’s sind Milde, Biedersinn, und Redlichkeit, Und von seinem Wappenschild strahlet die Gerechtigkeit.” (Tahtının sütunları hoşgörü, dürüstlük ve namustur ve armasında adalet ışıldar.)

Halk bir kez daha hem sevebileceği hem de korkabileceği bir sultan görmekten hoşnuttu ve Süleyman’ı yeni bir Murad olarak kabul etti.

Nedimlerinin kendisine verdiği ve resmi kayıtlara geçen “Cihan Padişahı” unvanının doğruluğunu kanıtlama fırsatı bulduğunda tahtına henüz oturmuştu. Macarlar onun elçisine hakaret ve işkence etmişlerdi; intikam alınmalıydı. Sefer için gerekli olan her türlü malzeme hazırды; Selim olgun bir meyve bırakmıştı ve Süleyman’a o meyveyi koparmak kalıyordu.⁴⁰ 1521’de Türk generallerinin aşına oldukları o yola koyuldu, Macaristan’ın üzerine yürüdü. Fatih Mehmed’i geri püskürtmüş olan Belgrad onun daha büyük ardılına boyun eğdi. Kilise camiye çevrildi, tahkimat güçlendirildi ve Prens Eugene’in (soylu şövalye) günlerine kadar Tuna’nın anahtarı Osmanlı tacında bir mücevher oldu. Zaferin etkisi hemen hissedildi: dehşete kapılan Venedik aşağıdan alarak sultanın vasalı oldu, Zante ve Kıbrıs için ona iki katı haraç ödedi. Fakat bu fırtınanın ilk gürleyişiydi. Ertesi yıl, 1522’de, çok daha ünlü bir mekân Süleyman’ın saldırısına maruz kaldı. II. Mehmed’in ikinci kez püskürtüldüğü Rodos bu kez Süleyman tarafından imparatorluğun bütün gücüyle kuşatıldı. Karadan yüz bin, denizden on bin asker adayı çevreledi ve kahraman Büyük Üstat Villiers de L’Isle Adam’ın olanca çabası bile St. John Şövalyeleri’nin barındığı kalenin düşmesini önleyeme-

40 Jurien de la Gravière, “Doria et Barberousse,” böl. vii, vd.

di. Beş ay boyunca göğüs göğüse savaştılar ve ağır kayıplar pahasına dört muazzam saldırıyı geri püskürttüler; fakat hiçbir garnizon kurtarıcı bir güç beklemeksizin, tahkim edilmiş bir mevzie düzenli yaklaşma sanatında Avrupa'nın ustaları ve dünyanın en iyi topçusuna sahip olan Türklerin yetenekli mühendisliğine dayanamazdı. Sonunda çatışmanın faydasız olduğunu gören Büyük Üstat ve onun cesur şövalyeleri, Süleyman'ın onlara sunduğu, fakat daha önce reddettikleri onurlu şartları kabul ettiler. Sultan önce bir cesaret gösterisi yaparak isyanın iki liderini kendi elleriyle katlettiyse de verdiği sözden dönmedi. Onların mülkleri ve silahlarıyla birlikte adayı terk etmeleri için on iki gün süre tanıdı; Rodos halkı kendi dinlerinin gereklerini yerine getirme ayrıcalığına sahip ve beş yıl haraç ödemekten özgür olacaklardı. Türkler şövalyelerin yiğitliğinden öylesine etkilenmişlerdi ki onların evlerinin üzerine astıkları armalı kalkanlara dokunmadılar. Kalkanlar bugün de yerlerinde durmaktadır.

İlk yılın seferi Belgrad'ın ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştı, ikincisinde Rodos teslim alınmıştı; biri Macaristan'ın kapısını açmış, diğeri Levant sularını Osmanlı filosuna bırakmıştı. Şimdi sultan iki yıldır imparatorluğunun iç yönetimiyle ve Mısır'da başlayan bir isyanı bastırmakla meşguldü. Kısa süre içinde büyük daimi orduyu zinde tutan yıllık seferlere ara vermenin hata olduğunu anladı. Yeniçeriler isyana başladılar ve sultan önce bir cesaret gösterisi yaparak isyanın iki liderini kendi elleriyle katlettiyse de, sonunda kendisinden önceki ve sonraki sultanlar gibi, imparatorluk otoritesine büyük zarar veren ve hazineyi yoksullaştıran bir yönteme başvurarak büyük miktarda bahşişle isyancıları yatıştırmak zorunda kaldı. Askerin savaş ve yağma arzusunu tatmin etmek gerekiyordu. Büyük rakibi V. Charles'ın batıdaki niyetlerini boşa çıkarmak isteyen Fransız I. Francis'in Babıali'ye gönderdiği elçinin tav-

Rodos Kuşatması.

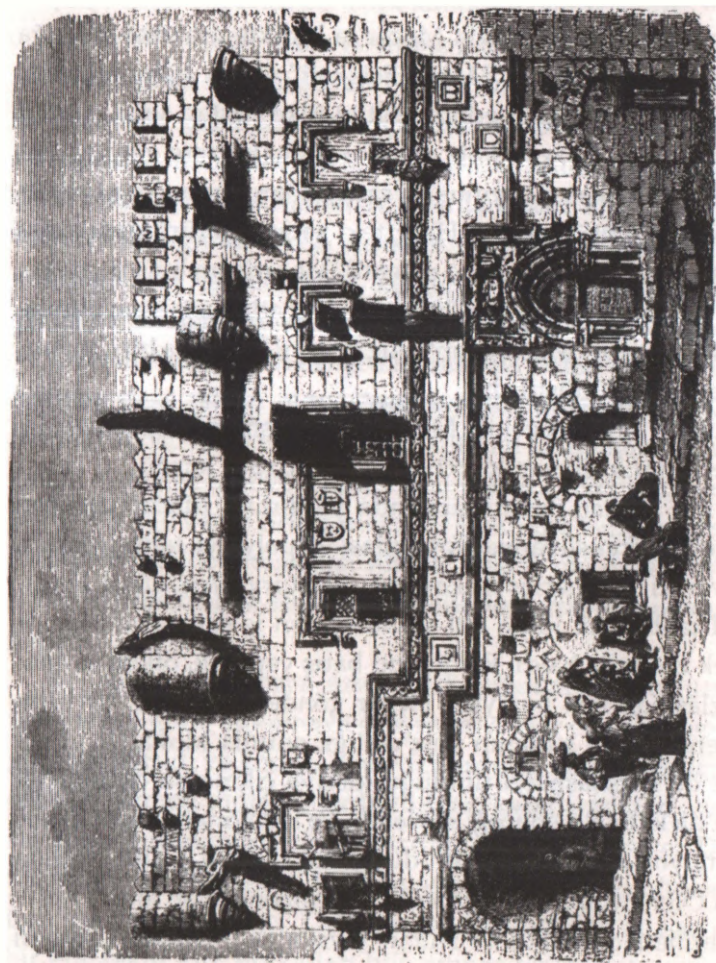
siyesinden cesaret alan Süleyman Macaristan seferine çıkmaya karar verdi.

Ancak bu kararda Fransız kralın entrikalarının yanı sıra, bir başka ses, Süleyman'ın ihtişamının büyük bölümünü borçlu olduğu ve paylaştığı ikinci bir akıl etkili oldu. Veziriazam İbrahim, büyük hükümdar Süleyman'ın suretiydi. Pargalı bir balıkçının oğluydu, korsanlar tarafından kaçırılmış, Manisa'da yaşayan bir dula köle olarak satılmıştı. Ardından, o sırada Manisa valisi olan genç veliaht Süleyman'a devreldi, olağanüstü yeteneği ve çalışkanlığı sayesinde hızla terfi etti. Türklerin şöyle bir atasözü vardır: "Allah bir dert verdiğinde, dermanını da verir." O genç adam için de aynı şey oldu; Süleyman'ın yanında şahincibaşı olan İbrahim, önce vezirliğe yükseldi ve 1523'te sultanın neredeyse ortağı oldu. Bir imparator dostluğun ve aşkın olmadığı bir hayatın ne kadar yavan olduğunu sıradan insanlardan çok daha iyi bilir. Süleyman o adamı kardeşi gibi seviyordu. İbrahim sadece bir dost değildi. Hem eğlendirici hem de öğretici bir ortaktı. Farsça, Latince ve İtalyanca okur; sultanın zihnine bilinmeyen dünyaların kapısını açmayı bilirdi. Süleyman vezirinin bilgeliğinden gayretle yararlanıyordu. Birlikte yaşıyor, yemeklerini birlikte yiyorlardı; yatakları bile aynı odadaydı. Sultan kız kardeşini balıkçının oğluyla evlendirdi ve İbrahim iktidarın zirvesine ulaştı. "La douce et féconde union! L'Empire en ressent d'heure en heure le bienfait. Elle dure depuis six ans: puisse-t-elle, pour le salut de la Chrétienté, ne pas être éternelle!"⁴¹ (Tatlı ve verimli birliktelik! İmparator onun yararını her an hissediyordu. Altı yıldır sürüyor: sonsuza dek sürmesinden Tanrı esirgesin!) İbrahim başarıyı hak ediyordu. Hem savaşta hem de barışta büyüktü. Yeniçerileri nasıl yetiştireceğini biliyordu; Viyana seferini hem planladı hem de sefere önderlik etti.

41 Jurien de la Gravière, "Doria et Barberouse," 114.

Konsey Binası, Rodos.

Fransa Manastiri, Rodos.

1526'da en az 100.000 asker ve üç yüz toptan oluşan Osmanlı ordusu başında bizzat sultan olduğu hâlde yürüyüşe geçti. Macaristanlı II. Louis onu 29 Ağustos günü çok zayıf bir güçle ölümcül Mohaç meydanında karşıladı ve sonuç Hristiyanlar için felaket oldu. Kral, beraberindeki pek çok soylu ve piskopos 20.000'den fazla Macar'la birlikte oracıkta toprağa düştü. Bu karşılaşma "Mohaç Felaketi" olarak bilinmektedir.⁴² Buda ve Peşte işgal edildi, bütün ülke baştan sona yakılıp yıkıldı ve 100.000 esir köle olarak satılmak üzere geriye gönderildi. Matthias Corvinus'ın sarayından alınan ganimetler ve meşhur kütüphanesi, Haliç'teki saraya götürülerek Palaeologos'un kütüphanesine eklendi. Macaristan bir yüzyıldan fazla bir süre Avrupa'nın Türklere karşı atlama tahtası olmuştu. Mohaç seferi Macaristan'ı yüz kırk yıl boyunca bir Osmanlı vilayetine dönüştürdü.

Sultan, atanmış vekili, Macaristan'ın ismen kralı üzerindeki yetkisini kullanarak 1529'da onu kuzeye sürdü ve kendi adayını, Mohaç Savaşı sırasında yardımını Macaristan'dan esirgeyen Transilvanya Voyvodası Zápolya'yı tahta çıkardı. Ne var ki V. Charles'ın kardeşi Avusturya Arşidükü Ferdinand tahtta hak iddia etti ve Süleyman iç savaşa müdahale etmek zorunda kaldı. Ferdinand barış yapmak, öfkeli sultanla uzlaşmak için boş yere elçiler gönderdi. Elçiler kovuldu ve Ferdinand'a sultanın yola çıktığı, onunla Mohaç'ta ya da Peşte'de karşılaşmayı umduğu, ortaya çıkmazsa onunla Viyana'da kahvaltı edeceği söylendi. Ve Süleyman peşinde çeyrek milyon askerle, intikam duygusuyla geldi. Eylül 1529'da ordu Ofen'i (Buda) Ferdinand'ın garnizonundan aldı. Zápolya yerine iade edildi ve sultan Viyana'ya yürüme tehdidini gerçekleştirmeye koyuldu. Süleyman'ın Buda komutanını sefer sırasında Türklere karşı savaşmama şartıyla salıverdiğini kaydetmek gerekir. Bu cömert eylem, Macaristan başken-

42 Bkz. "The Story of Hungary," s. 286-336.

tinin yağmalanmasına izin verilmediği için yeniçerilerin hor-
murdanmalarına rağmen ve sultanın yanında kendi halkına
saldırmaya ve Viyana'yı kuşatmaya hazır olarak Macarları
temsil eden Zápolya için yapıldı. Macaristan'ın başkenti bir
buçuk yüzyıl boyunca bir Türk karakolu olarak kaldı.

21 Eylül'de Süleyman Altenburg'da Raab'ı geçti ve deh-
şet verici gayri nizami süvari birliklerini ya da çağdaş Alman
kayıtlarında geçen ifadeyle "Çuvallı Adamlar"ı felakete uğ-
ramış ülkenin üzerine saldı. Bu korkunç atlılar, ilk Osman'ın
silah arkadaşı Köse Mihail'in torunlarından Mihailoğlu'nun
vahşi önderliğinde ülkeyi baştan sona yağmaladılar. Her şeyi
yakıp yıkarak esir erkekleri, kadınları ve çocukları kaçıracak
yıkım ve sefaleti köylere kadar taşıdılar. Osmanlı ordusunun
ve Çuvallı Adamlar'ın dehşeti karşısında bütün yerleşim yer-
leri peş peşe teslim oldu. Peşte kendiliğinden düştü. Gran
Başpiskoposu kenti teslim etti ve sultanın kampına sığınmaya
çalıştı. Comorn tahliye edildi, Raab yakıldı, Altenburg ihane-
te uğradı. Ne var ki Brück inatçı bir savunma yaptı ve cesaret
gösterisinden hep hoşlanan sultan, Viyana'nın düşmesinden
sonra kendisine biat etmesi gibi hafif bir şartla garnizonu ba-
ğışladı.

Bu arada Avusturya ezici Türk yığınlarını durdurmak
için yeterli gücü toplamaya çalışıyordu. Her on erkekten biri
göreve çağrıldı ve komşu devletler orduyu takviye ettiler. Bu
çabaya rağmen toplanan ordu ihtiyacı karşılamaktan uzaktı.
Ferdinand imparatorluktan yardım diledi ve Speyer Dieti,
Süleyman'ın Rhine'de durmamaya yemin ettiği söylentisi
üzerine harekete geçti, 12.000 yaya, 4000 atlıdan oluşan cılız
bir güç teklif etti. Bu kadarı bile bitmez tükenmez tartışma-
lar olmadan yapılamadı. Komutan seçimi bile hararetli tar-
tışmalara yol açtı. Bu arada Türkler Sava üzerindeydiler ve
Peşte yolunu açmışlardı. "Sadece kaygının tehlikeyi abarttı-
ğını iddia eden, inancı yetersiz, gerçek Alman damgası ta-

SOLIMANVS · IMPERATOR
· TVRCHARVM

Savaş Yolunda Süleyman.

şıyan bilgiçler, isteksiz adamlar vardı ve nihayet, meclisin taşındığı Ratisbon'da, iki kişilik bir heyet gönderme kararı alındı. Olayları yerinde araştırmak için Macaristan'a gidenler, Türklerin elinden kurtulacak kadar şanslıydılar. Bilge işverenlerinin şüphelerini gidermeye yeterli kanıtlarla geri döndüler."⁴³

Kısa süre içinde Avusturya'nın Türk ilerleyişini durduracak bir ordu toplayamayacağı anlaşıldı. Bunun üzerine Hristiyanların çabaları başkent savunmasına yöneldi. "Viyana'da gerekli hazırlıklar neredeyse insanüstü bir çabayla yapıldı fakat telaş ve malzeme azlığı yüzünden bu çabaların acil durum için çok yetersiz kaldığı düşünülüyordu. Kent bugünkü yerindeydi, savunma hatları eskiydi ve büyük bölümü haraptı. Duvarların kalınlığı iki metreyi zor buluyordu ve dıştaki kazıklı çit o kadar zayıf ve yetersizdi ki zamanın belediye kayıtlarında yer alan Stadtzaun ya da kent çiti tam da bir çit olarak görünüyordu. Günümüzde Schweitzer Hof adıyla hâlâ varlığını sürdüren kale eski bir binaydı. Duvara yakın olan bütün evler, özellikle duvarın zayıf oluşu ya da onarılmadığı yerdekiler yıkıldı, buralara savunma siperleri yapıldı ya da kazıklı çitlerle çevrildi. Asma köprüden Şalz kapısına kadar olan bölge top atışlarına dirençli bir surla korunuyordu. Ateşe karşı bir önlem olarak evlerin çatısını örten tahta kiremitler kaldırıldı. Kaldırımlar atışların etkisini azaltmak için yükseltildi ve yangın gözlem noktaları oluşturuldu. Komşu ülkeye ikmal maddesi aramak, sığır ve ot getirmek için gruplar sevk edildi. Nihayet uzun süreli kuşatma olasılığına karşı bir önlem olarak faydasız tüketiciler, kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve ruhban mümkün olduğu kadar kentten ayrılmaya zorlandı;" Bu kişiler genellikle Çuvallı Adamlar'ın acımasız ellerine düştüler.

43 Schimmer, "Two Sides of Vienna by Turks" (İng. Çev.), 15.

Viyana (1483).

Yarım yüzyıl savaş meydanlarında yer almış kıdemli asker Salm kontu 20.000 yaya, 2000 atlı, 1000 kadar kent gönüllüsü ve kent topçusunu oluşturan yetmiş top mürettebatından oluşan garnizonunu alelacele inşa edilen bu savunma hatlarının gerisine yerleştirdi. Türklerin Brück ve Altenburg'ı aldıkları, başkente varmak üzere oldukları sırada, son anda, kuşatanlara örtü sağlayacağı kaygısıyla varoşların yıkılması emri verildi. Talihsiz varoş sakinleri böylece evlerinden yoksun kaldılar ve artık rastladıkları her şeyi yakıp yağmalayarak, doğmamış çocukları bile öldürerek, hakarete uğramış bedenlerini sokak ortasına bıraktıkları kızları vahşice yok ederek her yere yayılan 40 000 Çuvallı Adam'ın eziyetinden kaçacak zamanları yoktu. Dönemin yazarlarından biri öfkeyle şöyle demiştir: "Tanrı onların ruhunu huzura erdirmesin ve bu kötülüğü yapan kan tazılarından intikam fırsatı versin!" Yukarı Avusturya sakinlerinin yaklaşık olarak sadece üçte birinin bu felaketli istiladan sağ çıkabildiği kaydedildi.

27 Eylül günü sultan ve veziriazamı İbrahim ana orduyu kentin önüne yığdılar. "Surların üzerinden bakıldığında, Schwechat ve Trautmannsdorf'a kadar ülkenin çadırlarla kaplı olduğu görülüyordu. Sayıları 30.000 kadardı. St. Stephen kulesinden bakıldığında, en çarpıcı görüntü kuşatma çemberinin bittiği yerin görülmemesiydi. Türk gücünün seçkin birliğini oluşturan yeniçeriler varoşlardaki yıkıntıları ele geçirmişler, böylece kuşatılanların ateşine karşı mükemmel bir örtü sağlamışlardı. Bu arada surlarda açtıkları deliklerden kent duvarlarına tüfekler ve küçük toplarla ateş ediyorlardı. Süleyman'ın çadırı Simmering'de bütün diğer çadırların üzerinde ihtişamla yükseliyordu. Çadırın çeşitli bölümleri gösterişli perdelerle birbirinden ayrılıyordu. Pahalı halılar, yastıklar ve mücevher işlemeli divanlar mobilyayı oluşturuyordu. Sayısız cihannümanın ucunda som altından topuzlar vardı. Beş yüz muhafız okçu tarafından gece gündüz

korunuyordu. Çadırın çevresinde nazırların ve gözdelerin o kadar gösterişli olmayan çadırları yer alıyordu. Düşmanlara, zaman zaman kendi efendilerine de dehşet saçan 12.000 yeniçeri, bu merkezî yerleşimin çevresine bir halka halinde ordugâh kurmuştu.”⁴⁴

Üçte birinden fazlası tam silahlı olmayan çeyrek milyonluk bu muazzam ordu kenti kuşatırken, Lobau üzerinde kuşatmanın gemicilik bölümünü oluşturan dört yüz tekne çemberi tamamlıyordu. Surlara yaklaşma işi başladı. Türkler şiddetli yağmur yüzünden ağır kuşatma toplarını geride bırakmak zorunda kalmışlardı. Yanlarında sadece sahra topları ve tüfekler vardı. Dolayısıyla güvendikleri başlıca silah mayınlardı. Duvarların ve kulelerin altına lağımalar kazıp en uygun yerlere mayın yerleştirdiler. Fakat sonuç vermedi. Kuşatılanlar her yaklaşmayı dikkatle gözlüyorlardı. Bir mayın dikkatle yerleştirildiği anda bir karşı mayınla imha ediliyor ya da kentin mahzenlerinde çalışan gözcü grup mayının içindeki barut tozunu boşaltıyordu. Viyanalıların morali yüksekti. Sultanı yeren şakalar yapmaya cesaret edenler bile vardı. Süleyman 29 Eylül günü kahvaltısını Viyana’da almaya ant içmişti ve sabah olduğunda ve kent hâlâ boyun eğmediğinde, kent sakinleri esirleri onun çadırına göndererek, kahvaltının soğumakta olduğunu, ne yazık ki ona savaş meydanındaki toplardan başka bir şey ikram edemeyeceklerini bildirdiler. Bu türden latifeler mayınların ve karşı mayınların yarattığı bezginliği azaltıyor, kuşatılanlar zaman zaman fazla sonuç almasalar da dışarıya saldırıda bulunuyorlardı. 9 Ekim günü Türkler Kärnthner kapısı tarafında geniş bir gedik açtılar fakat birbirini izleyen üç akın geri püskürtüldü ve gedik onarıldı. Ayın 11’inde yeni ve daha büyük bir gedik açıldı ve saldıranlar savunanlarla, gün ortasına dek üç saat göğüs göğüse

44 “Two Sieges of Vienna,” 26.

çatıştılsa da durmak zorunda bırakıldılar. Ertesi gün sabah-tan akşama kadar surlar saldıran tarafla savunan taraf arasında çatışmalara sahne oldu. Kuşatılanlar Türklerin savunma hatları içinde bir köprübaşı tutma çabalarına cesaretle direndiler. Sultan öfkeliydi. Askerleri sert hava koşullarından, kötü yemeklerden etkileniyorlar ve günlük yenilginin yorgunluğunu taşıyorlardı. Coşkuları yavaş yavaş azaldı. Artık subay kılıçlarının ve kırbaçlarının zoruyla saldırıya geçiyorlardı. Nihayet ayın 14'ünde son bir girişim yapıldı. Her iki tarafta her türlü hazırlık yapılmıştı. Saat dokuzda yeniçeriler ve Osmanlı ordusunun en seçkin bölümü taarruza başladı. Ne var ki askerler moralsizdi ve vezir ile komutanları onları sopayla ve kargıyla savaşılmaya zorladıklarında feryat ederek İspanyolların uzun tüfekleriyle ve Lanzknechts'in uzun kılıçları dedikleri Alman süngüleriyle ölmektense, kendi komutanlarının elinde ölmeyi tercih edeceklerini söylüyorlardı. Yine de yirmi dört kulaç derinliğinde bir gedik açıldığında Türkler saldırmak zorunda kaldılar. İsteksiz askerlerin bu türden çabaları garnizondaki İspanyolların ve Almanların kararlı savunması karşısında etkili olamadı. Bir Portekizli ile bir Almanın öyküsü kuşatılanların yiğitliğini anlatır. Saldırıyı püskürtürken biri sağ, diğeri sol kolunu kaybeden bu iki asker gövdelerini bitiştirerek tek bir sağlam adam oluşturmuşlardı. İki yarım asker bile bu şekilde savaşıyorsa, enerjisi tükenmiş Türkler elbette yenilebilirlerdi. Son taarruz da başarısız olunca Süleyman çekilme emri verdi. Yeniçeriler kamplarını ateşe verdiler, esir alınan yaşlıları ve çocukları alevlerin içine attılar –sultanın bilgisi dışında olduğu umut edilir– geri kalanları parçaladılar. Bu iğrenç ve faydasız intikamın ardından, Viyana burçlarından garnizonun sevinç gösterisi olarak yaptığı top atışları arasında çekilmeye başladılar. Kuşatma sona ererken kentin bütün kiliselerinden çan sesleri yükseliyordu. Türkler, savunanların zafer için Tanrı'ya şükrettikleri St. Stephen

ayininden yükselen *Te Deum* ilahisinin muhteşem melodisini işitecek mesafedeydiler.

Süleyman, Avusturya süvarisinin küçük çatışmalarla süren tacizleri altında Peşte'ye ulaştı ve oradan İstanbul'un yolunu tuttu. Kente muzaffer bir giriş yaptı ve kâfiri bağışladığını, Viyana sınırların çok ötesinde olduğu için "kaleyi yıkmayı ya da temizlemeyi, imar ve tamir etmeyi" gerekli görmediğini ilan etti. Felaketli Viyana kuşatmasından söz edildiğinde tebaasının bu şekilde düşünmesini istiyordu. Kuşatma sırasında 20.000 ya da 30.000 askerin toprağa düştüğünden söz etmesi herhâlde beklenmezdi.

Viyana kuşatmasının kaldırıldığı ve Türk ilerleyişinin durdurulduğu 14 Ekim, Alman tarihinde ünlü bir gündür: Vestfalya ve Viyana barışının, Hochkirchen, Jena ve Leipzig savaşlarının ve Ulm'un alınışının yıl dönümüdür.

Üç yıl sonra Süleyman bu kez daha büyük bir orduyla savaş meydanlarına geri döndü; fakat İmparator V. Charles düelloya hazırды ve güçleri atak bir çatışmaya girecek kadar büyüktü. Süleyman Viyana'da uğradığı başarısızlıkla kırılan uzun başarı çizgisini Charles'la açıktan savaş girişimini göze alarak tehlikeye attı; ülkeyi kural tanımaz Akıncılarla bir kez daha yakıp yıktıktan sonra, 1533'te İstanbul'da barış yaptı; Macaristan iki talip, Ferdinand ve Zápolya arasında bölündü ve sultan avantajlı durumunu elde tuttu. Ancak bu barış geçiciydi. Sultan 1541'de dokuzuncu seferine çıktı, Avusturyalılara karşı pek çok kazanım sağladıktan sonra V. Charles ile Ferdinand'ı barış yapmaya zorladı. Böylece 1547'de beş yıllık bir ateşkes yapıldı. Arşidük Ferdinand, efendisi sultana yılda 30.000 duka haraç ödeyecekti ve efendisinin vezirinin kardeşi olarak anıldığı için gururluydu. Süleyman, Macaristan ile Transilvanya'yı elde tutuyordu ve uzun mücadeleden kesinlikle şan ve şerefle çıkmıştı. Ne var ki Macar kentlerinin çoğu onun hâkimiyetine kararlı bir tutumla direniyordu ve

Sultan Süleyman

kentleri savunanlar olağanüstü bir cesaret gösteriyorlardı. Beş yıl tamamlandığında düşmanlıklar birden geri geldi ve Süleyman'ın 1566'da ölümüne kadar kesintisiz ve sonuçsuz devam etti.

Süleyman, Nicholas Zrinyi tarafından kahramanca savunulan Zigetvar kuşatmasına komuta ederken, 6 Eylül günü çadırında öldü. Büyük sultan yaşadığı dönemde eşi benzeri olmayan askerî şan ve şerefle dolu kırk altı yıllık saltanat döneminin ardından yaşlılıktan ötürü sükûnetle göçtü. Ölümü askerlerden gizlendi. Sultan çadırında yatarken, Zrinyi son taarruzunu başlattı. Asla teslim olmamaya ant içmiş, sultanın teslim ol çağrılarını tüfeğine barut sıkılamak için kullanmıştı. Savunmayı sürdürmenin faydasız olduğu düşüncesiyle son kez saldırıya geçti. Türkler kaleye açılan uzun ve dar bir köprüden ileri doğru baskı yaparlarken kalenin kapıları açıldı. Demir parçalarıyla doldurulan bir top onların tam ortasına doğru ateşlendi ve Zrinyi duman ve yıkımın içinden askerlerini onları öldürmeye gönderdi. Ünlü hafif piyade tugayı gibi bu adanmış atlıların da sayısı altı yüz kadardı; liderleri kalenin anahtarlarını beline bağladı ve imparatorluğun bayrağını başının üzerinde dalgalandırdı. Zrinyi iki tüfek kurşunu ve bir okla vurulup düştü ve Türkler Zigetvar kalesine girdiler. Orada sadece pek çok Türk'ü hızla cennete göndermek için fitili yavaş yavaş yanan 3000 librelilik bir mayın bulacaklardı. O kale hâlâ bir harabe olarak durmaktadır: bir Leonidas'ın ve bir İskender'in ölüm anıtı.

Süleyman Türk tarihinin belki de en büyük şahsiyetiydi. Kişisel nitelikleri üstündü: bilgeliği, adilliği, cömertliği, inceliği ve nezaketi bir efsane, entelektüel yetenekleri ise üstün ahlaki doğasının ayrılmaz bir parçasıydı. Saltanat dönemi lekesiz değildi; pek çok vahşet uyguladı: sevgili arkadaşı ve eşsiz yardımcısı İbrahim'i 1536'da bir kıskançlık krizi sırasında kurban etti ve hatasına mazeret bulma çabasından asla

vazgeçmedi; Hürrem adını alan ve bütün Avrupa ülkelerinin Roxelana olarak tanıdığı zeki ve ahlaksız Rus karısının teşvi-kiyle, babasına hasım olma ihtimali olan, geleceği çok parlak büyük oğlu Mustafa'yı öldürdü. Hürrem, bu muhteşem genç veliaht yaşadığı sürece kendi oğlu Selim'in güvende olamadığına inanmıştı. Başka idamlar da Süleyman'ın kariyerini lekelemiştir. Fakat bunlar nadir durumlardı. Yönetim, adil, sağduyulu ve cömertti ve Süleyman her ülkeden tarihçinin yaptığı bütün övgüleri hak eder. Cömertlik örneği sayesinde ardında daha iyi bir yüzyıl bıraktı. Karada ve denizde saygı gören bir Türk ordusu vardı. At kuyrukları Viyana önlerinde dalgalanırken, sultanın kalyonları denizlerde İspanya sahillerini kasıp kavurmuştu. Bu aynı zamanda büyük amirallerin çağıydı. V. Charles'ın muhteşem Doria'sı, Preveze savaşında (1538) Papa'ya, imparatora ve Venedik doçesine karşı zafer kazanan Tunuslu korsan Barbaros Hayrettin'in -onun parlak kariyerini ölümcül Malta kuşatmasıyla tamamlayan Turgut'un ve Oran fatihi ve Doria'nın amansız rakibi Piyale Paşa'nın- şahsında kendine bir rakip buldu. Korsanın yiğitliğine rağmen, şövalyeler kahramanlığın zirvesine ulaştılar ve Salm kontu Viyana surlarından Türk prestijine öldürücü bir darbe indirdi. Türk donanmasının kazandığı başarıların çoğu yarı bağımsız maceraperestlerin, korsanların ya da vurguncuların eseri idi. Onların cesur girişimleri Türkiye'nin meşru tarihinden çok "Korsan öyküleri" olarak istismar edilmektedir.

"Sultan Süleyman, ardıllarına, Kıbrıs ve Girit dışında sürekli elde tutulan topraklarıyla geniş bir imparatorluk bıraktı. Ondandır gelen hiçbir sultan, Osmanlı sarayının o büyük yasa koyucunun sağladığı serveti, gücü ve refahı ne sürdürebildi ne de geliştirebildi. Onun zamanındaki Türk hâkimiyet alanları Roma, Siraküza ve Persepolis dışında, Hristiyanlığın ve klasik tarihin en kutsal kentlerini birleştirdi. Kartaca, Memfis, Sur, Ninova, Babil ve Palmira Osmanlı toprağıydı ve İsken-

Hürrem Sultan

deriye, Kudüs, İzmir, Şam, Nice, Bursa, Atina, Filibe ve Edirne kentleri; Cezayir, Kahire, Mekke, Medine, Basra, Bağdat ve Belgrad gibi daha az ünlü pek çok kentle birlikte İstanbul'daki sultana itaat etti. Nil, Ürdün, Âsi, Fırat, Dicle, Don, Dinyeper, Tuna, Meriç ve Arda suları "Atkuyrukları'nın gölgesinde" akıyordu. Akdeniz'in doğu girintisi, Marmara, Azak, Karadeniz, Kızıldeniz artık Türk gölleri idi. Osmanlı hilâli Atlas ve Kafkas Dağları'na değıyor; Athos, Sina, Ararat, Karmel, Toros, İda, Olimpos, Pelion, Balkan, Karpat ve Keravniya dağlarına hükmediyordu. On dört milyon dokuz yüz seksen üç bin kilometrekareden fazla bir alana yayılan, dünyanın en zengin ve en güzel pek çok bölgesini kucaklayan bir imparatorluk, atalarının beş yüz kadar savaşıncının başında yurtsuz bir maceraperest olarak dolaştığı zamandan sonra üç yüzyıl içinde Ertuğrul'un torunları tarafından ele geçirilmişti."⁴⁵

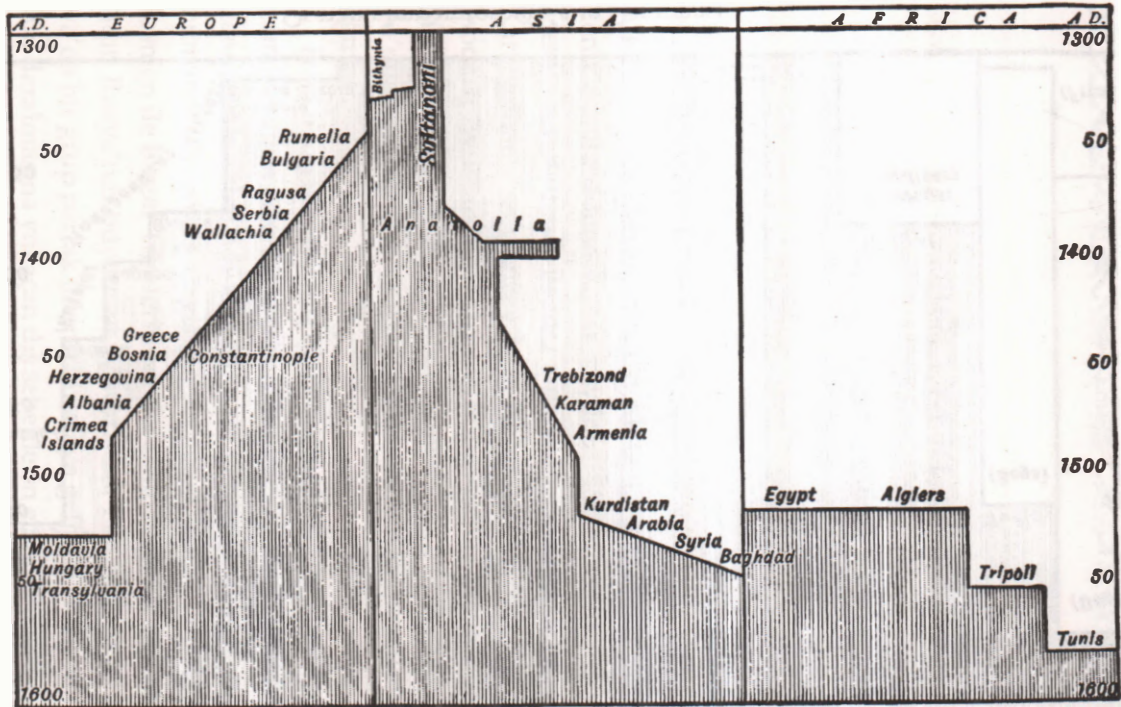
NOT

Aşağıdaki grafikler Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesini ve daralmasını ana hatlarıyla kabaca göstermektedir. Dikey olarak bir yüzyıl içindeki yıllar gösteriliyor. Yatay olarak ise Avrupa, Asya ve Afrika'yı temsil eden, başlıca üç kesim yer almaktadır. Bu kesimlerin içinde başlıca vilayetlerin Türk İmparatorluğu'nun parçası oldukları ve yine Osmanlı'dan ayrıldıkları zaman gösterilmektedir. Taramalı gri bölüm, doğrudan denetim ya da vasal bir kralın (erken dönemde Sırbistan gibi) yönetimi altında Türk hâkimiyetini temsil etmektedir. Böylece Asya'daki Osmanlı gücünün zayıf başlangıcını, on dördüncü yüzyılın ilk yarısında Bitinya'ya yayılmasını; ikinci yarıda, Rumeli ve Bulgaristan üzerinden Sırbistan ve Eflâk'a doğru Avrupa içinde ilerleyişini, yüzyılın sonunda aniden Anadolu'ya yayılışını ve yine aniden Timur tarafından ezil-

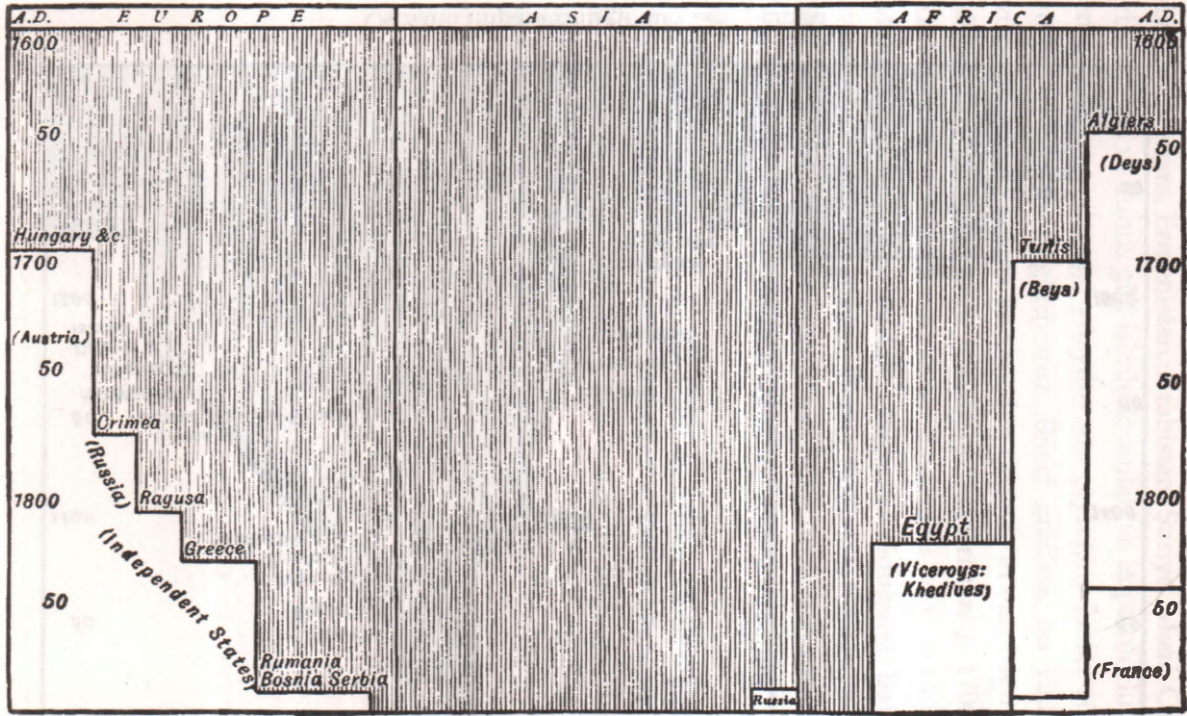
45 Sir E. Creasy, 197 (der. 1877).

mesini; daha sonra Avrupa tarafında Yunanistan, İstanbul, Arnavutluk, Moldavya, Macaristan; Asya ve Afrika tarafında ise Karaman, Ermenistan, Arabistan, Suriye, Mısır, Cezayir, Trablus ve Tunus gibi isimlerle anılan ve imparatorluğun en geniş alana ulaştığı, yüzyılın son çeyreğine kadar süren sürekli genişlemeyi görüyoruz. İkinci grafikte, on yedinci yüzyılın ikinci yarısına geçilmeden Cezayir'in yarı bağımsız olduğunu; Tunus'un onu izlediğini; Macaristan'ın 1700'de kaybedildiğini; Rusya'nın Kırım Limanı'nı yağmaladığını; Mehmed Ali'nin Mısır'da fiilen bağımsız olduğunu; Balkan Yarımadası'nda –Yunanistan, Bosna, Sırbistan, Romanya– çeşitli devletlerin ayaklandığını; Cezayir ve Tunus'a Fransa'nın, Rus-Türk savaşından sonra Küçük Asya'ya Rusya'nın el attığını görüyoruz.

Grafikler, Sayın E. J. W. Gibb'in benim "Catalogue of Oriental Coins in the British Museum"a (British Museum'daki Doğu Sikkeleri Kataloğu), c. viii, kattığı bir tablonun değiştirilmesiyle elde edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Genişlemesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun Daralması

BÖLÜM XI:

İNİŞ YOLU (1566-1640)

Büyük Süleyman'ın saltanat dönemi Türk tarihinin zirvesini oluşturur. Osmanlıların küçük oymağı üç yüzyıl içinde Küçük Asya'daki dar mıntıkadan Akdeniz, Karadeniz ve Kızıldeniz'e hükmedene kadar yayıldı. Hâkim oldukları yerler Mekke'den Buda'ya, Bağdat'tan Cezayir'e kadar uzanıyordu. Karadeniz'in hem kuzey hem de güney kıyıları onların; modern Avusturya-Macaristan'ın büyük bir bölümü de onların hâkimiyetindeydi; Suriye sınırından Fas İmparatorluğu'nun sınırına kadar Kuzey Afrika onların silahlarına boyun eğmişti.

Hâlâ uzun bir gerileme olarak betimlenen üç yüzyıl zaman zaman halkın eski savaşçı ruhunu geçici olarak yeniden kazanmasıyla rahatladı ama yine de gerileme sürekli ve kaçınılmazdı. Bu çöküş çizgisinin sebepleri kısmen dışsaldır ve kısmen de bizzat Türklerin evreler hâlinde gerilemesine bağlıdır. Rusya'nın büyümesi, Macaristan, Polonya ve Avusturya'da bir grup parlak liderin bir araya gelmesi, Türk sınırlarının daralmasına yol açan dış sebeplerin en önemlisidir. Fakat kadim gücünü zayıflatan içsel çürüme dikkate alınmadan, Osmanlı İmparatorluğu'nun şimdiki zayıf durumunu sadece

bunlara indirgemek yeterli olmayacaktır. İmparatorluğun yapısı sürekliliği sağlamak için olağanüstü bir enerji ve bilgelik gerektiriyordu. Askerî hâkimiyeti temel alan, sayısız yabancı ırkı ve düşman inancı deneyimleyen bir gücün, önyargıları bağdaştırması ve Avrupa nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Hristiyan tebaanın muhabbetini değilse de saygısını kazanması özel bir dikkati gerektiriyordu.

Ne var ki Türk hükümeti bunların hiçbirini umursamadı. Bir dizi büyük hükümdarın enerjisi ve dehası imparatorluğu şan ve şöhretin zirvesine çıkarmış, genel sonucu sağlamıştı. Zayıf ve habis bir sultanlar çizgisi, atalarının kılıcıyla kazanılan ve yönetim becerisiyle elde tutulan geniş hâkimiyet alanlarına vâris olarak sahip oldu. Bir kahramanlar soyunun büyük mülklerin keyfini süren bu yozlaşmış evlatları sürekli-liği sağlayabilecek koşullara sahip değildi. Bir zamanlar savaş meydanında önderlik eden yiğit sultanlardan yoksun kalan ordu, haremın bayağı sefahatini savaşın ateşli coşkısına tercih eden aylaklara saygı duymuyordu. Kendi gücünün farkına varan hoşnutsuz askerler sultanları diledikleri gibi tahta çıkarıp indirmeye başladılar ve tercih ettikleri her bir kukladan büyük miktarda rüşvet aldılar. Sınırsız biçimde keyfî güç kullanımı hızla liyakatsizliğe ve yozlaşmaya yol açtı ve yenîçeriler evreler hâlinde savaşçı niteliklerini kaybettiler. Savaş meydanında onlara eskisi gibi güvenilemezdi. Zaferden çok rüşvetle ilgileniyorlardı. Öteki ülkelerin silahlar ve savaş taktiklerinde uyguladıkları yeniliklere ulaşmak için hiçbir çaba gösterilmedi. Geçmişteki kadar azimli olsalar bile Türk birlikleri Prens Eugene'in, Sobieski'nin ya da Suvarov'un birlikleriyle karşılaştıklarında gerektiği gibi donatılmış değildiler. En kötüsü komutanlığın yetersizliğiydi. Komutanlar liyakate göre değil, rüşvet karşılığında atanıyorlardı. Olumsuz etkileri günümüze kadar görülen böyle bir sistem doğal olarak her bir askerî birliğin gerilemesine yol açtı. Efemine Sultanlar,

yetersiz subaylar ve yozlaşmış yöneticiler, aklı kıt ve rüşvetçi devlet memurlarıyla bu yapı, çökmüş ve güçsüz bir adam –Rusya’nın ötenazi tavsiye ettiği bir “hasta adam”– gibi görüldü.

Misillemelerle çeşitlenen uzun bir yenilgiler kataloğuyla; her biri kayıpla ya da utançla sonuçlanan, her ebedî yeminin birkaç yıl içinde çiğnendiği bir dizi barış antlaşmasıyla; Köprülüler gibi nadiren görülüp kaybolan bir aile, IV. Murad ve II. Mahmud gibi sultanlar ya da Mora fatihi “korkusuz vezir” Damat Ali, Nadir Şah’ın rakibi yiğit Topal Osman Paşa gibi nadir istisnaları alçaklıkları ve yetersizlikleriyle gölgede bırakan zayıf, yozlaşmış ya da saptırıcı hükümdarlar ve devlet görevlileriyle ülkeyi derin bir karanlığın eşiğine getiren bu çöküşün çeşitli evrelerini ayrıntılı olarak anlatmak okuru sadece yoracaktır. Ancak Türk İmparatorluğu’nun şimdiki sınırlarına evreler hâlinde küçülmesini belirleyen, peş peşe gelişen olayları ana hatlarıyla vermek mümkün olacaktır.

Rusya’nın, önceleri önemli olmasa da gücü ve tehdidi her savaşta artan akınları ayrı bir bölümü hak eder. Türklerin diğer önemli düşmanları, Avusturya (Macaristan ve Polonya’nın yardımıyla), Venedik ve İran idi.

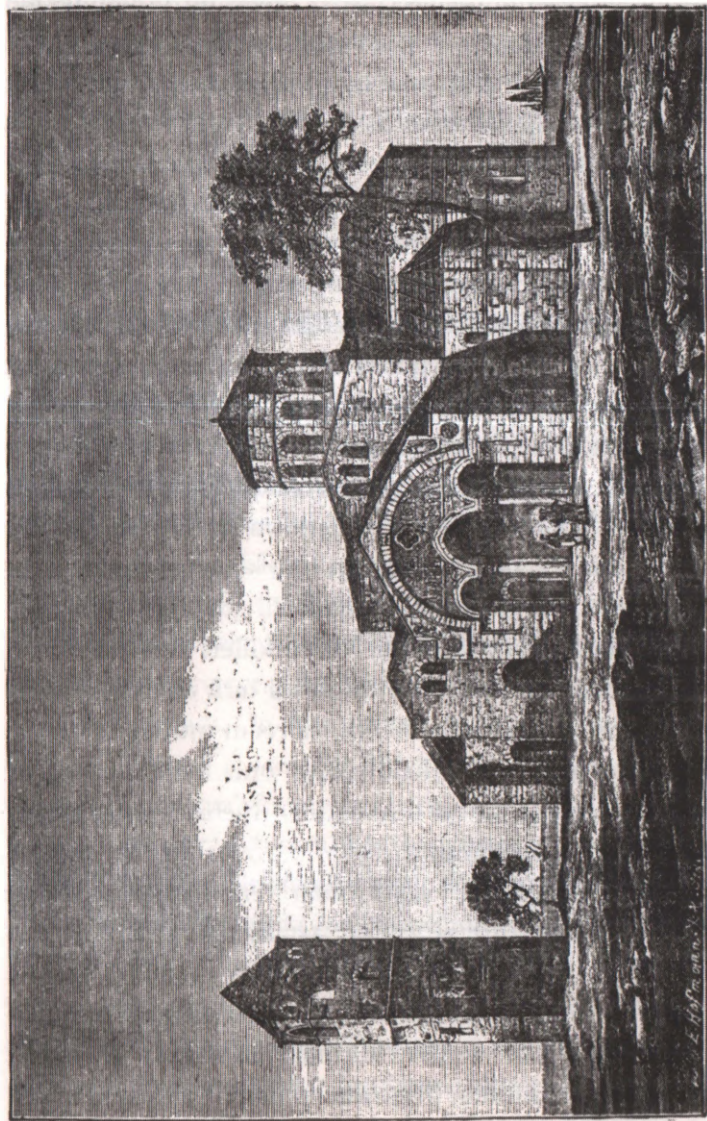
Süleyman’ın imparatorluğunun üstünlüğüne ilk itiraz Venedik’ten geldi. Büyük sultanın yerine, uygun bir lakapla Ayyaş Selim diye anılan oğlu geçmişti. Fakat Süleyman’ın ve yetenekli komutanlarının kurduğu harika sistemin tek bir değersiz ardılın elinde çökmesi beklenemezdi. Süleyman’ın ajanlarının pek çoğu hâlâ hayattaydı ve özellikle Veziriazam Sokullu Mehmed, yönetimi efendisinin ruhuyla sürdürmekte zorluk çekmedi. Önce büyük askerî atılımlar düşünüldü. Sinan Paşa 1570’de Arabistan’ı fethetti ve Kutsal Mekke kentinde, “Sultanların sultanı, hanların hanı, iki denizin ve iki kıtanın ve İslamın iki mabedinin efendisi, Süleyman Han’ın

oğlu Selim Han" için dualar okundu.⁴⁶ İleride ele alacağımız gibi Astrahan'a da bir sefer düzenlendi fakat bu girişim Babıali'nin zaferleri arasında yer almadı; ordunun sadece dörtte biri sağ olarak İstanbul'a döndü. Kıbrıs'ın Venediklilerden alınması bir sonraki girişimdi. Görev Sokullu'nun rakibi Lala Mustafa'ya verildi, o da harekâtı gözü kara ve gaddarca yürüttü. Bu sefer ona elli bin askere mal oldu ve yiğit komutan Bragadino'nun canlı canlı derisini yüzdürerek intikamını aldı.

Böylece güçlenen deniz hâkimiyeti kısa süre içinde duraklamaya yazgılıydı. Venedikliler, İspanyollar, Malta şövalyeleri ve diğerleri büyük bir deniz birliği kurdular. İki yüz kalyon ve altı adet üç direkli büyük gemi bir araya getirilerek komutası, Alpujjaras'da⁴⁷ Faslılara boyun eğdiren ve zamanın en büyük generali olarak ün kazanan genç bir adama, Avusturyalı Don John'a verildi. Bu muazzam orduya karşı Türkler daha büyük bir donanma kurmayı başardılar. İki yüz kırk kalyon yanı sıra altmış daha küçük tekne Müezzinzade Uluç Ali ve diğer deneyimli amirallerin komutasında Patras Körfezi'nde seyretmeye başladı. 7 Ekim 1571 günü Don John, donanmasını İnebahtı Körfezi'nden çıkardı ve saldırıya geçti. Merkezini ünlü Parma Prensi'nin komutasına vererek gemilerini bir hilal şeklinde dizdi ve ön safta konumlandı. Üç direkli büyük gemiler hattın önünde tabya gibi sıralandılar. İlk ateşi Türkler açtı ve Don John'la temas kurmak için geçmek zorunda oldukları yüksek gemilerden açılan ateşe maruz kaldılar. Her iki taraftaki iki baş amiral teknelerini kilitlediler ve iki saat kadar şiddetli bir güverte savaşı oldu. Sonunda Türk komutan düştü ve bayrak gemisi bordalandı; Osmanlı merkezi dağıldı ve sağ kanadı bozuldu. Uluç Ali'nin komutasındaki sol kanat, büyük amiralin ismini taşıyan yeğeni Doria'ya

46 Von Hammer, ii, 398.

47 Bkz. Lane-Poole, "The Story of the Moors in Spain," s. 278.

Süleymaniye Camisi, 1556.

karşı bazı başarılar kazandı ve birkaç düşman gemisini ele geçirdi fakat merkezin ve sağ kanadın çöktüğünü görünce savaşı kargaşanın dışına çıkı ve soylu bir donanmadan arta kalan kırk kalyonla Boğaz'a doğru yelken açtı. Doksan dört Türk gemisi batırıldı ya da yakıldı, en az yüz otuzu ele geçirildi; Türkler 30.000 asker kaybettiler ve 15.000 Hristiyan kalyon kölesi serbest kaldı.⁴⁸

Bu feci yenilginin sonucu denizlerde Türk üstünlüğünün tamamen ortadan kalkması olmalıydı; fakat öyle olmadı. Moral etki sayesinde müthiş Osmanlıların yenilmez olduğu düşüncesi kalıcıydı fakat Türk üstünlüğünün Akdeniz'deki güç dengesi üzerindeki etkisi görece olarak zayıfladı. Hristiyan ittifak, kazandığı zaferden gayet hoşnuttu. Donanmayı dağıttılar, kazandıkları zafer için şükretmeye, her zamanki kıskançlıklarıyla uğraşmaya başladılar fakat Türkler başlarına gelen talihsizliği onarmak için çalışmaya koyuldular. Birkaç ay içinde, kafası dumanlı sultanın bile katkısıyla inanılmaz bir enerji ve özveri göstererek iki yüz elli gemiden oluşan bir donanma hazırladılar. İnebahtı, Venediklileri yeterince cesaretlendirmemiş olacak ki müttefiklerini terk ederek ayrı bir barış talep ettiler. Sadece sultanın Kıbrıs'ın mülkiyetini elde tutmasını kabul etmekle kalmadılar, onu almanın bedelini geri ödeyecek kadar iyi davrandılar. İnebahtı'nın hatırası Türklerin zihninden silindi.

Bundan sonra çeyrek yüzyıl kadar Venediklilerle kısmen barış olduysa da bunun sebebi antlaşmaya saygıdan çok harem etkisiydi. 1574'te babası Selim'in yerine geçen III. Murad devlet görevlerinin dalkavuklar tarafından en fazla para vereceğine satılmasına izin verdi ve kadınlar tarafından yönetildi; fakat bereket bu kadınlar arasında en az bir tane zeki kadın vardı. Baffo ailesinden esir alınmış bir Venedikli olan Safiye,

48 Von Hammer, ii, 423.

kocasını kendi halkının çıkarlarına uygun biçimde yönetti ve sultan 1595'te ölüp yerine Safiye'nin oğlu III. Mehmed – Murad'ın kardeşlerinin tahta çıkmasıyla birlikte on dokuzu katledilen yüz iki çocuğundan biri– geçtiği zaman, eş olmanın sağladığı güçten aşağı kalmayan bir annelik gücü edindi. Baş müttefiki, Türkler tarafından gençliğinde esir alınan Cicala adında soylu bir Cenovalı idi. Babası Kont Cicala esir bir "Türk"le evlenmişti. Oğlu babasının örneğini izleyerek Büyük Süleyman'ın bir torunuyla evlendi. Kişisel liyakatin gizli işlerle birleşmesi sayesinde genç adam yükseldi ve zaman içinde önemli mevkilere geldi. 1596'da kendisini benimseyen ülkeye dikkate değer bir hizmette bulundu. Avusturya ve Transilvanya birlikleri üç gün boyunca Haçova düzlüğünde Türklerle savaştılar. Hristiyanlar zafere yakın görünüyordular. Sultan iki kez kaçmayı düşündü. Tam o sırada Cicala atlılarının başında yetişti. Yarım saat sonra arşidük ve prens canlarını kurtarmak için kaçıyorlardı. Bir zamanlar asker olan dağınık güruh sahada elli bin ceset bırakarak onları izledi.

Ne var ki bu başarı, askerî isyanlar, küçük dış savaşlar, bölgesel zalimler ve genel bir hoşnutsuzlukla uğraşan sultanlığı pek rahatlatmadı. On dört yaşında bir çocuk olan bir sonraki Sultan I. Ahmed'in saltanat döneminde olağan seferlerin ardından Avusturya'yla yapılan barış antlaşması Türk İmparatorluğu'nun uğradığı statü kaybını gösteriyordu. Babıali yeni sultana korkulan bir efendi olarak değil sıradan biriymiş gibi davranıyordu. Bu arada Avusturya'nın ödediği haraç kesildi. Türkiye artık Avrupa'ya dehşet saçmıyordu. Aslında Hristiyanlık daha az bölünmüş ve İspanyol savaşlarıyla meşgul olmasaydı, Osmanlı İmparatorluğu o sırada sona erer miydi? Bu, makul bir sorudur. İngiltere, sultanın İspanya'ya karşı kendi safına katılması için gayret gösteren Elizabeth zamanından beri (1583) Babıali'de bir büyükelçi bulunduruyordu fakat İngiltere büyük derebeyini pek çok ve güçlü düşmanına

Resmî Giysileri İçinde Veziriazam

karşı destekleyecek durumda değildi; Doğu'daki geleneksel politikamız da henüz oluşturulmamıştı. Hint İmparatorluğu ve oraya ulaşan yolların korunmasıyla ilgili sorunlar gelecekte ortaya çıkacaktı. Görünürde Büyük Güçler'i on yedinci yüzyılın başında Osmanlı vilayetlerini paylaşmaktan kendi aralarındaki bölünmelerden başka alıkoyan bir şey yoktu. Aslında, Türkiye'deki görevine ilişkin ilginç bir değerlendirme yazan Sir Thomas Roe, Osmanlı Devleti'nin hızlı çöküşüne güvenle bakıyordu.

Fakat Türkiye'nin kuzey sınırlarında bir süredir barış hüküm sürüyordu. Avusturya imparatoru, Otuz Yıl savaşları kuzeyi kasıp kavururken güneyde süren dostluk şartlarından yararlanıyordu ve fethettikleri yerleri elde tuttukları sürece Türklerin de saldırma isteği yoktu. 1623'te tahta çıkan yeni Sultan IV. Murad, atalarının savaşçı enerjisinden kalan duygularla ateşlendiyse de, başka bir yönde harekete geçmeyi tercih etti ve on yedinci yüzyılın ilk yarısında kuzey sınırlarındaki Türklerin huzurunu sağlamak için imparatorla yeni bir barış yaptı.

Murad Osmanlı ırkının son savaşçı sultanı oldu. Saldırmak için seçtiği düşman İran idi. III. Murad zamanında şahla, 1590'da bir barışla sonuçlanan başarılı bir savaş olmuş, böylece Türkler Gürcistan, Tebriz ve Hazar Denizi'nin güney kıyılarına bitişik bazı İran vilayetlerini güvenceye almıştı. Bu kazanımlar İranlılar tarafından tekrar tekrar tartışma konusu yapılmış ve şah 1619'da bir barışla kayıplarını geri almış ve iki imparatorluk arasındaki sınır Selim zamanında çizilen sınırlara uygun biçimde yeniden düzenlenmişti. IV. Murad adaşının fetihlerini tekrarlamaya karar verdi. Ne var ki çok büyük engellerle uğraşmak zorunda kaldı. Tahta çıktığında on iki yaşında bir çocuktü. Hiçbir imparatorluk o sırada Osmanlı İmparatorluğu kadar güçlü bir ele ihtiyaç duymamıştı. Her taraftan felaket ve isyan haberleri geliyordu. İranlılar

muzafferdi, Küçük Asya isyanlar içindeydi, vilayet valileri itaatsizdi; üç Barbar devlet fiilen bağımsızdı; hazine boştu, halk açtı ve ordu hem karışıklık içindeydi hem de kural tanımazdı.

Genç Sultan yetenekli bir annenin yardımıyla, çeşitli zorluklar karşısında otoritesini bir şekilde korumaya çalıştıysa da acı veren pek çok aşağılamaya maruz kaldı. Saltanatının dokuzuncu yılında sipahiler ayaklandılar ve Sultanahmet Meydanı'nda toplanarak bazı devlet görevlilerinin, özellikle de Veziriazam Hâfız'ın (Hafız Ahmed Paşa) kellesini istedikler. Harem saraylarını zorlayarak "On yedi kelle verin bize!" diye bağırıyorlardı. Kabul etme ya da tahttan ayrılma dışında seçenek yoktu. Sultan her şeyi söyledi, hatta yalvardı. Sonunda veziriazamı gönderdi. Hafız kendini feda etmekten çekinmedi. "Akıbetimi bugün rüyamda gördüm," dedi, "ölmekten korkmuyorum." Fakat kanunun üzgün efendisinin üzerinde kalmasına izin vermeyecekti. İsyancılarla çatışmaya karar verdi. "Padişahım," dedi, "Hâfız gibi bin köle sana feda olsun." Sonra Kuran'dan ayetler okudu ve uzun adımlarla avluya çıktı. Sultan ve beraberindekiler hıçkırarak ağlıyorlardı. Hâfız ilk saldırganı yere serdi ve on yedi yara alarak düştü. Dehşet verici sahneyi izleyen sultan mırıldanarak katillere beddua etti: "Allah bana yardım etsin," dedi "Kana susamış adamlar ne Allah'tan korkarsınız ne de Allah'ın Peygamberinden utanırsınız, korkunç bir lanete uğrayasınız."

Sadık askerleri toplayan kararlı genç hükümdar sözünü tuttu. İsyancılar her yerde katledildiler. Boğaz'ın sularında sipahilerin ve yeniçerilerin cesetleri yüzüyordu. Birkaç hasmını kılıç ya da okla bizzat öldüren müthiş Sultan sokaklarda devriye gezdi ve güçlü elleriyle bizzat kan dökerek cezalandırdı. Hâfız'ın intikamı on misliyle alındı ve efendisinin otoritesi şiddet yoluyla sağlandı. Uyguladığı şiddet maksadını aştı: Yüzlerce masum şüphe üzerine ya da zalimin kaprisleri

yüzünden acımasızca boğazlandı. Kan tadının ancak yırtıcı-
larda görülen büyüleyici bir iştah yarattığı görülüyordu. Aşırı
şarap bağımlılığı sultanın ateşli mizacını daha da sertleştirdi;
demir iradesini sarsacak, savaşçı tavrını yumuşatacak bir hoş-
görü alışkanlığı yoktu. Yönetiminin her bir bölümünü sıkı bir
gözetim altında tuttu. Büyük Süleyman'ın döneminden beri
görülmemiş bir kanun ve adalet, düzen ve disiplin her yere
hâkim oldu. Kendisi zalimdi, fakat başkalarının zulmetmesi-
ne izin vermedi ve halk, tek kişinin zulmünün pek çok kişinin
amaçsız zulmüne kıyasla bir kurtuluş olduğunu anladı.

Kısa süre sonra başkenti güvenle terk eden Murad, Asyatik
sınırlarında düzen ve barışı sağlamaya koyuldu. 1633'te Eri-
van'ı fethetti ve Küçük Asya'daki yerel valileri ziyaret ederek
hoşnutsuzları sert biçimde cezalandırdı. Aylarca yastığı eyer,
yorganı at çuluydu. 1638'de ilk kez Süleyman'ın ele geçirdiği,
İranlıların geri aldığı Bağdat'ı ele geçirmek için ilerledi. Gar-
nizon umutsuz biçimde direndi. Murad adamlarına bizzat
önderlik etti, siperlerde kendi elleriyle çalıştı ve İranlılar teke
tek vuruşma için yiğit bir savaşçı gönderdiklerinde onunla
düelloya girişen Murad oldu ve şiddetli bir boğuşmanın so-
nunda devin kafatasını çenesine kadar yarıdı. Murad'ın o sıra-
da giydiği çelik ve altın liflerle dokunmuş o güzel örme zırh
İstanbul Hazinesi'nde hâlâ teşhir edilmektedir. Bağdat düştü,
ardından korkunç bir katliam geldi. Garnizondaki otuz bin
adamın sadece üç yüzü kaçabildi; silahsız kent sakinleri de
askerlerden daha iyi durumda değildiler. Süleyman'ın 1555
anlaşması esas alınarak İran'la barış yapıldı; Erivan, Şah'a
iade edildi fakat Bağdat o zamandan sonra Türklerin elinde
kaldı. Murad İstanbul'a halkı coşturan bir zafer alayıyla girer-
ken, Boğaz ve Haliç ona selam durdu.

Ertesi yıl (1640) Sultan 28 yaşında öldü. Türkiye'nin savaş-
çı sultanlarının sonuncusuydu.

BÖLÜM XII:

VEZİRLERİN YÖNETİMİ (1640-1757)

Bundan sonra, şimdiki yüzyıla ve II. Mahmud'un şahsına gelene kadar, IV. Murad'ı izleyerek Türkiye tahtına çıkan on iki sultanın isimleri bizim için fazla önem ve bireysellik taşımaz. Haremde tecrit edilmiş ve birkaç istisna dışında hem bedeni hem de ruhu zayıflatabilen en kötü günahlara düşkün sultanlar, imparatorluklarını vezirlerin özenine ya da ihmaline terk ettiler ve böylece başbakanın yetenekli ya da yeteneksiz oluşuna bağlı olarak imparatorluğun aşağıya doğru inen gidişatı yavaşladı ya da hızlandı. Giriş yapmakta olduğumuz bu dönemin başında Babıali, nüfuzu sayesinde imparatorluğun felaketli eğilimlerini bir süre kadar durduran, dikkate değer güçlere sahip bir Arnavut ailesine sahip olacak kadar şanslıydı. Bu ailenin ilk ferdi Köprülü Mehmed yetmiş yaşında veziriazam seçildi (1656). Esnek ancak şiddetli bir tutumla imparatorluğun bütün bölümlerinde düzeni sağladı. Beş yıl içinde dikkatini sultanın hâkimiyet alanlarının her köşesindeki ihanet ve yanlışlara yöneltti ve bu çağdan daha iyi itaat sağlayan bir güç asla olmadı. Otuz altı bin kişi onun emriyle idam edildi ve baş cellat bu beş yıl içinde dört binden fazla ya da yaklaşık günde üç kişiyi kendi elleriyle boğazladığını ka-

bul etti. Yaşlı vezir önceleri ılımlı ve insancıl biri olarak ün kazanmıştı fakat daha sonra dengesini kaybeden imparatorlukta ancak güçlü önlemlerle sükûnet sağlanabileceğini gördü ve aklının gösterdiği yolu izlemekte duraksamadı. 1661’de öldü ve yerine büyük oğlu Ahmed geçti. Köprülüzade Ahmed on beş yıl kadar fiilen sultan oldu. Kendisi Türkiye’nin en büyük devlet adamı olarak kabul edilmiştir. Mehmed kadar sağlam iradeli ve onun kadar katı bir görev duygusuna sahipti fakat daha iyi eğitim görmüş olmanın avantajına da sahipti ve buna babasının örneği sayesinde güç ve deneyimi ekledi. Sivil bir yönetici olarak üstündü fakat bir general olarak savaş meydanında ağır yenilgilere yazgılıydı.

Macaristan ve Transilvanya’da veraset değişimlerini belirleyen sürekli entrikalar bir kez daha Avusturya ile Babıalı’nın arasını bozdu ve Köprülüzade Ahmed, Türkiye ordularına önderlik ederek Tuna’nın yolunu tuttu. St. Gotthard meydan savaşında (1664) Montecuculi kontu Raymond’un karşısında korkunç bir yenilgiye uğradı. Hristiyanlar bire dört oranında sayısal üstünlüğe sahiptiler. Türkler yüzleri tıraşlı, perukları pudralı at süren Fransız birliklerini gördüklerinde düşmanı küçümseme duygusuna kapıldılar. “Genç kızlar” diyerek onları alaya aldılar; fakat “kızlar” ve Montecuculi onların yorğun askerlerinden çok daha güçlüydüler. On bin Türk savaş meydanında kaldı ve vezir utanç verici biçimde kaçmak zorunda kaldı.

Bu felaketin telafisi Osmanlıların Candia ya da Girit adasına karşı düzenledikleri uzun harekâtların başarısıyla sağlandı. Türkler kuşatma işlerinde hâlâ ünlüydüler ve bu sayede yetenekli lider Morosini komutasındaki Venediklilerin kararlı direnişiyle yirmi yıldan fazla bir süre baş etmeyi başardılar ve nihayet 1669’da ada onların oldu. Son üç yıl içinde elli altı başarısız taarruzda bulunmuşlar ve garnizon doksan saldırıyı karşılamıştı; her iki tarafta da bin üç yüzden fazla mayın

Veziriazam

ateşlenmiş, Venedik kayıplarının yarısı kadar, otuz bin Türk toprağa düşmüştü. Belleklerde kalan bu kuşatmanın başarıyla sonuçlanması Babıali'nin zayıflayan güvenini yeniden kazanmasını sağladı.

Ne var ki bu, koyu karanlıkta bir an görünüp kaybolan gün ışığı gibiydi. Kuzeyde yeni ve muazzam bir düşman belirdi. Polonya kralı Ukrayna Kazaklarının iradesine karşı onların Polonya tebaası olduklarını iddia etmiş ve Babıali onları savunmaya karar vermişti. Mücadele kısa sürdü; kral iddialarından hemen vazgeçti, haraç ödemeyi kabul etti, hatta Podolya'nın yanı sıra Ukrayna'yı Türkiye'ye teslim etti. Avrupalı generallerin ön saflarında yer alan John Sobieski'nin önderliğinde Polonyalı soylular bu şartlara boyun eğmeyi reddettiler ve Türkleri biri 1673'te Hotin'de, diğeri 1675'te Lviv'de olmak üzere iki ezici yenilgiye uğrattılar. Ne var ki Türkler Polonyalı soylulara kıyasla uzun süreli savaşta daha iyiydiler ve zafer kazanmış olmalarına rağmen Polonyalı soylular anlaşma yapmaya razı oldular. Böylece Osmanlılar daha önce sahip oldukları avantajları koruyabildiler.

Ukrayna'nın hemen sonra Rusya'ya katılmasıyla toprak kazanımını izleyen yenilgi Köprülüzade Ahmed'in hayatı için vahim bir sonuç doğurmadı. Fakat iki saygın mensubu devlet yönetiminin en yüksek makamına ulaşan bu yetenekli aile geçici bir duraklamaya uğradı, yeni ve deli cesaretine sahip bir vezir atandı, Türk ordusu daha düz bir karakterin yol açtığı felaketlere uğradı. Avusturya'nın Macaristan'a yönelik siyaseti giderek daha sert ve uzlaşmaz oldu. Protestan Macarlar Cizvitlerin din değiştirtme çabalarından ve Katolik tarafın Ortodoks olmayan tebaasına yönelik bağnazlığından rahatsızdılar. Komplolar başladı ve ele geçirilenler ayırım gözetilmeksizin ağır biçimde cezalandırıldı; fakat Macaristan, Avusturya üstünlüğünden en az önceki kadar hoşnutsuz olmayı sürdürdü. Aslında Macar soylularının Müslümanların

yönetimini bağınaz Katoliklerin yönetimine tercih ettikleri biliniyordu. Babıali bu meselelerin farkındaydı ve İstanbul'da savaş yanlısı bir grup oluştu; Macaristan'ın müttefik sayılabileceği bir sırada Viyana'ya yürümek için sabırsız bir tutumla baskı yaptılar.

Böylece 1682'de yeni Veziriazam Kara Mustafa nefret edilen Hapsburg sarayına nihai olarak son vermek için bu fırsatı kullandı ve rakip emperyal gücün gerilemesini isteyen XIV. Louis'nin gönderdiği Fransız kaptanlar ve mühendisler tarafından kısmen yönetilen 400.000 kişilik büyük bir orduyla kuzeye doğru yürüdü. Türklerin ilerleyişi durdurulamaz gibi görünüyordu. Dehşet verici atkuyruklarının güneye doğru çekildikleri görüldüğü zaman ordularını dağıtmak, tahkimatlarını ihmal etmek ve kendi içlerinde süren anlaşmazlıklara gömülmek Avrupalı prenslerin âdeti olmuştu. St. Gotthard savaşında Montecuculi'nin yanında savaşmış olan Lorrain'li Charles savunmaya katkıda bulunmaya hazırды; fakat ancak 33.000 asker toplayabildi. Bu kadar çok, en önemlisi, farklı kalelere gönderilecek olan bir güce karşı nasıl garnizon görevi yapacaklardı? Hoşnutsuz Macaristan, Esterhazy komutasında 3000 kişilik zayıf bir birlik göndererek her iki tarafla barış yapmaya çalıştı. Türklerin ancak bir şartla zafer kazanmaları beklenebilirdi: İmparator Leopold ile o sırada Polonya kralı olan Sobieski arasında imzalanan bir ittifak antlaşması. Bu iki hükümdar Türk'e karşı ortak bir davada birleştikleri zaman Papa'nın icazetiyle feshedilen geçmişteki pek çok anlaşmanın hatırası zihinlerinde canlandı ve Kardinal Legate'nin kutsamasıyla dayanışma hâlinde olmaya yemin ederlerken, bu yeminin Papa'nın icazetiyle bozulamayacağını öngören bir maddeyi anlaşmaya eklediler. Legate'nin kutsal görevi ile yeminin boşa çıkarılmasını önleyen maddenin birleşmesi tarihin tuhaf olaylarından biridir.

St. Stephen Katedrali, Viyana.

Ne var ki John Sobieski yardım etmeye söz vermiş olmasına ve sözünü tutacağı bilinmesine rağmen, hâlâ Polonya'daydı ve bu arada veziriazam Viyana'ya doğru ilerliyordu. Zamanında yetişemeyeceğini anlayan imparator ve maiyeti utanç verici bir tutumla Bavyera'ya kaçtı. Özellikle Türklerin safında iyi mühendislerin olduğu dikkate alındığında, kent kuşatmaya yeterince hazırlıklı değildi. Tahkimatlar çökmek üzereydi ve onları onarmak için gerekli araçların Viyana'da bulunmadığına kimse inanmayacaktı. Tek şans Veziriazam'ın yolda biraz oyalanmasıydı. Zorlu yürüyüşü sürdürseydi, büyük bir darbe yemeden Kutsal Roma İmparatorluğu'nun başkentine dosdoğru girecekti.

Kısa bir gecikme halka hazırlanacak zamanı sağladı. Gerçek bir kahraman olan Kont Stahremberg savunma yönetimine atandı ve bütün nüfus tahkimatın onarılması için durmaksızın çalıştı. Üniversite öğrencileri ve lonca üyeleri gönüllü birlikler oluşturdular ve var güçleriyle talim yaptılar. Yakılan köylerden yükselen alevler ve katliam haberleri istilacının yaklaştığını gösterdiğinde, 60.000 kişilik nüfusun (Halkın yarısı kaçmıştı.) 20.000 kadarı silahlıydı. Nihayet düşmana örtü olmaması için varoşların ateşe verilmesi emredildi ve 14 Temmuz günü kuşatma başladı. Leopoldstadt'ın ada bölgesi kısa süre içinde Türklerin eline geçti ve yanmaya başladı. Saldırıları birbirini izledi ve püskürtüldü; mayınlar karşı mayınlarla karşılandı. Stahremberg, St. Stephen kulesinde hâlâ durmakta olan taş koltuğundan Türklerin adım adım ilerleyişini üzüntüyle izliyordu.

Saldırıları o ana kadar sonuç vermemişti, çünkü Türk palası Alman baltalı kargısına, tırpanına ve savaş baltasına denk değildi. Fakat mayınlar duvarlara sürünerek yaklaştırılıyor ve hastalık kenti kasıp kavuruyordu. Hastalığı açlık izledi. Kediler o kadar değerliydi ki damların üzerinde kedi kovalamak artık bir tür spor sayılıyordu. Aslında kurtarıcı ordunun

hareket hâlinde olduğu biliniyordu fakat zamanında yetişecek miydi, biraz azalmış olmakla birlikte hâlâ muazzam Türk yığınlarını uzaklaştırmayı başaracak mıydı?

6 Eylül günü işaret fişekleri Sobieski'nin yaklaştığını haber verdi. Halk büyük komutanın yaklaştığını anladığında yeni bir gayretle harekete geçti. Sobieski, sayıları 85.000'i bulan Polonyalı, Sakson, Avusturyalı, Bavyeralı ve diğer askerleri birleştirmiş ve kentin kurtarılması için hayati bir stratejik mevki olan Kahlenberg'î işgal etmişti. Ayrıca adamları zindeydi. Oysa vezirin hâlâ kampta olan 100. 000 askeri iki aylık kuşatma, pek çok zorluk ve meşakkat yüzünden tükenmişti. Ayın 10'unda top sesleri kentten duyuluyordu. Ordu Kahlenberg'den harekete geçmişti. Büyük savaş başlıyordu. Top gürlemelerinin Viyana'da nasıl işitildiği hayal edilebilir. Kaygıyla titreyen halk saatlerce kararsızlık içinde kaldı. Avrupa tarihinin en büyük kriziydi.

Bu arada Sobieski kenti kurtarmak için gerekli önlemleri almıştı.

"12 Eylül günü güneş doğarken Kahlenberg tepesi, neşeli ya da kederli bir gün vadeden, bayırlardaki ormanlara tutunan, aşağıda akan nehrin üzerine ve kıyısına çökene kadar yoğunlaşan o sonbahar sislerinden biriyle örtülüydü. St. Stephen kulesinden bakan pek çok göz gece boyunca o tepeden ateşle verilen sinyalleri izlemişti. O büyük yapının burçları sis denizinin ortasından belli belirsiz yükselirken Türk topçusunun etkisiz atışına hedef oldu. Saatler ilerlerken ve nefesler tutulurken Kahlenberg'den bakanlar atların eyerlerinin sıkılaştırıldığı ve son hazırlıkların yapıldığı bir sahneye tanık oldular. Kentin surlarının üzerinden bakan deneyimli bir göz, Burg'dan İskoçya kapısına kadar çöp ve enkazın içinden bir taburun geçebileceği genişlikte kesintisiz bir yolun açıldığını ayırt edebilirdi. Bu ıssızlığın ortasında, zamanın bazı yazarlarının balık sırtına benzettikleri, zigzaglar oluş-

turarak birbiriyle örtüşen kısa eğrilerle oluşan hatlardan bir labirent uzanıyordu. Türk hatlarında lağımcılar henüz göreve başlamamışlardı, Vezirin emriyle hücum grupları çoğu sonuç vermeden tekrarlanan taarruzlardan birine hazırlanıyordu. Savaşçılar arkadaki kampı tahliye etmişlerdi; atkuyrukları paşaların çadırlarının önünden kaldırılmıştı; fakat haremler hâlâ çadır kentte bulunuyordu; Hristiyan esirler zincire vurulmuş akıbetlerini bekliyorlardı; develer, deve sürücüler ve ordunun peşinden gelen ahali çadırların arasındaki uzun yollarda korku ve kararsızlık içinde bekliyorlardı. Kahlenberg ve Leopoldsberg tepeliklerinin aşağısında hâlâ büyük sayıda olan Türk ordusu geçitlerden çıkacak Hristiyan birliklerini karşılamak ve onların düzlükte mevzilenmelerini önlemek için hat oluşturdu. Batıda, tepelerin öteki cenahında Hristiyan birliklerin bayırı tırmanmaya çalıştıkları görülüyordu. Leopoldsberg zirvesine ulaştıklarında Margrave şapelinin çevresinde yarım daire oluşturdular. Sabah ibadeti için çanlar çalmaya başladığında silahların şakırtısı ve yürüyüş gürültüleri yerini sessizliğe bıraktı. Şapelin çevresindeki açık bir alanda, Kara Mustafa'nın çadırının önündeki kan kırmızı bayrağa meydan okurcasına kırmızı zemin üzerinde de beyaz haçlı bayrak açıldı. Bu kutsal savaş amblemi ortaya çıktığında modern haçlılardan büyük bir alkış ve tezahürat yükseldi, kalenin kapıları ardına kadar açıldı ve imparatorun prensleri ile Hristiyan topluluğun diğer liderlerinden oluşan bir alay dışarı çıkarak şapele doğru ilerledi. Tepede tıraşlı başı ve ulu sakalı keşiş olduğunu gösteren bir kişi en önde yürüyordu. Önlerinden geçerken askerler haç çıkardılar ve keşiş eliyle onları kutsarken hep birlikte diz çöktüler. Bu kişi imparatorun dostu ve sırdaşı olan Kapuçin Marco Aviano idi. Mütevazı ve örnek hayatıyla geleceği haber veren kutsal biri olarak ün kazanmıştı. O zor ve tehlikeli anlarda Hristiyan ordunun ayrılmaz yoldaşı oldu ve artık zafere dualarıyla yardımcı olmak

için oradaydı. Ardındaki konvoyu oluşturan heybetli savaşçıların arasında esas olarak üç kişi bütün dikkatleri üzerlerinde topluyorlardı. Birincisi, ön safta yer alan, orta yaşı biraz geçkin, kolları güçlü, sağlam yapılı fakat jestleri ve konuşması hızlı ve canlı bir adamdı. Baş, yarı-Doğulu ülkelerde rastlanan tarzda kısmen tıraşlıydı; saçları, gözleri ve sakalı siyahtı. Müslümanların kırıbağı ve korkusu olan, asker-kral tavırlı bu adam, Hotin fatihi John Sobieski idi...

"Onun solunda eski çağların yerel silahı, geniş enli bir süvari kılıcı ve sıradan bir kılıçla silahlanan genç oğlu Prens James; sağında ise şimdiki Avusturya sarayının şanlı ve kahraman atası Lorraine'li Charles yer alıyordu. Badenli Louis'nin yanında ince yapılı, mütevazı duruşlu fakat yıllarca imparatorluğun kaderini etkileyen pek çok savaş meydanının sisini ve dumanını görmüş gözleri zekâyla parlayan bir genç vardı. Bu genç adam ağabeyinin yok edildiği bir çatışmada ilk kez kılıç çeken Savoylu genç Eugene idi. Şapelde düzenlenen ayini Aviano yönetti, kral mihrapta ona yardım ediyordu. Bu arada Türk toplarının uzaktan işitilen gümbürtüsü Hristiyanların korosuna tuhaf biçimde eşlik ediyordu. Daha sonra prens kutsandı ve dinî tören Aviano'nun askerlere hitap eden hayır duasıyla sona erdi. Ardından kral öne çıktı ve resmî bir seremoniyle oğlunu şövalye ilan ederek, ona gelecekte kendisine büyük komutan Lorraine Dükü'nü örnek almasını tavsiye etti. Sonra kendi dilinde askerlerine şöyle hitap etti: "Savaşçılar, dostlar! Şuradaki düzlükte yer alan düşmanlarımız onları ayaklarımızın altında ezdiğimiz Hotin'deki güçlerinden sayıca daha fazla. Onlarla yabancı bir toprakta savaşmak zorundayız fakat kendi ülkemiz için savaşıyoruz ve Viyana surlarının altında Varşova ve Krakov surlarını savunuyoruz. Bugün, tek bir kenti değil, Viyana kentinin siperinde bütün Hristiyanlığı kurtarmak zorundayız. Bu kutsal bir savaştır. Kollarımız kutsanmıştır, bu savaşta düşmek şan ve şeref tacı-

dır. Dünyevî egemenlik için değil, kralların kralı için savaşıyorsunuz. Onun gücü sayesinde bu yüce mertebeye eriştiniz. O, zaferin yarısını sizin ellerinize bıraktı. Kâfirler şimdi sizi başlarının üzerinde görüyorlar ve umutları kaybolmuş ve cesaretleri kırılmış hâlde vadiler arasında kendi mezarlarına doğru sürünüyorlar. Size verebileceğim tek bir emir var: Peşimden gelin! Genç olanın savaşarak ün kazanma vakti geldi.”

Veziriazamın savaş hazırlıkları, düşmanlarınınkinden çok farklıydı. Kampında tuttuğu otuz bin esiri soğukkanlılıkla boğazlayarak işe başladığı söylenir. Çoğunluğu kadın olan bu esirler askerlerin haremde aşağılanmışlardı. Katliam tamamlandı ve veziriazam adamlarını harekete geçirdi. Ne var ki Sobieski, Kara Mustafa’nın general olmadığını ve çatışmanın sonucundan pek kuşku duyulamayacağını anlamıştı. Türkler saatler boyunca cesaretle savaştılar. Bütün hatalarına rağmen savaş meydanında korku nedir bilmezlerdi fakat Polonyalı zırhlı süvarilerin hücumu, Saksonların ve Bavyeralıların yaptıkları sürekli baskı ve en önemlisi Sobieski’nin mükemmel stratejisi günü kazandı. Son bir saldırıyla Hristiyanlar Türklerin kampına akın ettiler. Bunun üzerine panik ve karışıklık başladı. Veziriazam, lanet okuyarak ve ağlayarak kaçan bir kalabalığın içinde uzaklaştırıldı. Ordu güneşin önünde dağılan sis gibi eridi ve hâlâ siperlerde kalan, kaçan liderlerinin unuttuğu talihsiz yeniciler son adamlarına kadar katledildiler. Üç yüzden fazla topla birlikte dokuz bin cephane arabası, yüz bin öküz, yirmi beş bin çadır ve milyonlarca kilo barut tozu galiplerin eline geçti. Talihsiz vezir hatasını başıyla ödedi. Kartacalılar gibi Türkler de yenilgiye uğrayan generallere merhamet göstermezlerdi.

Böylece Viyana ikinci kez Türklerin elinden kurtuldu, atkuyrukları St. Stephen kilisesinin çan kulesinden bir daha asla görülmedi ve kilisenin papazı muzaffer bir edayla şu

sözleri kayda geçirdi: “Tanrı’nın gönderdiği, adı John olan bir adam vardı.” Aksi durumda neler olacağını tahmin etmek belki de faydasızdır. Viyana Türkler tarafından alınmış olsaydı Avrupa tarihinin gidişatı muhtemelen değişecekti; fakat Avrupa devletlerinin o sırada gönderebildiği ve daha sonra gönderebileceği güçlü ve parlak liderlerin karşısında Türklerin fethettikleri yeri tutacak kadar sağlam bir gücü muhafaza edip edemeyecekleri sorgulanabilir. İki yüzyıl önce durum farklı olabilir, II. Mehmed Viyana’yı dünyaya karşı savunabilirdi. Fakat Mehmed iki yüzyıldır son uykusundaydı ve İstanbul’da onun zırhını giymeye ve kılıcını kuşanmaya layık birisi oturmuyordu. On yedinci yüzyılın sonunda Türkler, Montecuculi, Lorraineli Charles, Prens Eugene ya da Marlborough gibi adamlara karşı koyabilecek sultana ya da generale sahip değildiler.

Olaylarla dolu otuz beş yıl tahtta oturan sultan aslında uyuşuk biri değildi; fakat enerjisi hızla azalıyordu. “IV. Mehmed’in (1648-87) uzun saltanat dönemi kahramanın zaferleri, kanun koyucunun getirdiği yasalar ile kafeste yaşayan harem kuklalarının şatafatlı yokluğu arasında bir ara dönemdi ve Osmanlı standardı ‘Troya’nın rakibi’ Girit’te sağlam bir zeminde erişirken, bu kez savaşmaya hevesli olsa da savaşçı olmayan İstanbul’un efendisi, Orhanların, Mehmedlerin, Selimlerin, Muradların ve Süleymanların ardılı Pelion ve Olympus’un vahşi geyiğini kovalıyor ve ihtişamını Larissa ve Tırnova’da sergiliyordu. Sultanın uzakta sürdürdüğü rahatlığa artık paşaların, generallerin, vezirlerin ve elçilerin de hızla ulaşmakta oldukları görülüyordu. Sarayın debdebesi ıssız dağ başlarına ve çöllere aktarılıyor; ayak basılmamış ormanların orta yerinde Batı’dan getirilmiş duvar halılarının ve Hint kumaşlarının olduğu salonlar, zenginlikte Boğaz saraylarıyla yarışan yapılar yükseliyordu. Asyatik Olympus olan Bursa, Troya bölgesi, Kazdağı çevresi, Menderes Nehri’nin kıyıları, Sart ovaları av

ve doğa düşkünlerinin gözde beldeleri idi. Fakat Sultan'ın özellikle şereflendirdiği yerler Edirne'nin 80 km kuzeyinde, Balkanlar'da yer alan Yanbolu ve Tırnova idi. Sultan oraya giderken ya da oradan ayrılırken on beş yerleşim yerinin sakinleri, av sporunda ona yardımcı olmak için seferber olurlardı. Bir ölçüde kadim Yunan, yanı sıra Tatar ruhunu yansıtan bu eğlenceler panayırları ve yürüyüş alaylarıyla halkı cezbediyor, bütün esnaf kendi ürünlerini ya da mesleklerinin sembollerini sergiliyor, nadir objeler ve grotesk tasvirlerden oluşan sergilerin yanı sıra tiyatro benzeri ortaoyunu gösterileri yapıyordu."

Fakat bu spor sultan ya da nazırları başka bir eğlence buldukları için o kadar eğlenceli değildi. Onun saltanat döneminde bir veziriazam tarafından yüzüne karşı Yahudi olduğu söylenen bir Fransız büyükelçisi tabureyle dövülmüş; bir Rus elçisi kabul salonundan tekmeyle atılmış ve imparatorluk tercümanı tekrar tekrar falakaya çekilmişti. Osmanlı nazırları yabancı bir temsilciyi kabul etmek istemiyorlardı. Büyükelçiler Babıali'de misafir olarak görülüyorlar ve belki gerekli olur diye el altında tutuluyorlardı. Ancak bu yüzyılda gâvurlara yönelik bu kibirli tutum düzeltildi. Bir büyükelçi huzura kabul edildiğinde veziriazam ayağa kalkmamakta ısrar ettiği için bir orta yol bulundu. Vezir ve elçi artık ayrı kapılardan aynı anda salona giriyorlar, böylece ikisi de ayakta oluyorlardı.

Viyana'da yenilgiye uğrayan Türkler, yaptığı sıcak takipte düşmanlarının kadim cesaretini unutan ve Ciğerdelen'de ağır bir ders alan aşırı güvenli Polonya kralına bir darbe indirmeden Macaristan'dan çıkmadılar. Fakat bu duraklama sadece emperyalistlerin daha dikkatli olmalarını sağladı ve Osmanlılar kuzey mülklerinden adım adım çıkarıldıklarını gördüler. Kentler peş peşe düşman tarafından ele geçirildi; bir zamanlar Türklerin adını şan ve şerefle andıkları Mohaç'ta

uğradıkları bir yenilgi onların cesaretini biraz daha kırdı; Buda 145 yıl süren vasallığın ardından yeniden ele geçirildi (1686); Avusturyalılar, Macaristan üzerinden akın ettiler ve Belgrad'ı aldılar (1688); Badenli Louis Bosna'ya girdi; Venedikliler, Dalmaçya'yı istila ettiler ve geleceğin doğesi, Girit'in eski savunucusu Morosini, Peleponnesos'a boyun eğdirdi. Büyük Atina tapınağı Parthenon kilise olarak Bizanslılara ve cephanelik olarak Türklere hizmet ettikten sonra nihayet bu sefer sırasında Viyanalılar tarafından yerle bir edildi. Ruslar ve Polonyalılar tek başlarına kuzeydoğu sınırını tutuyorlardı. Avrupa'daki Türk hâkimiyet alanları artık önceki boyutlarının yarısına inmişti.

Sultan imparatorluğa gayet iyi hizmet eden aileye bir kez daha başvurdu. Ünlü Ahmed'in kardeşlerinden Köprülüzade Mustafa 1689'da veziriazam yapıldı. Yeni veziriazam Hristiyan reayayı yatıştırmaya öncelik verdi. Bu basiretli siyaset Türkiye Mülkü'ndeki Yunanların ve Slavların ayaklanmasını önledi. Köprülüzade Mustafa zeki ve çok okuyan bir adamdı, içtenliğiyle dikkati çekiyordu. Dürüstçe söyleyemediği bir şey olduğunda kendisini dinleyenlere saygısından ötürü sessiz kalırdı. Tıpkı kardeşi gibi, o da savaş meydanlarından çok odasında oturduysa da birliklerini yiğitçe Avusturyalıların üzerine sürmekten çekinmedi ve sıradan bir asker gibi yürüyerek yola çıktı. Hristiyanları geri sürdü, Belgrad'ı ve diğer yerleri geri aldı ve Türk sınırını Sava Nehri'ne doğru ileriye itti. Ne var ki Salankamen meydan savaşında (1691) öldürüldü ve ordusu bozguna uğradı. Ardından ailenin diğer iki mensubu aynı göreve geldi fakat ikisi de Mehmed'in, Ahmed'in ya da Mustafa'nın ününe erişemedi. Ancak ülkelerine sadakatle gayet iyi hizmet ettiler. Bu ailenin elli yıllık yönetimi devlet gemisinin sürüklenmesini tıpkı bir çıpa gibi önledi.

Yeni bir sultan, II. Mustafa, 1695'te ansızın atalarının büyük işlerini hatırladı, hatıralardan esinlendi ve Avusturyalıla-

ra karşı harekete geçen ordularına cesaretle önderlik etti. Şanlı Türk geleneklerinin beklenmedik biçimde canlandırılması önceleri halkı coşkuyla esinledi. Büyük ve sabırsız bir askeri güç sultanı izledi. Fakat kararlılık zafer kazanmak için yeterli değildi. Karşı tarafa sultanın ve danışmanlarının, generalliğiyle başa çıkamayacakları Prens Eugene komuta ediyordu. 1697'de Zenta meydan savaşı belirleyici bir darbe oldu: yirmi bin Türk katledildi ve on binden fazlası kaçmak zorunda kaldı. Mutsuz sultan askerî şan ve zafer düşlerinden uyandı.

Bu ortamda İngiltere Babıali'deki büyükelçisi Lord Paget'in şahsında arabuluculuk teklif etti ve teklif kabul edildi. Sonuç, Türk tarihinde dikkate değer bir dönüm noktası olan Karlofça Barışı oldu. Rus ve Türk elçileri ilk kez bir Avrupa kongresinde bir araya geldiler ve Türkiye tarafsız güçlerin müdahalesini nihayet bir ilke olarak kabul etti. Bu antlaşmayla (1699) Avusturya, Transilvanya ve Macaristan'ı, Maroş'un kuzeyi ve Tisa'nın batısını, Slovenya'nın büyük bölümüyle birlikte elde tuttu; Polonya, Podolya ve Kamaniçe'yi geri aldı; Venedik, Dalmaçya, Mora ya da Peleponnesos'u elde tuttu; Rusya'yla daha sonra barışa dönüşecek bir ateşkes anlaşması yapıldı. On yedi yıl sonra, düşmanlıkların yeniden alevlenmesiyle birlikte Prens Eugene Belgrad'ı aldı ve İngiltere'nin yine arabulucu rolü oynadığı Pasarofça Barışı'yla (1718) Macaristan'ın geri kalan bölümünü elde etti ve kuzeyde Türk sınırı, Berlin Antlaşması'na kadar geçerli olan hatta çok yakın bir yerden çizildi.

Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu tehlikeli bir askeri güç olmaktan çıktı ve orduları bir daha asla Hristiyanlığa yönelik bir tehdit oluşturmadı. İtibarını kaybetti; kuzeydeki komşularına sürekli tehdit oluşturacak yerde olanca gücünü ve diplomatik yeteneğini Avusturya ve Rusya'nın genişleme politikasını sınırlamak için kullanmak zorunda kaldı. Türkiye artık sadece diplomatik bakış açısından önemli olacaktı.

Diğer güçler onun için savaşacaklardı ve Babıali'nin işi, hâlâ iyi savaşabilmekle birlikte, bizzat savaşmaktan çok çıkarları gereği onun için savaşmak zorunda olanlarla kurduğu ittifakları güvenceye almak olacaktı. Kaydedilmesi gereken bundan sonraki yüz yetmiş yıllık Türk tarihinde dışarıya yönelik ilginin merkezi Rusya'nın saldırganlığı ile İngiliz diplomasisi ve silahlarının onu dizginleme çabaları olacaktı. İmparatorluğun uğradığı içsel değişiklikler, Mısır'ın fiilen ayrılması, Sir Stratford Canning'in reformcu yönetimi, Rus savaşları ve Hristiyan devletlerin büyümesi, bu kroniği günümüze taşıyacaktır.

BÖLÜM XIII:

RUSYA'NIN YÜKSELİŞİ (1696-1812)

Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllarca büyürken Yunanların İskit ve Sarmatya olarak bildikleri, er ya da geç onun ilerleyişine tehdit oluşturacak bölgede kuzeye doğru hareketler olmuştur. Yüzyıllar önce, aslında Ertuğrul'un Konya sultanı lehine şövalyece müdahale etmesinden önce, kuzeyin stepleri ve kıyı bölgeleri, ulaştığımız dönemde birlik ve güce ulaşana kadar krallıkları çeşitli gelişim evrelerinden geçmiş olan hükümdarlıkların yönetimi altındaydı.

Bu bölgenin erken tarihi bir ülkenin ilk çağlarını karanlıkta bırakacak kadar gizemliydi. Bizans kayıtlarında bu bölgenin sakinleri vahşi, iğrenç, savaşta müthiş, düşmanlarının kafatasını içki kupası olarak kullanan, gene de Araplar gibi yabancılara karşı konuksever kişiler olarak anlatılmışlardır. Başka değerlendirmeler onları Yunan şairlerinin betimledikleri kırsal bir masumiyet ve mutluluk içinde yaşayan kişiler olarak resmeder. Bu şairler, söz konusu halkı kuzey rüzgârının ötesinde, bin yıllara uzanan barışçı bir hayat süren insanlar olarak hayal ettiler. Onlar silah yerine müzik aletleri taşıyan, demir gibi bir malzemeden kılıç yapılacağını bile bilmeyen soylu varlıkları temsil ediyorlardı. Bu tuhaf topraklara

ilişkin doğru anlayışlar kazanmış pek az gezgin vardı. Daha sonraları Rusya denilen bu bölgenin erken ziyaretçilerinin ozanların şiirlerinden edindikleri izlenim, eşlerinin ve çocuklarının oturduğu evleri savaş baltasıyla koruyan güçlü insanların varlığına şu ya da bu biçimde ters düştü. Bu kuzeylilerin onlara dair yapılan değerlendirmelerdeki kadar ateşli ya da ılımlı olmadıkları kuşkusuzdu.

Steplerden ve sıradağlardan geçilerek yapılan ticaret çok erken bir dönemde başlamış ve günümüze kadar sürmüştür. Volga Nehri doğudaki uzak bölgeler ile Baltık bölgesi arasında başlıca ulaşım aracını sağlıyordu; bu güzergâhta, İlmen Gölü üzerinde, Volkhov ve Neva Nehirleriyle Ladoga Gölü ve Finlandiya Körfezi'ne bağlanan ve gelecekteki imparatorluğun ilk başkenti olan Novgorod adlı bir ticaret merkezi vardı. ⁴⁹ Rusya gibi bir ülkede nehir sisteminin, özellikle Volga gibi bir nehrin taşıdığı önemi değerlendirmek kolaydır. O sadece geniş bir bölgeyi sulamakla kalmıyor 3500 km uzunluğu ve 180 metreden fazla genişliği olan bu nehrin düşük debisi, günümüzde buharlı gemi ulaşımında olduğu gibi, erken dönemlerde de ticareti kolaylaştırıyordu. Haritaya göz atıldığında, Volkhov sularından Dinyeper'e sadece kısa bir kara geçişi olduğu görülür. Tüccar, Dinyeper üzerinden mallarını teknelerle uzun mesafelere, Hazar Denizi'nden Karadeniz'e ve Akdeniz'e ulaştırabiliyordu.

Yaklaşık bin yıl kadar önce bu geniş bölgenin sakinleri, Müslüman mülklerine saldırmak için yüz yıl önce Kafkasları geçen o müthiş Hazarların güneyden tacizine uğradılar.⁵⁰ Aynı zamanda erken dönemlerde pek çok bölgeye musallat olan bir ırka mensup oldukları söylenen Kuzeyliler İlmen Gölü çevresinde oturanlara saldırdılar ve onları haraca bağ-

49 Şu eski Rus atasözü bu başkentin önemini gösterir: "Tanrı'ya ve büyük Novgorod'a kim karşı koyabilir?"

50 Bkz. Gilman, "The Story of the Saracens," 345, 346.

ladılar. Varyaglar ya da Vareglar olarak bilinen bu Kuzeyliler Rus ailesindendiler ve liderleri Rurik idi. Kardeşleriyle birlikte 862’de bölgeye gelen Rurik kötü yönetilen, bölünmüş halka düzen getirdi.

Rurik’in gelişinden sonraki on beş yıl içinde Novgorod başlıca kent ve başkent oldu ve Rusya bir kahramanlık çağına girdi. Ne var ki zaman içinde bu kez Rurik’in oğlu İgor, Kiev’de tahta çıktı ve bu kent üç yüzyıl kadar başkent oldu. Geleneksel olarak Havari Aziz Andrew’in ilk kez haçı tepelelere diktiği iddia edilse de, Hristiyanlık buraya ilk kez onuncu yüzyılda yerleşti. Igor’un ölümü üzerine dul karısı Olga oğlu reşit olana kadar hüküm sürdü ve Hristiyanlık onun döneminde yavaş yavaş kıtanın ortalarına doğru yayılmaya başladı. 955 yılında, dış ve iç düşmanlarla barış olduğu sırada bu kraliçe Dinyeper üzerinden Karadeniz’e doğru yelken açtı ve İstanbul’a vararak Konstantin Porpirogenitus’un gözetiminde vaftiz edildi ve Hristiyan olarak Helen ismini aldı.

Onun torunu Büyük Vladimir otuz üç yıl sonra modern Sivastopol yakınlarındaki Kerson’da vaftiz edildi. Kenti kuşattığında oradaki kadim kilisenin zemininden çıkan kutsal membada vaftiz olacağını söylediğine ve sözünü tuttuğuna dair bir efsane yayılmıştır. Su kuyusu günümüzde görülebilmektedir. Büyük Vladimir yeni dini kararlı bir tutumla destekledi, kiliseler ve okullar inşa etti. Gibbon’a göre, vaftizi reddeden herkese Tanrı’nın ve hükümdarın düşmanı olarak davranıldı. Bunun üzerine “bir anda nehirler büyük dükün ve boyarların benimsediği hakikate ve o mükemmel öğretiyeye erişen binlerce itaatkâr Rusla doldu.”⁵¹

Vladimir’in torunları barış içinde yaşamadılar ve krallık zamanla, birbirine ve barbarlara karşı sayısız sefere çıkan bir grup prensliğe bölündü. On ikinci yüzyılda Oka ile Volga

51 “The Decline and Fall of the Roman Empire,” bölümler lii, liv.

arasındaki bir nehrin kıyısındaki başkent Vladimir'in kenti olarak anılıyordu; Kiev ve Novgorod kıtadaki en zengin ve refah içindeki yerler arasında yer alıyordu ve yeni Moskva ya da Moskova kenti kurulmuştu (1147).

Konfedere krallıklar bir yüzyıl kadar kendi aralarında savaştılar ve daha sonra yeni ve şaşırtıcı bir tehlike güneydoğuda yükseldi. Dehşet verici Cengiz Han, Hazar Denizi'nin batısındaki Türk kabileleri taciz etmek için birliklerinin bir bölümünü gönderdi. Bu birlikler Gürcistan'dan ve Kafkas dağlarından geçerek Rusya'nın steplerine ulaştılar. Orada Rusların onları karşılamak için sevk ettikleri güçlerle karşılaştılar ve 1224'te şimdiki Mariapol şehrinin yakınlarında, Azak Denizi'ne akan küçük bir nehrin kıyılarında tam bir zafer kazandılar. İstilacılar Don'u geçmişler ve düşman topraklarının içlerine doğru önemli bir mesafe katetmişlerdi.

On iki yıl kadar sıradan insanlar Tatarların döneceğine dair önsezilerle yaşadılar ve bu zamanın sonunda korkuları gerçek oldu. Cengiz'in torunu Batu, Moğol yığınlarını bölge sakinlerinin üzerine sürdü, erkekleri, kadınları ve çocukları boğazladı, mallarını mülklerini ve kentlerini ateşe verdi. Moskova ve Vladimir, üzerinden duman tüten harabelere dönüştü; karşı duran bütün ordular coşkulu Asyatikler tarafından ezildi. Novgorod vahşi yığınların yaklaştığını gördü, kardeş kentlerin akıbetine uğramayı bekledi. Fakat hiç beklenmeyen bir şey oldu; Batu geri döndü ve güneye, Don steplerine yöneldi. Ertesi yıl Güney Rusya'yı yakıp yıktı ve güvenli bir yere çekildi. 1240'ta iç savaşla zaten harap olan ve yağmalanmayı bekleyen Kiev önlerinde görüldü. Kısa süre içinde ısıltılı kubbeler alevlere teslim oldu, saraylar yağmalandı; yurttaşlar katledildi ya da esir alındı; bir zamanların muhteşem Kiev'inden geriye sadece duman tüten duvarlar kaldı. Batu hızla batıya doğru ilerledi fakat Moravya'daki Liegnitz'de yenilgiye uğradı (1241) ve Volga'nın karşı kıyısına kaçmak zorunda kal-

dı. Orada ünlü Samara kentinin temelini attı.⁵² Altın kampını ya da orda'sını oraya yerleştirdi. Taraftarları bundan sonra "Altın Orda" ismini aldılar. Kentin ismi "saray" anlamına gelen sözcükle korunmuştur.

Rusya bu istilacılar tarafından bütünüyle yıldırdıldı ve iki yüzyıldan fazla bir süre aslında bir Tatar vilayeti olarak kaldı. Ne var ki bu tahrip olmuş yerler yeniden gelişti ve kentler yavaş yavaş birer enkaz olmaktan çıktı; fakat Tatar'ın halkın üzerindeki eli ağırdı ve zaman zaman istilacının geri geleceğine dair söylentiler kulaktan kulağa yayıldı ve Batu zamanında yaşanan sahneler, dehşete düşen halkın imgeleminde olanca dehşetiyle yeniden canlandı.

Bu boyunduruğa bütün bu uzun zaman boyunca katlanmak gerekmedi. Rus ulusal kahramanı ve Çarlık'ın kurucusu Aleksander Nevskiy 1240 yılında, günümüzde St. Petersburg'un bulunduğu Neva Nehri kıyılarında İsveçlilere karşı büyük bir zafer kazanarak kuzeyli tebaasının moralini yükseltti. 1378'de ve 1380'de IV. Demetrius Moğollar tarafından büyük prens olarak atandı ve efendilerine karşı iyi eğitilmiş bir ordu toplayarak onları iki kez bozguna uğrattı. Don kıyılarında verilen bir savaşta yüz bin Tatar'ı öldürdüğü söylenir; fakat 1381'de dizginlenemeyen güruh geri döndü, Vladimir ve Moskova'yı yaktı. Moskova'daki katliamda iki bin dört yüz kişinin katledildiği söylenir. Barış ağır bir fedakârlığa mal oldu.

Bununla birlikte, Moskova'nın önemi zamanla arttı ve bir sonraki yüzyılda III. İvan (Büyük İvan) Timurlenk⁵³ zamanında Altın Orda'yı tahrip eden öldürücü savaşların sağladığı

52 Chaucer Squire's Tale'de bu kentten "Yarısı anlatılmış Cambuscan öyküsü" diye söz eder. "Seray'da Tatarya ülkesinde, Russye'yi öldüren bir krallık yaşıyordu."

53 Timur 1396'da Güneydoğu Rusya'yı yakıp yıktı, Vladimir ve Moskova'yı da yakıp yıktı fakat beklenmedik biçimde geri çekildi.

ğı imkânı değerlendirerek boyunduruğu kırıp atacak kadar güçlenmişti. Onun saltanatı Rus tarihinde yeni bir dönemi belirler. Novgorod, Moskova ve diğer devletleri birleştirdi ve ilk kez bir Rusya krallığı kurma olanağı doğdu. İstanbullu bir prensesle evlendi ve kalkanına daha önceki St. George ve Ejderha arması yerine çift başlı kartal arması yerleştirerek kan hısımlığı haklarına sahip olduğunu ilan etti.

Büyük İvan yönetiminde yasalar geliştirildi ve vergi düzenlemesi yapıldı. Tatarlar küçük hanlıklara –Don boyunca uzanan Kırım, Volga kıyısında Kazan, Aşağı Volga’da Astrahan ve daha doğuda diğerleri– bölünerek parçalandı. 1502’de altın kent Samarra alındı ve yakılıp yıkıldı.

İvan’ın saltanatı Rus Sarayı’nın Babıali’yle ilk kez barışçı ilişkiler kurmasını sağladı. Bazı Türkler Muskovit tüccarlara zorluk çıkarıyorlardı ve 1492’de bu durumu haber alan Büyük İvan, II. Bayezid’e bir mektup yazarak iki imparatorluk arasında diplomatik ilişki önerdi.⁵⁴ Üç yıl sonra çar ilk büyükelçisini Haliç’e gönderdi.

Bu hamle Osmanlı ve Rus tarihinde ilk diplomatik bağlantı olmakla birlikte, Rusya ile İstanbul arasındaki çatışmanın başlangıcı değildi. 864 gibi erken bir tarihte bir Rus donanması Haliç’te belirmiş ve büyük zorluklarla geri püskürtülmüştü. 906’da kent İgor’un muhafızı ve Rurik’in oğlu Oleg komutasında karadan ve denizden gelen güçler kentte panik yaratmıştı. Kent sakinleri yağmalandı, işkenceye uğradı ve çoğu kılıçtan geçirildi. Gene 941’de bizzat İgor “binlerce” kal-yonla aşağıya indi, şehirleri ateşe vererek ve kent sakinlerini çarmıha gererek kıyı bölgeleri yağmaladı. Sarazenleri yüzyıl-

54 Terimin modern anlamında diplomasi o dönemde henüz emekleme çağındaydı. Diplomasinin Fransa kralı IV. Henry zamanında, kralın büyük bakanı Sully dükü sayesinde bir bilim hâline geldiği genel olarak söylene de, daha çok İtalyan cumhuriyetleri tarafından geliştirilmiş ve Machiavelli (1467-1527) 1500 gibi erken bir tarihte Fransa’ya büyükelçi olmuştu.

lar önce yenmiş olan o hârika “kanatlı ateş”le geri püskürtüldüler. 972’de I. Svätoslav yeniden sefere çıktı fakat müthiş bir mücadelenin ardından Balkanlar’da İmparator John Zimiskes tarafından yenilgiye uğratıldı ve kendi başkentine ulaşmadan hayatını kaybetti. Demek ki Ruslar Boğaz’daki o güzel kente erken bir tarihte özlem dolu gözlerle bakmaya başladılar.

Moskova gücünü artırdı; direnecek gücü toplayana kadar Tatarlara boyun eğmeyi bir mecburiyet olarak gören fakat fırsat bulduğunda azimle harekete geçen basiretli prensler tarafından kutsandı. Bu arada prensler Yunan Kilisesi’nin desteğini kazanmanın bir yolunu buldular ve *boyarlardan* ya da soyluluktan destek aldılar. İnatçı Litvanyalılara evreler hâlinde boyun eğdirildi ve henüz çar olmadılsa da Rurik’in kuzeyli torunları, “Bütün Rusya’nın Büyük Prensleri” olarak yeni bir tarz kazandılar. 1552’de Kazan Tatarları fethedildiler, haraca bağlandılar ve doksan altı bin kilometrekareyi bulan bir alan IV. İvan’ın, Grozniy, yani “Müthiş” İvan’ın hâkimiyet alanı olarak tanındı. Vahşi bir tabiata sahip olmasına rağmen İvan, egemenlik alanını üç yüz altmış iki bin beş yüz doksan sekiz kilometrekareye çıkardı ve yarım yüzyıl süren saltanatı önceki dönemlere kıyasla Rusya için daha çok şey başardı.

Kırım Tatarları bu ilk Rusya çarının ateşli düşmanlarıydı. Sultana haraç ödediler fakat sultan onların çarla boğuşmasına karışmadı. Türk veziri Sokullu o sırada kadim zamanları hatırlatan bir girişimi canlandırmak, hatta yeni bir girişimde bulunmak istiyordu. Bu girişim İstanbul’dan İran sınırlarına hem ticarete hem de savaşta kullanılacak bir su yolu oluşturmaktı. Don ile Volga arasında bir kanal açılarak gerçekleştirilecekti. Gemiler Karadeniz’den yelken açacaklar, Azak Denizi’nden geçerek Don’a, Oradan Volga’ya çıkarak Hazar Denizi’ne ulaşacaklardı. O sırada Rusya’nın elde tuttuğu Volga ağzındaki Astrahan planın esas bölümünü oluşturuyor-

du. Astrahan'ın alınması için büyük bir güç gönderildi fakat bozguna uğratıldı ve geri dönmek zorunda kaldı; yardıma gelen Tatarlardan oluşan bir ordu da Ruslar tarafından yenilgiye uğratıldı. Çar, Astrahan saldırısından şikâyetçi olarak İstanbul'a bir elçi gönderdi ve bir dostluk anlaşması yapıldı. Rusya henüz açıktan düşmanlık gösterecek kadar güçlü değildi. Anlaşmadan bir yıl sonra, 1571'de Kırım Tatarları Moskova'ya karşı sefer düzenlediler. Kent ani bir saldırıya uğradı ve yağmalandı; binlerce kent sakini alevler içinde yok oldu. Önceki yıl ihanet kuşkusuyla tebaasına en korkunç biçimde zulmeden çar başkentten utanç içinde kaçtı ve uzun süredir acı çeken halkının arasında bir sığınak buldu.

Müthiş İvan'ın saltanat dönemi yavaş yavaş sona yaklaşırken, çar ile büyük derebeyi arasında görünüşte barış vardı. Onun ölümünden sonra genişleme girişimlerini önleyen bir kargaşa ve rekabet dönemi geldi. Ne var ki Romanovların sarayı iyice yerleştikten sonra iki halk arasındaki doğal ve sürekli kıskançlıklar arttı, gerçek bir çatışma kaçınılmaz hâle geldi. Tatarlar Rusya için sürekli bir huzursuzluk kaynağıydı ve Kazaklar henüz Türkiye'yi rahatsız etmiyorlardı. On yedinci yüzyılın ikinci yarısında sık sık küçük savaşlar oldu. 1696'da Büyük Petro Azak'ı aldı ve Karadeniz sahillerinde bir köprübaşı oluşturdu; fakat Karlofça barışı Türkleri daha fazla direnmekten caydırdı ve 1700'de otuz yıllık bir barış antlaşması yapıldı. Bu arada çar, Azak'ı tahkim etmeyi sürdürdü ve Türkler Yenikale'yi inşa ederek onun hazırlıklarına karşılık verdiler. İsveçli XII. Charles'la mücadele Petro'yu Türkiye'yle ilgili tasarılarından vazgeçirdi ve Pultovo yenilgisinden sonra XII. Charles sultana sığındığı zaman, III. Ahmed onu çara teslim etmeyi reddetti. Böylece 1710'da Rusya ile Babıali arasında, otuz yıllık antlaşmaya rağmen savaş patlak verdi ve Büyük Petro, Prut Nehri kıyısında üstün bir Osmanlı gücü tarafından kuşatıldı. Veziriazam Rusya'nın kurucusunu kö-

şeye kıstırmıştı; fakat Katerina'nın kıvrak zekâsı ve muazzam rüşveti kocasını ve Rusya'yı kurtardı. Barış antlaşmaları iki güç arasında olağan işlemlerdi; biri 1711'de, sonsuza kadar süreceğine ant içilen diğeri ise 1720'de yapıldı. Çar ve sultan, İran'ı paylaşma planında birleştiler ve nihayet şahla avantajlı bir barış yapıldı.

Bundan sadece birkaç yıl sonra Avrupa'nın pek çok ülkesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmakta olduğuna dair bir inanç güç kazandı. Yüzyılımızda bu inanç, İmparator Nikolay'ın Sir Hamilton Seymour'a Osmanlıların çöküşünü kastederek söylediği şu tarihsel sözlerde ifadesini bulmuştur: "Elimizde hasta bir adam var, çok hasta bir adam." O tarihte Türklerin hızla Avrupa'dan çıkarılabileceklerine ve mülklerinin Hristiyan ülkeler arasında bölünebileceğine dair yaygın bir kanaat vardı.

Büyük Petro'nun Prut kıyılarında aşağılanması unutulmadı. Egemenler ve halk sonraki dönemlerde bu utancın verdiği rahatsızlığı beslediler. II. Petro uygun yerlere savaş malzemesi yığıdı ve 1727'de öldüğü zaman sefere çıkmak üzereydi. Koşullar yüzünden girişim 1736'ya kadar engellendi. Sonunda Çariçe Anna intikam vaktinin geldiğini düşündü ve o yılın Mart ayında birliklerini harekete geçirdi. 1739'da yapılan Belgrad Barış Antlaşması sık sık barış girişimleriyle kesintiye uğrayan mücadeleyi geçici olarak durdurduysa da arzulanan intikam hazzına henüz ulaşılmamıştı. Barış şartları Osmanlılar için Rusya'yı tatmin etmeyecek kadar onurluydu.

Ne var ki çatışma tekrar başlayana kadar yirmi dokuz yıl geçti. 1768'de Rus birliklerinin Polonya'yı işgal etmesi ve Kraliçe II. Katerina'nın gözdesi Ponyatovskiy'nin kral seçilmesi ve olayların bu mutsuz ülkenin "parçalanması"na kadar varması, İstanbul'da Rusya'ya yönelik öfkenin artmasına yol açtı. Sultan yeterince hazırlanmadan savaşa girdi. 1774'e kadar

her iki tarafta da komutanlık, Ruslara komuta eden Rummyant-zov dışında çok yetersiz kaldı. Bu dönemin en ilginç iki olayı, Yunanistan sahillerinde genellikle İngiliz subayların komuta ettiği bir Rus donanmasının görünmesi ve 1773'te Türklerin başarılı Silistre savunmasıydı. Bu dönem, Rusların isteğiyle utancı hafifletmek için Prut Antlaşması'nın imzalandığı 21 Temmuz günü yapılan Kaynarca Antlaşması'yla kapandı. Bu antlaşmayla Rusya pek çok avantaj sağladı. Kırım hanlığı ve Tuna prenslikleri fiilen bağımsız oldu; ve Rusya fetihlerden vazgeçerken, Karadeniz ve Azak Denizi kıyılarındaki güçlü kalelerini muhafaza etti. Kaynarca Antlaşması, Slavların uzun süredir hayalini kurdukları Türk imparatorluğunun dağılması yönünde atılmış kesin bir adımdı. İmparatoriçenin torunlarından birine Konstantin adı verildi ve Moskova'daki bir kapı Rusya'nın kaderine duyulan inancın bir ifadesi olarak "Konstantinopolis Yolu" olarak tasarlandı.

Uluslararası mücadelenin sonraki seyri Yaş, Bükreş, Akkerman ve Edirne antlaşmalarıyla belirlendi. Kırım Tatarları Kaynarca Antlaşması'yla Rusya'nın iç işlerine karışmama güvencesi verdiği bağımsız bir ulus ilan edildiler. Ne var ki bu anlaşmaya rağmen imparatoriçe, kararlı bir tutumla aksini iddia etmesine rağmen antlaşma daha imzalanmadan önce Kırım'ı ele geçirme planları yapıyordu. 1783'te bölge onun hâkimiyet alanına eklendi ve İstanbul bir kez daha öfkelen-di. Ne var ki İngiltere o sırada Fransa'ya karşı büyük bir kuzey birliği fikrine kapıldığı için Rusya'ya karşı çıkmayacaktı; müttefiklerinden yoksun kalan sultan yeni durumu sessizlikle karşılamak zorunda kaldı.

1787'de imparatoriçe Katerina, Avusturya İmparatoru Joseph'in eşliğinde yeni hâkimiyet alanlarını ziyaret etti ve Dinyeper'in ağzındaki Kerson kentinin bir kapısına oranın Byzantium'a açıldığını ilan eden şatafatlı bir yazıt yerleştirdi.

di.⁵⁵ O sırada Osmanlılar artık kendilerini tutamıyorlardı, fakat bir kez daha hazırlıksız savaş ilan etiler. Aralık 1788’de kuzeylileri Boğdan ve Eflak’tan uzak tutması beklenen güçlü bir garnizonun bulunduğu Özi kuşatma altına alındı. Komşu bir köyde Türk katliamının ardından Rus askerleri en derin intikam duygularıyla harekete geçtiler ve garnizon teslim olana kadar durmaksızın baskı yaptılar. Ardından yağma ve cinayet arzularını tatmin etmek için harekete geçtiler ve üç gün süren acımasız bir katliam oldu. Kırk bin kişilik kentten sadece çoğu kadın ve çocuk üç yüz kişi sağ çıkabildi.

Ertesi yıl, Özi’deki başarıyı sağlayan Rus General Suvorov Karadeniz’e 64 km mesafede, Tuna deltası üzerindeki hâlâ güçlü İsmail kalesine yöneldi. Kale bir gece saldırısıyla alındı fakat Ruslar içeriye girdiklerinde en şiddetli savaşın henüz önlerinde olduğunu gördüler ve mücadele sokaklarda sürdü. Ertesi gün acımasız katliam devam etti. Galip gelmelerini izleyen üç gün boyunca yerleşim yerinin sakinlerine fatihlerin vahşeti uygulandı ve binlerce insan katledildi.

Savaş Ocak 1792’de Yaş’ın teslim olmasıyla sona erdi ve her zamanki gibi kutsal bir hava veren “Yüce Allah’ın adıyla” sözlerinin yer aldığı bir antlaşma imzalandı. İmparatoriçe ve sultan bu belgede “önemsiz kaygılar”la kesintiye uğrasa da bundan sonra sonsuza dek sürecek olan barış, dostluk ve karşılıklı anlayışı yeniden sağlama arzularını samimiyetle dile getirdiler.

Kaynarca (1774) Antlaşması’nda Ruslar metne bundan böyle Babıali’nin Hristiyan tebaasına onların bir tür resmî koruma sağlamasını kabul ettiği bir madde sokmayı başarmışlardı. Yaş (1791) Antlaşması’nda da aynı şekilde sorumluluk yükleyen bir madde yer aldı, zira Katerina, Büyük Petro gibi,

55 Bu ziyarete ilişkin bir değerlendirme için bkz. “Lettres du prince de Ligne á la marquise de Coigny, pendant l’années avec un préface par M. De Lescure,” s. xxi. 69. Paris, Librairie des Bibliophiles, 1886.

bu bölgede gücünü sağlamlaştırabilmesi hâlinde Rusya'nın sağlayacağı avantajları görmüştü. Yaş'taki temsilcileri aracılığıyla dile getirdiği duygularda elbette samimi değildi. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı planlamakta olduğu daha büyük bir sefer için yaptığı hazırlıkları sürdürdü. Bereket, ölüm Kasım 1796'da onun planlarını kesintiye uğrattı.

Her ne kadar basit biçimde kesintiye uğramış olsa da Rusya'nın planları ilk fırsatta yeniden canlandırılacaktı. Böylece 1806'da Yaş'taki Rus ordularının savaş ilan etmeden Boğdan ve Eflâk üzerine yürüdüğünü görüyoruz. Bu hamle İstanbul'da bir kez daha şaşkınlık ve öfke yarattı. Savaş önlemleri alındı fakat kararlı bir tutumla uygulanmadı. Bu arada Haziran 1807'de Çar ile Fransa İmparatoru arasında Tilsit'de barış sağlandı. İki imparator Niemen Nehri'nin ortasındaki bir salda teatral biçimde kucaklaştılar, ebedi dostluk yemini ettiler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'nın insafına terk edilmesine karar verdiler.⁵⁶ Aslında bu gizli bir anlaşmaydı, ilan edilen antlaşma ise Rusya'nın Tuna prensliklerini tahliyesini öngörüyordu ve çar gösteri niteliğinde bazı çekilme hazırlıklarına girişti. Bu arada Avusturya Bonaparte'la Wagram ve Schönbrunn savaşlarıyla sonuçlanan felaketli bir çatışmaya girdi ve Avusturya'nın müdahale edeceği korkusundan kurtulan çar, Türkiye'ye karşı daha aktif önlemler almaya karar verdi.

Ne var ki İstanbul'da yeni ve önemli bir güç ortaya çıkmıştı. Rusya'yla kurduğumuz ittifak nedeniyle İngiltere Babıali'yle resmen savaş hâlindeydi. Çar, Tilsit'de Napolyon'la kucaklaştığı sırada tamamen diplomatik olan bu kopuş artık gerekli değildi ve Sir Robert Adair 1809'da Çanakkale Barış'ını müzakere etti. Ertesi yıl elçilikten ayrıldı ve o sırada 23 yaşında genç bir adam olan Stratford Canning tam yetkili elçi oldu. Gençliğine, tecrübesizliğine ve görevde bulunduğu

56 Aleksander ile Napolyon arasındaki "ebedi" dostluk beş yıl sürdü.

dönemin tamamında İngiltere'den gelen talimatlara tam olarak uymamasına rağmen Canning, Fransızların entrikalarını önlemeye çalıştı ve başarılı oldu. Napolyon'un amacı, saldırıyı düşündüğü Rusya'yı zayıflatmak için onun Türkiye'yle her iki tarafa da önemli bir avantaj sağlamadan birkaç yıldır amaçsızca süren savaşını uzatmaktı. Tilsit'te Rusya'ya nasıl rüşvet verdiyse, Türkiye'nin paylaşılması vaadiyle Avsutura'ya da rüşvet verdi. İngiltere'nin sesine –evrensel zorbalığa karşı özgürlüğün kararlı savunucusunun sesi– kulak vermemesi için Türkiye'yi olanca öfkesiyle, Avrupa'nın büyük egemeninin öfkesiyle tehdit etti. Babıali'ye savaş ı uzatması hâlinde lütuf ve koruma vaat etti. Her şey onun lehine görünüyordu ve Babıali'nin böylesine güçlü bir patronu reddetmesi o sırada hayal bile edilmezdi.

Bu muazzam üstünlük karşısında Canning diplomatik dehasını kullandı. Sahip olduğu tek şey buydu, zira arkasında ordu ya da donanma desteği yoktu. Gene de sadece akıl yürüterek, Napolyon'un hainliğini sergileyerek, onun birbirini izleyen paylaşım tasarılarını açığa çıkararak ve Türk nazırların korkuları ve ön yargılarıyla oynayarak yıllar içinde kendisine “Büyük Elçi” unvanını kazandıran o mükemmel yeteneğini sergiledi. Babıali'nin toprak kaybını göze alarak Rusya'yla barış yapmasını sağladı. Mayıs 1812'de imzalanan Bükreş Antlaşması'yla Prut Nehri'nde yeni bir sınır çizgisi çekildi.

Bu antlaşma sadece İngiliz elçinin gayretli çabaları sayesinde gerçekleşti ve Canning sadece Babıali'yi eninde sonunda başına gelecek yenilgiden esirgeme arzusuyla değil, yüksek Avrupa siyasetinin doğurduğu başka sebeplerle de hareket etmişti. Fransa'nın hâkim gücünün üstesinden gelme şansı Rusya'nın ona direnebilmesiydi. Bu yüzden gecesini gündüzüne katarak Rus ordusunu Türkiye'deki görevlerinden kurtarmaya çalıştı ve bunu zamanında başardı. Bükreş Antlaşması tam da Napolyon'un Moskova'ya ölümcül yürü-

yüşünün başladığı ve Çiçakov'un Tuna ordusunun onun cenahına yaptığı eylemin feci çekilişin *coup de grâce*'i (öldürücü darbe) olduğu bir sırada imzalandı. İngiliz diplomasisi Rus kışının yaptığı işi tamamladı.

BÖLÜM XIV:

İSTANBUL

İstanbul Avrupa'nın en güzel yerindedir. Soylu nehriyle St. Petersburg, pek çok ada üzerindeki Stockholm, denizin gelini Venedik Doğulu Caesarların bu kadim kentiyle rekabet edemez. Öteki Roma'yı, güzel İstanbul kentini ziyaret etmek varken, Roma'yı görmek ve ölmek sadece gereksiz bir intihar olur. Boğaz ile "iki kıyı arasında lacivert suların kabararak hızla aktığı Çanakkale" arasında yer alan bölge kadar doğal güzelliklerle, kulaktan kulağa yayılan öykülerle dopdolu bir başka yeryüzü mekânı yoktur.

Truva düzlüğünü geride bıraktık ve Patroklos höyüğünü hayal meyal görebiliyoruz ve hemen karşıda, Danae'nin on meşakkatli kuşatma yılı boyunca gemilerini demirlediği kayalık Tenedos (Bozcaada) duruyor. Thebaili bakirenin altın koç başından düştüğü ve ismini verdiği boğazda yok olup gittiği Hellespont'a giriyoruz. Bulutlara sarınmış sağdaki yükseltide Bitinyalı Olimpos yükseliyor; onun gerisinde yeşil ağaçlar kümesinin ve denizden görülebilen eski Türk başkenti Bursa'nın muhteşem camilerinin olduğunu biliyoruz. Abydos'a baktığımızda ve o ölümcül geceyi, "Helle'nin dalgası üzerinde / Aşk kurtarmayı unuttuğunda / Genç, güzel, cesur

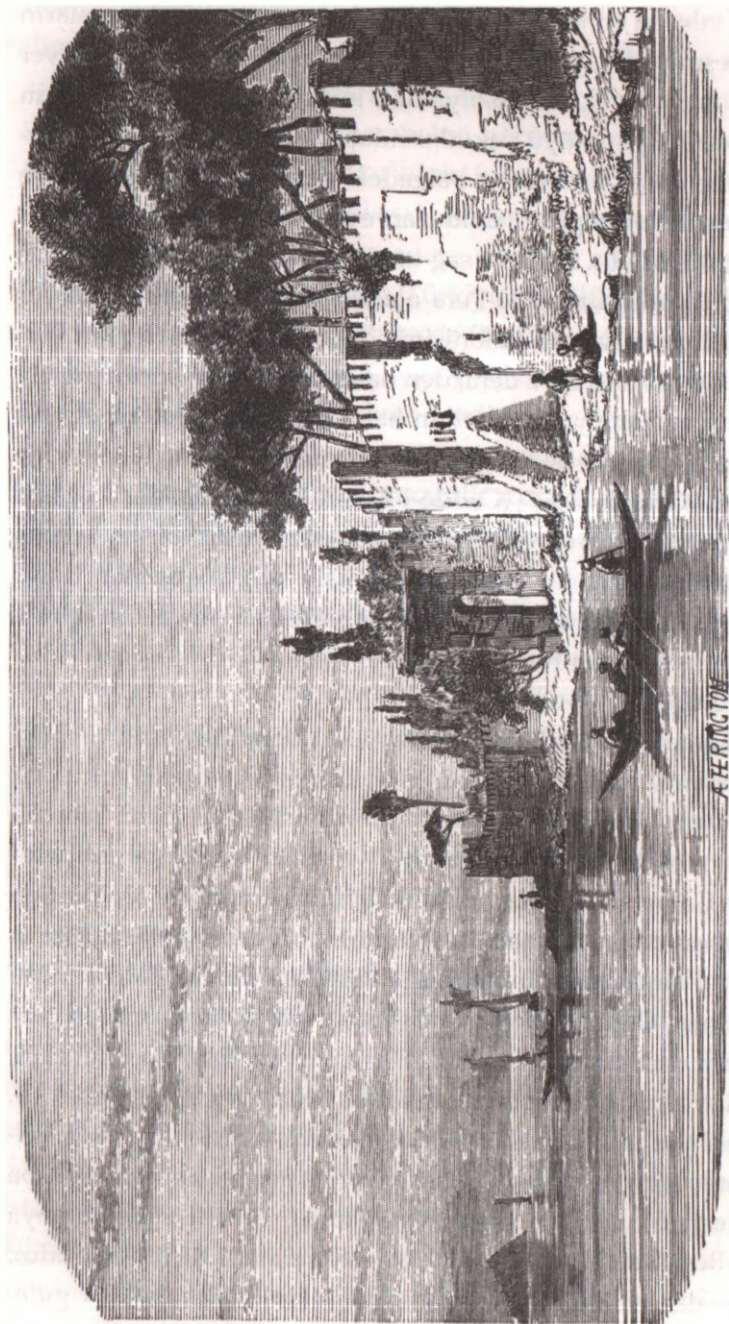
olanı” diyerek düşüncelere daldığımızda, işte o zaman kendimizi Byron’u büyüleyen diyarda buluyoruz. Ve işte o anda ansızın Propontis’in güney kıyısında bir koy Nicaea yönünü gösterdiği ve Khalkedon harabeleri görüş alanımıza girdiği zaman, erken Hristiyanlık tarihinin fırtınalı günlerine gitmiş oluruz. Fakat sahilde saçaklanan adalar bizi ne tarihle ne de romantizmle değil; bu kez modern siyasetle anılan yeni bir bölgeye götürüyor. Bu bölge Türkiye’nin ölüm belgesinin, tam ters istikametteki St. Stefano’da (Yeşilköy) düzenlenmekte olduğu o kritik haftalarda, İngiliz donanmasının sokulduğu Prens Adaları’nın bulunduğu yerdir.

Gözümüzü Yeşilköy’e çevirdiğimizde, muhteşem gri duvarlar ve feodal görünümlü mazgallı siperler görüş alanına girer. Yedi Kuleli Kale buradadır. Babıali’nin savaş ilan ettiği bir yabancı gücün elçisini hapsedme âdetini yansıtır. Üçlü sıralar hâlinde uzanan o gri duvarlar eski Bizans’ın parçasıdır; burada Konstantin’in döşediği ve Theodosius’un yenilediği taşlar bulunmaktadır. Bu duvarlar yirmi kilometrelik bir çember içinde neredeyse ele geçirilemez olan bütün kenti kuşatır. Şimdi bu duvarlar çalılar ve sarmaşıklarla örtülüdür ve kuleler yıkık döküktür, pek çok kuşatmanın açtığı gedikler enkaz yığınları içinde ayırt edilebilir ve sahne bir bütün olarak melankolik bir çöküşü ve ıssızlığı yansıtır.

Yıpranmış duvarların içinden geçen rüzgâr kuzeye, limana doğru eser. Bu alan enkaza dönmüş binalarla, Büyük Senyör’ün sarayından arta kalan, daha iyi korunmuş birkaç yapı bölümüyle kaplıdır. Onların üzerinde Aya Sofya’nın Türk minareleri eklenmiş soğan kubbesi ve küçük kubbeleri yükselir, daha da ötede sayısız başka kubbe ve minare görülür. Sarayın çevresinden dolaşan tekneler Haliç’e süzülür. Haliç İstanbul’un muhteşem limanını oluşturan ve kenti Avrupa ve Türk bölgelerine ayıran geniş bir limandır. Sol tarafta ya da batı tarafında, Yedi Tepe’yi çevreleyen uzun camiler dizisin-

den tahmin edilebileceği gibi, artık tamamen Müslümanların yerleşmiş olduğu İstanbul ya da Stambol, kadim Bizans yer alır. Saraya yakın Ayasofya'dan kuzey çıkıntısında yer alan pitoresk Eyüp köyü yakınlarındaki Fatih II. Mehmed'in türbesine kadar uzanan bu bölgedeki camilerin aşağısındaki ve çevresindeki tepeleri dolduran evler harap ve düzensiz bir görünümündedir. Haliç'in sağ tarafında, su kıyısında Galata ve sarp tepenin üzerinde Pera olarak bilinen Avrupa semti yer alır. Burada Avrupa kolonisinin evleri ve elçilik sarayları vardır. Galata ticaret ve denizden nakliye semtidir; bütün pusula noktaları Pera'yı İstanbul'un batı ucu olarak gösterir. Ancak burada övgüye değer güzel bir görünüm yoktur. Ana cadde veya "Grande Rue" (Cadde-i Kebir, İstiklâl Caddesi) eğimli bir yoldur ve yer yer bir sokak kadar dardır; birkaç istisna dışında dükkânlar yoksul görünümlü ve bakımsızdır. Burada, yüksek duvarların arkasında ve tozlu bahçelerin içinde mutena bazı konforlu konaklar olsa da evlerin pek azı iyi bir görünüme sahiptir.

Daha doğuda Boğaz'ın kuzeyine doğru Türklerin ve Hristiyanların vadilere sığınmış yazlık köşkleri yer alır. Ürkütücü bir yapı olan Alman Elçiliği'nin dünyanın en güzel manzaralarının birinden yararlandığı ve güzel bir harita gibi uzanan Galata'nın ve Marmara'nın görülebildiği Pera tepesinden aşağıya doğru uzanan yol bizi güzel bir caminin ve Boğaz'ın en iyi kayıklarının bulunduğu, Ortaköy denilen küçük köye götürür. O güzel teknelerden biriyle küçük bir çıkıntının çevresini dolaşıyoruz ve kendimizi güzel bir köy olan Bebek'te buluyoruz. Ağaçlık bir vadinin koynuna yerleşmiş Bebek, II. Mehmed'in İstanbul'u fethine hazırlık olarak inşa ettiği zamanki gibi yuvarlak kuleleri göğe uzanan çatık kaşlı Avrupa kalesiyle tuhaf bir karşıtlık oluşturur. Daha ileride Tarabya ve Büyükdere yer alır. Büyükdere, Pera'nın Richmond'udur. Havalar ısındığında yazlık köşk sakinleri Tarabya'ya gide-

A HERINGTON

Sarayburnu

rek Karadeniz'den esen serin rüzgârdan yararlanırlar. İngiliz Elçiliği Boğaz'ın aşağılarına, Iason'ın Altın Post'u aramaya gittiğinde Yürüyen Kayalar'ı bulduğu yere bakar. Büyükelçi, Prens Menşikov'la yaptığı ünlü diplomatik düellonun ardından yaz aylarını orada geçirmiştir. "Boğaz'ın kapılarına yakın yaşarken, kuzeye karşı nöbet tuttuğu ve görevinin gerektirdiği güvenliği sağladığı görülüyordu."

O diyar gece ve gündüz hep aynı güzelliktedir. Bunu anlatmaya Byron'un o "sedir ve asma diyarı"nı gördüğünde kapıldığı coşkuyu anlayarak başlıyoruz.

"... sedir ve asma diyarı,
Çiçeklerin hep açtığı, ışıkların hep parladığı yerde;
Tan yelinin hafif kanatlarına hoş kokuların sindiği yerde,
Baygın kokulu gül bahçelerinde çiçekler açarken;
Ağaç kavunu ve zeytinin meyvelerin en güzeli olduğu
Ve bülbül sesinin asla eksik olmadığı yerde;
Yerin ve göğün tonlarının,
Renkleri farklı olsa da, güzellikte yarıştığı,
Ve en koyu okyanus moruyla boyanmış,
Ve bakirelerin, derledikleri güller kadar saf olduğu yerde,
Her şey ilahidir insan ruhu dışında."

Ay ışığında Boğaz'dan daha muhteşem bir manzara düşünülemez. Gün batımının kızılıtsı İstanbul minarelerinin üzerinde soluk sarı bir parıltıya dönüşerek solar; karanlık servilere bürünmüş tepeler, birkaç ışığın küçük bir köyün varlığını açığa vurduğu derin koyaklarla birbirinden ayrılan surlar gibi durur; kıyıları boyunca, göğe tırmanan mehtabın soğuk ışığında soluk hayaletler gibi yükselen, sultana ve onun ırkına ait, çoğu ıssız ve harap beyaz saraylar dizilidir. Beylerbeyi ve Dolmabahçe artık büyük derebeyinin mekânları değildir. O artık Beşiktaş tepesinin üzerindeki yeni Yıldız Köşkü'nde yaşar ve eski saraylar ülkenin tarihini andırarak hızla kayıp

düşecekmiş gibi suya sarkan pek çok eski Türk eviyle birlikte harabeye dönüşmek üzere terk edilmiştir.

Ne var ki sultan, İstanbul'un kötü kokularından, kirinden pasından çok uzakta bir yükseltiyi muhteşem manzarasından ötürü kendisine mekân seçmeyi tercih eder. Eski saray kıyaslanamayacak kadar güzeldir fakat kişi aşırı derecede pis sokaklardan geçerek oraya yaklaşırken o Türk semtini oluşturan sefaleti, çamur ve enkazı gördüğünde sultanın eski sarayı neden terk ettiğini artık merak etmez. Eski saraya giren biri kendisini, dışarıdaki pisliğin unutulduğu büyümlü avlularda bulur ve bir hükümdarın günlerini geçirmek için nasıl olup da daha soylu bir mekân isteyebileceğine şaşar.

Kadim Konstantinopolis kentinin üzerine inşa edildiği üçgenin tepesini örten çınar ve servi korularından sarayın kubbeleri ve minareleri hâlâ etkileyici biçimde yükselir. Şanlı günlerinde Osmanlı sultanları burada Doğulu hayal gücünün tasarlayabileceği her türlü lüks ve ihtişamla çevrelenmiş olarak yaşarlardı. Mermer ve yaldız kaplı bölümleriyle, bahçeleri, çiçekleri ve çeşmeleriyle bu güzel saray-kent Binbir Gece Masalları'nın büyümlü saraylarını ve masal kentlerini andırırdı. Fakat hayranlığın dehşetle yaşanması gerekir, çünkü pek çok kasvetli yeraltı zindanı ve nemrut suratlı bir yığın, zaman zaman o duvarların içinde yaşanan gizli trajedilere ilişkin düşünceleri canlandırır ve sonunda bu yapıların düşündürdüğü korkunç hatıralar onların neden harabeye dönüştüğünü gösterir. Sultanların en kibarı olan Abdülmecid atalarının suçlarını böylesine hatırlatan bir mekânın görünüşüne dayanamayarak babasının Boğaz kıyılarına diktiği o hoş ve şenlikli konaklardan biri uğruna eski sarayı terk etti. O zamandan bu yana, sultanların emperyal efendileri tarafından terk edilen eski sarayları çöküşe terk edildi; pek çok dehşet verici yangın yapının üzerinde durduğu yeri silip süpürdü ve bir zamanlar en güçlü hükümdarların gözde mekânı olan yerden geriye, dış avluları saymazsak, pek az şey kaldı.

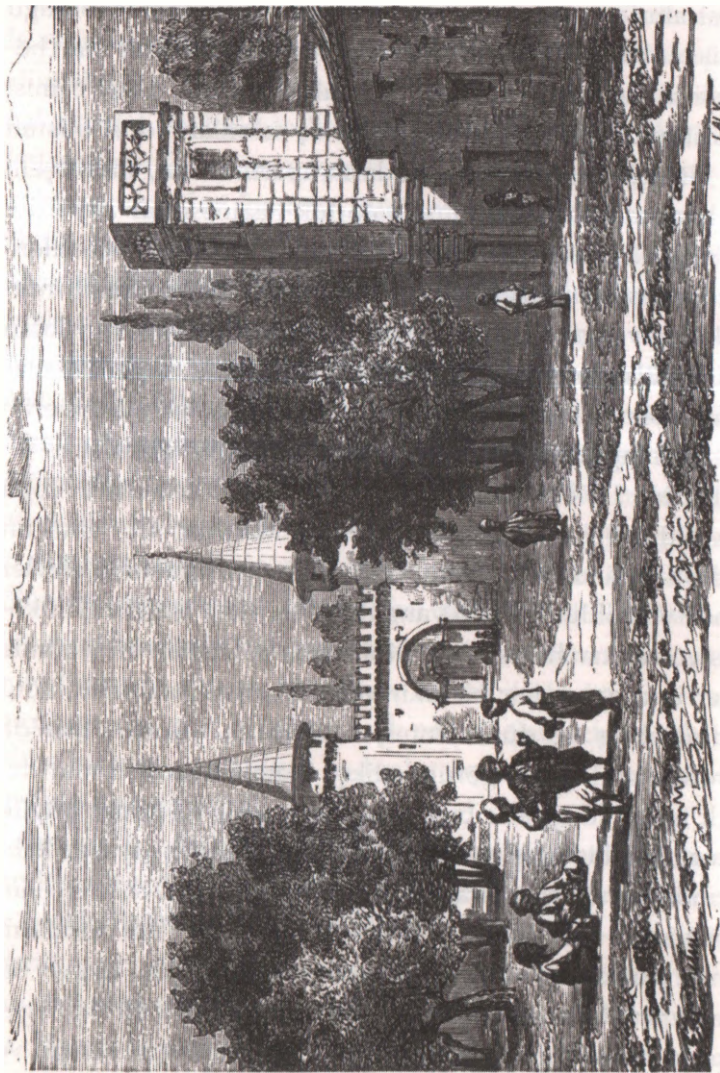
On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında belki de küçük bir şehir olarak tanımlanabilecek bu saray Boğaz'ın Marmara Denizi'ne açıldığı noktaya yerleşmiş bahçelere farklı zamanlarda dikilen bir dizi bağımsız binadan oluşuyordu. Biri denizden kuşatılan her bir taraf 9 metre yüksekliğinde kuleli bir duvarla korunuyor, bütünün çevresi yaklaşık 5 kilometreyi buluyordu. Binalar genellikle Sarayburnu'na doğru uzanan zeminde yükseliyor, bahçeler her yanda denize doğru iniyor; üzerine büyük topların yerleştirildiği bir rıhtım ise deniz tarafındaki duvar boyunca dışarıdan uzanıyordu. Bu kent duvarında sadece birinin genel kullanıma açıldığı pek çok kapı yer alıyordu. Kullanılan kapı sarayın büyük kapısı, Bab-ı Hümayun ya da İmparatorluk Kapısı; Osmanlı Yönetimi'ne ismini verdiği için "Babıali" idi. Yunan ve Sırp isyancılara karşı kazanılan zaferlerin ganimeti olarak bu kapının hemen dışına yığılan kesilmiş insan başları, Londra Köprüsü ya da Temple Bar'a asılmış kafatasları kadar korkunçtu.

Elli kapıcının nöbet tuttuğu görkemli kemerin altından geçerek içeri giren ziyaretçi kendisini sarayın dört avlusundan birinde bulurdu. Diğerleri gibi üstü açık olan bu avlu görünüşte daha çok bir sarayın giriş holünü oluşturuyordu. Her iki tarafta çeşitli binalar vardı: sağ tarafta devlet hazinesi, sera, revir, fırın; sol tarafta ise kereste deposu, ahırlar, silahhane, darphane ve diğer resmî binalar diziliydi. Günümüzde de var olan silahhane St. Iren'e adanmış fakat kent Türkler tarafından ele geçirildiğinde dönüştürülmüş eski bir Bizans kilisesiydi. Burada Osmanlıların başarılı günlerinde ele geçirdikleri çeşitli kentlerin anahtarları muhafaza edilmektedir. Sonunda kapalı bir kapının bulunduğu yaklaşık dört buçuk metre uzunluğunda bir geçidi aşmak için ikinci avluya girmek gerekiyordu. Osmanlı'nın pek çok savaş meydanında gösterdiği yiğitliğin yadigârı olan eski silahların asılı olduğu bu geçit dehşet verici anıları canlandıran mekânlardan bi-

riydi. Efendilerinin gözünden düşen vezirler ve diğer devlet adamları orada tutuklanıyor, haklarında verilen hüküm kendilerine tebliğ edildikten sonra yay kirişiyle öldürülüyorlardı.

Bu geçidin orta kapı denilen dış kapısı elli kapıcı tarafından korunuyordu. Sultan dışında kimsenin at üstünde giremediği ikinci avluda sadece geçitler taş döşemeydi. Geri kalan kısım servilerle çevrili, çeşmelerle sulanan çimenlik bir alandan oluşuyordu. Mermer sütunlarla desteklenen çepeçevre alçak bir galeri tören günlerinde yeniçerilerin dizildikleri yerdi. Bu avlunun sağ tarafında bürolar ve mutfaklar, sol tarafında ise diğer binaların yanı sıra, evrak kalemi, divan salonu, haremağasının bürosu ve sultanların gözüne giren kişilere hediye ettiği onur kaftanlarının muhafaza edildiği dış hazine yer alıyordu. Her haftanın belirli günlerinde veziriazamın başkanlığında bir mahkeme divan salonunda toplanıyor ve sultanı ilgilendiren her türlü şikâyet burada ele alınıyordu. Davacılar ve davalılar imparatorluğun en yüksek mahkemesinin huzuruna çıkarak iddialarını dile getiriyorlar, böylece kendilerine sorunlarını çözme fırsatı veriliyordu. Vezirler sarayın iç avlularıyla bağlantılı olan ve padişahın kendi adına hükmedilen adaletin nasıl işlediğini görebilmesi için inşa edilen perdeyle ayrılmış bir galeriden duruşmayı izleyip izlemediğini asla bilmezlerdi. Divanhaneden fazla uzak olmayan bir yerde elçiler salonu yer alıyordu. Burada büyük derebeyi yabancı hükümdarların elçilerini kabul ediyordu.

Bu iki avlu, birinci ve ikinci avlular, sarayın dış bölümünü oluşturuyordu ve neredeyse kamusal nitelikteydi. Gündüz saatlerinde bu avlularda topluca Âyan-ı Birun olarak adlandırılan çok sayıda memur, muhafız ve hizmetkâr bulunurdu. Onların sultanın özel alanının başladığı üçüncü avluya geçmelerine izin verilmezdi. Âyan-ı Enderunun, iç oğlanlarının dört odasının ve iki hadım grubunun hizmet ettiği bu iç bölüme Bab-ı Saadet ya da Saadet Kapısı denilen bir kapıdan

Saraydaki Saadet Kapısı

giriliyordu. Bu kapıdan geçildiğinde tamamen yeni bir sahne ortaya çıkıyordu; sarayın dış bölümünü oluşturan dikdörtgen avluların yerine, düzenli dizilmemiş, büyük ve küçük fakat hepsi altın ve mermerle ışıldayan pek çok binanın olduğu geniş bir bahçe vardı. Bazıları olağanüstü güzellikte olan bölümlerin ve çeşmelerin arasında sultanın otağı, saray camisi ve kütüphanesi, iç oğlanlarının geniş salonları –dört odanın her biri için bir salon– hadımların apartmanları, muhteşem bir hamam bölümü ve imparatorluk hazinesi yer alıyordu. Bu sonuncu bölümde sultanların paha biçilmez hazineleri, göz kamaştırıcı güzellikte pahalı nesneler, hatırı sayılır mütefriklerin ve vasal kralların armağanları ya da yakılıp yıkılan pek çok ülkeden alınan yadigâr ve yağmalanan değerli mallar vardı. Aslında bunlar “Kanayan taşların ağlayan mücevherleri / Acılı toprakların ve şehirlerin ganimetleri” idi.

Hazine 1574’te yandı ve içindeki değerli nesnelerin çoğu yok oldu. Bizans hazinelerinden ve Matthias Corvinus’un kütüphanesinden Türklere kalan her neyse herhâlde alevler içinde yok oldu. Fakat o yangından bu yana oluşturulan koleksiyon sultan hazinesinin Muhteşem Süleyman döneminde neler içerdiğine dair bir fikir verir. Modern hazinenin kötü aydınlatılmış ve düzenlenmiş odalarında, yazarın 1886’da gördüğü gibi, gözle görülmedikçe inanılmayacak kadar değerli taşlar ve eşyalar bulunmaktadır: avuç içi kadar büyük zümrütler, düz tıraşlanmış elmaslarla süslenmiş giysiler, kabzasında tavuk yumurtası büyüklüğünde mücevherler olan topuzlar ve hançerler, mücevherli sorguçlar. Cam kasaların içinde parıldayan muhteşem taşlar, Doğu tarzına uygun biçimde, tıraşlanmadan sergilenmektedir ve gerek tahtların gerekse diğer nesnelerin işçiliği zevkli olmaktan çok zengin ve ayrıntılıdır. IV. Murad’ın Bağdat kuşatmasında giydiği zincir zırhlı ceket zarif olsa da, silahlar beklediği kadar güzel değildir; fakat altın ve kıymetli taşların ihtişamı ve zenginliği

bakımından sultanın hazinesi göreni sersemletecek kadar etkileyicidir. Herhangi bir Avrupa başkentinde onun vahşi görkemiyle kıyaslanabilecek bir şey yoktur.

Başka bir binada, Peygamber Muhammed'in günümüzde de aynı yerde duran kutsal emanetleri kıskançlıkla muhafaza edilmektedir. Abbasi hükümdarlarının sonuncusu halifelik makamını I. Selim'e teslim ettiği zaman Osmanlı hükümdarlarının mülkiyetine geçen bu emanetler görünüşte önemsiz birkaç eşyadan ibarettir. Bunların içinde en göze çarpanı büyük reformcunun hırkası ve bayrağıdır. Hırka kendisine bir övgü şiiri yazan Arap şairi Kâb İbn Zübeyir'e bizzat peygamber tarafından hediye edilmiş, Kaside-i Bürde olarak ün kazanan şiir daha sonra kulaktan kulağa yayılmıştı. Sancak-ı Şerif olarak bilinen bayrağın altında halifeler ve sultanlar geçmiş günlerde ordularını zafere götürmüşlerdi. Sarayın bu bölümünün sonunda, Şimşirlik denilen yerde, her birinde çeşitli odalar bulunan ve küçük bir bahçeyi çevreleyen yüksek bir duvarla kuşatılmış on iki bölüm vardı. Kafes denilen bu bölümde imparatorluk şehzadeleri, sultanın oğulları kalırdı. Her bir şehzadenin babasının izni olmadan dışarı çıkamadığı, birbirinden ayrı bu bölümlere on, on iki kadar güzel kız ve çok sayıda genç iç oğlanı eşlik ederdi. Şehzade kendisine eğitim hizmeti veren siyah hadımlar dışında sadece bunlarla görüşüp konuşabilirdi.

Sarayın bu üçüncü bölümünün –siyah hadımların gece gündüz nöbet tuttukları, ikisi bronz ikisi demir dört kapılı tek bir geçitle bölünen muazzam bir duvarın ayırdığı– ötesinde, diğerleri gibi pek çok binanın bulunduğu, deniz tarafındaki duvara kadar uzanan geniş bahçeli imparatorluk haremi yer alır. Haremden sadece imparatorluğun hane halkına mensup kadınlar barınır; yeryüzü hurilerinin bulunduğu bu cennette sultan dışında bir erkeğin girmesine izin verilmezdi; haremağası bile efendisinden izin almadıkça dörtlü kapıdan geç-

meve cüret edemezdi. Harem bahçesinin ortasında kıymetli taşlarla süslenmiş altın simli kumaşlarla kaplı sultan köşkü yükseliyordu. Kadınların ya da padişah eşlerinin (genellikle dört kadın) her birinin on ya da on iki odası ve ona eşlik edenlerin kaldığı bir bölümü olan ayrı bir köşkü vardı; diğer kadınlara, kendi konumlarına göre daireler ayrılmıştı. Bunların dışında, elbette çok sayıda hamam, büfeler, çardaklar ve buna benzer yerler vardı. Belirtilmiş durumlar dışında harem bölümünden çıkmaları yasak olan saray kadınları buralarda olabildiğince eğlenebilirlerdi.

Saray memurları Âyan-ı Birun ile Âyan-ı Enderundan oluşuyordu. Görev alanı iki dış avluyla sınırlı olan ve Saadet Kapısı'nın ötesine asla geçemeyen birinci grup sekiz sınıfa bölünüyordu: Ulema, rikâb ağaları ya da üzengi ağaları; umenâ ya da eminler ağası; şikâr ağaları ya da av ağaları; harem ağasına bağlı olan memurlar, kiler kâhyasına bağlı olan memurlar, yakın korumalar ve saray muhafızları.

Ulemâ sınıfı beş memur tipinden oluşuyordu: Hoca ya da sultanın öğretmeni, birinci ve ikinci imamlar ya da vaizler, hekimbaşı, kâhinbaşı, cerrahbaşı ve göz hekimi. Vaizlerin görevi baş imam olarak cemaate bayram namazı kıldırması gereken sultanın yerini almaktı. Emrinde yaklaşık on sekiz çırak bulunan Hekimbaşı şifalı macunları hazırlamakla görevliydi. Macun afyon özü, öd ağacı, amber ve çeşitli aromalardan oluşan bir tür şekerleme idi. Hekimbaşı bu karışımı Nevruz'da Çin vazoları içinde sultana, onun aile fertlerine, veziriazama ve diğer devlet adamlarına sunar, karşılığında hepsinden cömertçe hediyeler alırdı. Kâhinbaşının görevi tasarlanan bir eylemle ilgili beklentiler hakkında yıldızlara danışmak, şanslı ve şanssız günlerin belirtildiği yıllık bir almanak hazırlamaktı. Göz hekimi haremdeki kadınların göz kapaklarına sürdükleri sürmeyi hazırlamaktan sorumluydu.

Rikab (üzengi) ağaları, ki bu ismi ata bindiği zaman sultana katıldıkları düşünülüyor için almışlardır, beş büyük memurdan oluşuyordu: Sancaktar, bahçevanbaşı, birinci ve ikinci ahır ağaları ve kapıcılar kâhyası. Bu görevlilerin yanı sıra kapıcıbaşı denilen yaklaşık beş yüz adamdan oluşan, Rikâb ağaları arasında sayılan bir müfreze vardı. Bu seçme birliğe paşaların ve vezirlerin oğulları dışında kimse alınmazdı. Birliğe girenler, samur kürklü, altın işlemeli bir kaftan giyerek ve başlarına iri beyaz tüyleri olan şemsiye benzeri, altın işlemeli bir sorguç geçirerek, devlet törenlerinde mabeyinci görevi yaparlardı. Bir elçi imparatorun huzuruna kabul edildiğinde onu takdim eden kişi kapıcılarbaşı olurdu. Bir kapıcıbaşı sarayın ikinci avlusuna açılan orta kapıda geceleri nöbet tutardı. Sancaktar, sultana ait olan imparatorluk alâmetlerinden, yedi tuğ ya da atkuyruğundan sorumluydu.⁵⁷ Aynı zamanda kapıcıbaşılar müfrezesine komuta ederdi ve askerî saray bandosunun yöneticisiydi.

Saray memurlarının en önemlilerinden biri bostancıbaşı idi. Sarayın valisi olarak görev yapar, sultanın bütün bahçelerini ve kasırlarını denetlerdi. Karadeniz girişinden Çanakkale'ye kadar Boğaz ve Marmara Denizi kıyıları onun gözetimi altındaydı ve onun ücret karşılığında verdiği izni almadan hiç kimse bu yetki alanında bir bina yapamaz, hatta mevcut bir binayı onaramazdı. İstanbul'un çevresindeki ormanların korucusu, imparatorluğun av ve balıkçılık işlerinden sorumluydu. Görevleri arasında bizzat denetlediği sulara sultan açıldığı zaman imparatorluk mavnasının yönetimi de vardı. Bu görev ona pek çok gizli iletişim imkânı sağlıyordu. Aynı zamanda, sarayda gerçekleşmesi hâlinde önemli devlet adam-

57 Türk kabilelerinin simgesi olan Tuğ özgün olarak yak (Tibet sığır) kuyruğundan yapılırdı fakat Osmanlılar Orta Asya'dan ayrıldıklarında atkuyruğu kullandılar. Vilayet valileri rütbelerine göre bir, iki ya da üç tuğ takarlardı; sultan tek başına yedi tuğ taşırdı.

larının idamına nezaret etmek ve şüpheli devlet memurlarına işkence yapılan hapishaneyi de denetlemek zorundaydı. D'Ohsson, saray fırınlarına yakın bir yerde olduğu için fırın diye anılan bu kasvetli mekândan söz edilmesinin bile dehşet uyandırdığını söyler.

Birinci ahır ağasının emrinde binden fazla seyis, altı yüz tavlacı, gene savaş zamanı orduya tavlacı olarak hizmet eden ve voynuklar denilen altı bin kişilik bir grup, koru ağaları ve nihayet saray hizmetindeki saraçlar, deve sürücüler ve katırcılar vardı. Edirne ile Bursa arasında uzanan bütün otlaklar ve çayırlar onun sorumluluğundaydı; özel kişilerin belirli miktar para karşılığında kendi atlarını aynı otlaklara salmalarına izin verme yetkisine de sahipti. Barış zamanında voynuklar sultana ait atların yayıldığı geniş düzlüklerin bakımı için istihdam edilirdi.

Kapıcılar kâhyası, halkın arasında görüldüğünde padişaha sunulan yazılı dilekçeleri alırdı. Günümüzde de aynı işi yapmaktadır. Bayram günlerinde dış ağaların sekizinci kademesinden bir memur olan çavuşbaşıyla birlikte sarayın teşrifat işlerini yapardı. Veziriazam sultanla müzakere için bir araya geldiğinde bu iki görevli kürklü uzun kaftanlar ve mücevveze denilen silindirik uzun şapkalar giyerek onu sarayın kapısında karşılarlar, yavaş adımlarla onun beş ya da altı adım önünde yürürler, ellerinde taşıdıkları gümüş değneklerle düzenli olarak yere vururlar, Saadet Kapısı'na vardıklarında vezir hane halkından iki memur tarafından devralınırdı. İkinci ahır ağası kraliyet ahırlarından sorumluydu.

Eminler de beş ayrı memur tipinden oluşuyorlardı. Bunlar şehremini, darphane emini, mutfaklar emini, arpalık emini ve saray kâhyası idi. Bütün bu memurlar hâcegân sınıfına mensuptu.

Beş av ağası; avcıbaşı, şahincibaşı, doğancibaşı, turnacıbaşı ve çakırcıbaşından oluşuyordu. Daha sonraki dönemlerde,

sultanlar sporcu olmaktan vazgeçtikçe bu memuriyetler sadece birer unvan olarak kaldı.

Beşinci sınıfta yer alan memurlar haremağasına tabi idiler. Bunların dört tür görevli vardı. Çadırcıbaşının emrindeki sekiz yüz adamın görevi sultanın günü geçirmek istediği yere çadır kurmaktır. Sultan çadırının kurulacağı yer sarayın bahçesi ya da İstanbul'un sayısız mesire yerlerinden biri olabilirdi. Çadırcıların en sıradan olanları cellat görevi yaparlar, bunların dördü ya da beşi gerektiğinde hemen hizmette bulunmak üzere daima orta kapıda dururlardı. İkinci grupta maliye bölümünün eski arşivlerinden, gözde kişilere bahşedilen onur kaftanlarının deposundan, imparatorluk gönderilerinin sarıldığı saten örtülerden sorumlu olan –emrindeki yirmi depocuyla birlikte– Hazine darbaşı; üçüncü grupta imparatorluk hane halkının ihtiyaç duyduğu kumaş, müslin vb. ni temin etmekten sorumlu olan Tüccarbaşı; ve son grupta da tebaanın ya da yabancı devlet adamlarının büyük derebeyine sunduğu bütün hediyelerden sorumlu olan Hediye cibaşı yer alırdı.

Altıncı sınıf, kiler kâhyasına, üçüncü içoğlanları odasının ağasına tabi olan memurlar, altı kişiden oluşuyordu. Yaklaşık elli kişiden oluşan bir ekibin başındaki çeşnicibaşının görevi, genellikle divan toplantısından sonra divan salonunda yemek yiyen veziriazam ile diğer vezirlerin başında beklemektir. Bu unvan, geçmiş zamanlarda kralların ve devlet adamlarının zehirlenmemek için yiyeceklerini bir görevliye tattırma alışkanlığından doğdu. On altı obuacı, on altı davulcu, on bir trompetçi, sekiz büyük davulcu, yedi büyük zilci ve dört büyük dümbelekçiden oluşan askerî saray bandosuna bandocubaşı komuta ediyordu (sancaktara bağlı olarak). Fırınıcibaşının emrinde yaklaşık beş yüz fırıncı vardı. Kiler ağasının yanında yüz kişi çalışıyordu. Ve nihayet şeker cibaşı beş yüz şekerleme imalatçısına nezaret ediyordu. Aşçılardan, şekerlemecilerden ve diğerlerinden oluşan bütün bu ekipler yeşil bir

kaftandan ve şampanya şişesini andıran sivri beyaz külahtan oluşan aynı üniformayı giyerlerdi.

Yedinci sınıfı oluşturan yakın korumalar iki müfrezeden oluşuyordu: Solaklar ve peykler. Solaklar, solakbaşı denilen bir komutan ve iki yardımcısının komutasında, her biri yüz adamdan oluşan dört yeniçeri bölüğünden ibaretti. Bu muhafızların kılıkları gösterişliydi; tepesinde heybetli bir sorğu olan altın işlemeli başlık, vaşak kürküyle süslenmiş yeşil kadifeden kaftan giyerlerdi. Peykler, peykbaşı unvanını taşıyan bir görevlinin emrinde yüz elli adamdan oluşan bir yapıydı. Üniformaları solaklarınki kadar gösterişli değildi; siyah tepeliği olan bronz işlemeli miğferleri vardı. Giysilerinin, eski Bizans imparatorlarının yakın korumalarından alındığı söylenir. Bizans imparatorlarının görkemli saray donanımı ve kurumlarının çoğu kuşkusuz onların yerini alan sarayda görülüyordu. Sultan sokaklara çıktığında peykler ve solaklar onun atının yanında yürürlerdi.

Saray muhafızları, dış ağaların son sınıfını oluşturunuyordu ve altı müfrezeden ibaretti: Bostancılar, hasekiler, baltacılar, zülüflü baltacılar, çavuşlar ve kapıcılar. Yaklaşık iki bin beş yüz adamdan oluşan bostancılar ismen Yeniçeri Ocağı'nın bir parçasıydı. Onlar sarayın esas muhafızlarıydı; çeşitli imparatorluk parklarının ve mesire yerlerinin korunması onlara bırakılmıştı. İsimlerinden de anlaşıldığı gibi, bahçıvan olarak da çalışıyorlardı. Görevlerinden biri de sultanın bindiği imparatorluk kayığına kürekçilik yapmaktı. Arkasında uzun kuyruğu olan silindir biçiminde kırmızı başlık takarlardı. Üzengi ağaları arasında gördüğümüz bostancıbaşı bu büyük ve önemli müfrezelerin başkomutanı idi; emrinde burada tek tek saymaya gerek olmayan özel unvan sahibi çok sayıda görevli vardı. Hasekiler, bostancılar arasından seçilen üç yüz kişiden oluşuyordu. Kızıl üniforma giyerlerdi ve iki tarafı keskin kılıç taşırlardı. Dört yüz kişiden oluşan balta-

cılar ismen kadın efendilerin, şehzadelerin ve prenseslerin muhafızlarıydı; ancak sultan seyahate ya da sefere çıktığında yanına harem mensuplarını alması hâlinde onlara koruma amacıyla eşlik ederlerdi. Bu durumda baltacılar kadınların arabalarının yanında yürürler ve geceleri onların çadırlarının önünde nöbet tutarlardı. Görev sırasında silah olarak, isimlerini aldıkları baltalı kargı taşırlardı. Bir sultanın ya da imparatorluk ailesinden birinin cenazesinde tabut sehpasını da onlar taşırlardı. Zülüflü baltacılar, keplerinden aşağı sarkan, yanaklarına düşecek kadar uzun iki yapay zülüften ötürü bu isimle anılırlar; yüz yirmi kişiden oluşurlar ve birinci odanın iç oğlanlarına hizmetle görevlidirler. Çavuşlar on beş bölüğe ayrılmış altı yüz otuz adamdan oluşan bir müfrezedir; bütün imparatorluk alaylarının önünde yürürler. Sultan ne zaman halka görünse Haberciler “Destur” dedikten sonra *Vive le Roi*’nın (Fr. yaşasın Kral) Türkçesi olarak “Allah Padişahımıza uzun ömür versin” (Padişahım çok yaşa!) diye bağırlar. Saray muhafızlarının son bölümünü oluşturan kapıcılar sekiz yüz kişiden oluşan güçlü bir birliktir; bu en eski muhafız birliği, sultan her ne zaman halkın arasında görünse onu takip eder, majestelerinin ata binmesine ve attan inmesine yardımcı olmak için gümüş işlemeli bir tabure taşırlardı.

Bu dış ağalar ordusunun küçük bir bölümü muhafızlık görevinin dışında geceleri sarayda geçirirdi; gündüzleri, gerektiğinde iki dış avluda dururlar ya da görkemli törenlerde veya sık düzenlenen devlet alaylarında görev yaparlardı; fakat çoğu evliydi ve kentte görevleri sona erip de emekliye ayrıldıklarında çekilebilecekleri bir evleri vardı. Bu bakımdan onlar izin almadan sarayın iç bölümünden ayrılamayan, evlenemeyen hatta sakal bırakamayan iç ağalardan ayrılıyorlardı. Bütün bu görevliler ve İmparatorluk hane halkının, hatta sultanın oğullarının ve erkek kardeşlerinin hizmetkârları bıyık dışında tıraşlı olmak zorundaydılar; ancak padişah sakal bı-

rakabilirdi. Bostancılar ve yakın korumalar dışında bu kural, sakal bırakmalarına izin verilen dış ağalar için geçerli değildi. Birkaç yıl öncesine kadar bu genel uygulama hizmetkârlar, er konumundaki askerler ve denizciler dışında bütün Türkler için geçerliydi.

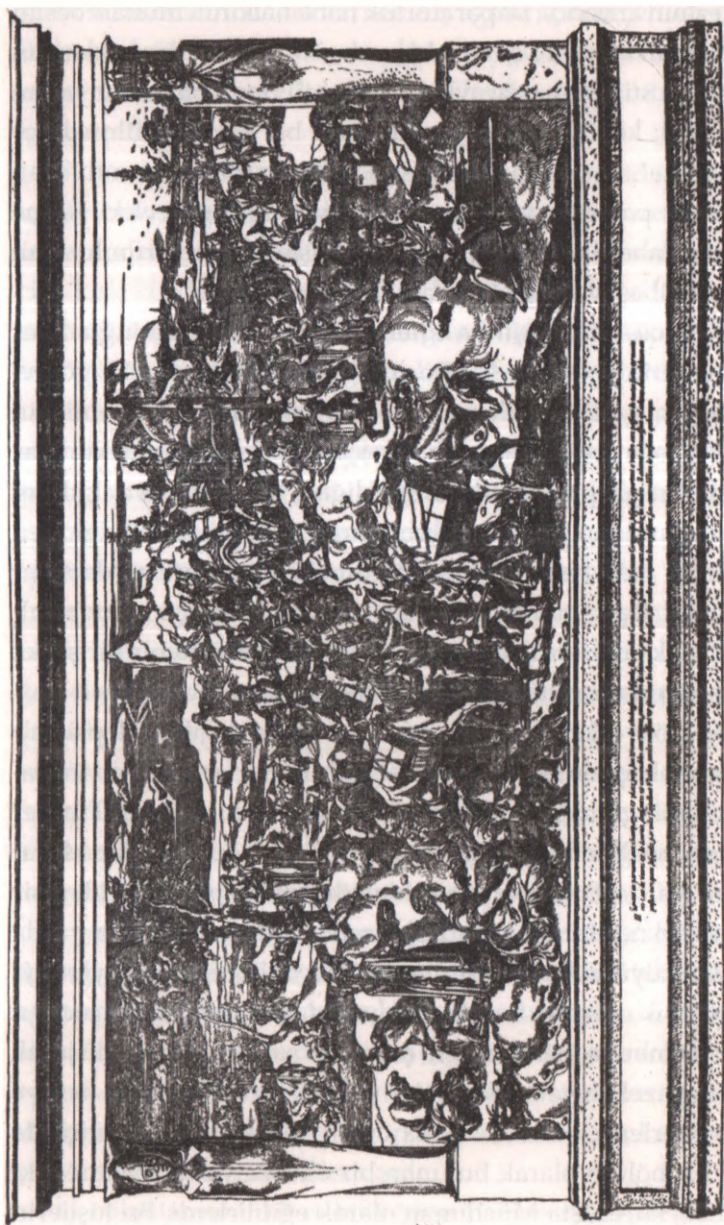
Sultanın özel hane halkını oluşturan ağalar ya da iç ağalar iç oğlanları ve hadımlardan oluşan iki sınıftan ibaretti. İç oğlanları odalar denilen dört bölüğe ayrılıyordu. Bunların birincisi, kırk kişiden oluşan has oda olup, sultan bu odanın kırk birincisi kişisi sayılırdı. Bu bölümün bütün mensupları yüksek rütbeli ve büyük nüfuza sahip görevlilerdi. Dört odaya komuta eden ve sarayın baş kâhyası olarak görev yapan şef silahtar ağa unvanını taşıyordu. Bunun sebebi, söz konusu kişinin omuzunda bir kın içinde ucu aşağıya bakan, kabzası ise baş hizasında bir imparatorluk palası taşımasıydı. Rengi kırmızı ve altın simle işlenmiş muhteşem bir kaftan giyer, iki yapay saç uzantısı salar ve zülüflü baltacıların kepini andıran tuhaf biçimde süslü bir başlık takardı. Muhtemelen hadımağası dışında hiç kimse genellikle büyük nüfuza sahip olan ve çoğu kez veziriazamlığa ya da büyük amiralliğe ya da başka büyük devlet makamlarına yükseltilen bu kılıç ehlinde daha fazla sultana yakın olamazdı. Bu odadan diğer on altı görevli sultana verdikleri kişisel hizmetlerin gerektirdiği unvanları taşırdı. Baş teşrifatçının görevi tören alaylarında sultanı izlemek ve insanlara avuç dolusu gümüş sikke dağıtmaktı; baş üzengici atına binerken sultanın atının üzengisini tutardı; tül-bent ağası, imparatorluk sarıklarından sorumluydu ve tören alaylarında bu sarıklardan birini taşır, onu sağa ve sola hafifçe eğerek halkı selamlardı; peşkir ağası, abdest alırken sultanın eline su döken ibrikçibaşı; kâtip; baş sarık sarıcısı; kahvecibaşı; berberbaşı vb. görevliler vardı.

İç oğlanlarının ikinci bölümüne hazine odası denirdi ve hanedanın mücevherlerini ve sanat hazinelerini muhafaza

etmekle görevliydi. Ona bağı görevliler arasında, başka görevlerinin arasında imparatorluk hane halkının muhasebesini tutmaktan sorumlu hazine kâhyası; imparatorluk sarıklarının ve onları süsleyen mücevherlerin ve tüylerin bakımını yapan tülbentçi; kekik özüyle yapılan özel bir koku sürülmedikçe asla sultana sunulmayan resmî kaftanlardan sorumlu olan kaftancı; porselen yemek takımlarıyla ilgili görevleri yerine getiren tabak kıdemlisi; sultanın kuşlarından sorumlu olan bülbülcübaşı ve papağancıbaşı bulunuyordu.

Üçüncü oda, başında kiler kâhyasının bulunduğu kiler hizmetlerini görüyordu. Bu iç oğlanları bölümünün görevi ekmek, meyve, şekerleme, şerbetler ve sultan ile haremi için gerekli olan diğer yiyecek ve içeceklerle ilgilenmekti. Baş ayaracı bu grupta yer alıyordu; diğeri, en çok telli çalgıların –ney, mandolin, rebab– rağbet gördüğü iç saray müziğinden sorumlu olan baş ozan idi. Dördüncü ve sonuncu oda sefer odası idi. Bu odanın mensupları eskiden sefere çıktığında sultana eşlik ederlerdi; fakat daha sonraları bu oda bir tür şarkı, dans, oyun vb. okuluna dönüştü.

Bu dört odanın hiçbir mensubu Türk değildi. Hepsi esir alınmış, kaçırılmış ya da vasal hükümdarlar tarafından haraç olarak gönderilmiş erkek Hristiyan çocuklarıydı. Türkler isyancı bir Yunan kentini ele geçirdiklerinde, Tatarlar Macaristan ya da Polonya'yı yağmaladıklarında, Cezayirli bir Frank teknesini ele geçirdiklerinde ya da bir Fransız ya da İtalyan köyünü bastıklarında –bir yüzyıl öncesinde böyle şeyler çok sık olurdu– her iki cinsiyetten pek çok küçük çocuğu alıp İstanbul'a gönderirler, çocuklar saraya uygun düşecek kadar güzel ve yetenekliyseler yüksek bir ücret ya da hediye elde ederlerdi. Şansları varsa oğlan çocukları sarayın içinde ayrı bir bölüm olarak bulunan bir okulda ya da Galata'daki özel bir kuruluştaki Müslüman olarak eğitilirlerdi. Bu kişilerin yerli Türklere tercih edilmelerinin sebebi çocukların efendile-

Grek Tüccarlar

rine daha sadık olacakları düşüncesiydi. Kendi ülkeleri, ana babaları hakkında hiçbir şey bilmeyen, Müslüman ve Türk asilzadesinin gururunu taşıyan; kendilerine daima nazik ve teklifsiz davranan, yakınında görevlendiren, yetenekli olmaları hâlinde onları yüksek devlet görevlerine atayan sultan-
dan başka efendi ya da koruyucu tanımayan bu çocukların sultanın çıkarlarına ve şahsına, saray duvarlarının dışında pek çok bağı ve bağlantısı olan yerli çocuklardan daha büyük bir içtenlikle sadakat gösterecekleri ve kendilerini ona adayacakları düşünülüyordu. Bütün hadımlar ve haremdeki bütün kadınlar yabancıydı. Hepsi savaş esiri olarak alınmış ya da Gürcü ya da Çerkez ana babalardan satın alınmıştı. Aslında iç sarayda yaşayan ahali arasında, kendileri de yabancı annelerden doğan sultan ve onun aile fertleri dışında tek bir Türk yoktu.

Hadımlar siyah ve beyaz olmak üzere iki gruba ayrılıyorlardı. Hepsi Afrikalı olan siyah hadımlar yaklaşık iki yüz kişiydi ve imparatorluk haremının özel muhafızlarıydı. Kızlar ağası unvanını taşıyan şefleri imparatorluğun en önemli adamlarından biriydi. Üç tuğlu paşa rütbesine sahiptiler, muazzam bir gelir sağladıkları Kutsal kentleri ve imparatorluk camilerini yönetirlerdi. Samur kürklü beyaz bir kaftan giyerler, başlarına 60 cm yüksekliğinde beyaz tülbentten silindirik biçiminde bir başlık takarlardı. Beyaz harem ağaları genç iç oğlanlarını denetleyen ve kapı ağası denilen bir şefe itaat eden seksen kişiden oluşuyordu. Bunların yanı sıra sarayın iç bölümünde çok sayıda sağır dilsiz ve cüce vardı. Sağır dilsizler sultan önemli biriyle görüşürken kapıda nöbet tutarlardı. Onların işaret dilini saraydaki herkes bilirdi. Cüceler ise padişahı ve hane halkını eğlendirmekle görevliydi.

Şimdi sarayın en içteki mahrem bölgesine, imparatorluk haremine geçiyoruz, sarayın erkek sakinleri arasında görülenlerden daha az sistematik olmayan örgütlenmenin kadınlar

ve onların maiyeti arasında hüküm sürdüğünü görüyoruz. Sultanın hane halkındaki kadınlar beş sınıfa ayrılıyorlardı: Kadınlar, gedikliler, ustalar, acemiler ve cariyeler. Sayıları genellikle dördü bulan kadınlar, deyim yerindeyse, sultanın eşleridir. Avrupalıların sultana dedikleri (Türkler bu terimi kullanmazlar.) bu kadınların her birinin kendi özel dairesi ve maiyeti vardı. Bir kadın erkek evlat doğurduğunda haseki sultan, kız evlat doğurduğunda ise haseki kadın unvanını alırdı. Bir çocuk doğduğunda harem ışıklarla aydınlatılır ve gösterişli törenler yapılırdı. Gedikliler, haremi ziyaret ettiğinde ya da orada kaldığında sultanın kişisel hizmetlerini görürlerdi. Bunların en güzel on ikisi, haremın seçkinleri olarak iç oğlanların birinci odasının en yüksek memurlarınıninkine denk düşen mekân ve unvanlara sahiptiler. Padişah kendi ikballelerini ya da gözdelelerini onların arasından seçerdi. Ustalar, haremdede çok önemli bir yeri olan sultanın annesine, kadınlara ve çocuklarına hizmetle görevli kızlardı. Çıraklar, gedikli saflarına alınmak üzere eğitilen çocuklardı. Cariyeler bütün diğerlerine hizmet ederler, el işiyle uğraşırlar ve kurumun hizmet görevlerini yaparlardı.

İmparatorluk haremi, bir kural olarak, nereden geldikleri pek bilinmeyen Avrupalı, Asyalı ve Afrikalı beş ya da altı yüz kadını barındırırdı. Bunlar kâhya kadın unvanını taşıyan bir büyük ustanın emrindeydiler ve gediklilerin en kıdemlileri arasından genellikle sultan tarafından seçilirlerdi. Bu kadına hazinedar usta denilen bir kadın yardım ederdi. Bu kadının görevlerinden biri haremın harcamalarını denetlemektir.

Sultan Mahmud Orta Çağ'a özgü ihtişamını yok edene kadar harem işte böylesine gösterişli bir dönem yaşadı. Osmanlı hükümdarının bugünkü hane halkı, geçmiş zamanın ruhunu taşısa da, geçen yüzyıla kıyasla çok sönüktür. Eski büroların ve kurumların on dokuzu ortadan kalkmıştır; muhteşem keplerin ve sarıkların altına giyilen o Doğulu ipek ve kadife

kaftanlar, yerini Avrupa tarzında sert üniformalara bıraktı. Böylece her bir görevlinin rütbesini yansıtan kıyafetler, yerlerini niteliksiz ve değişmez fese bırakarak yok oldu. Bununla birlikte modern saray bir münzevi hücresi olmaktan çıktı. Son Sultan Abdülaziz en az altı bin hizmetkâr ve memur istihdam etti ve harcamaları yılda iki milyon pound'a ulaştı. Sarayda 300 aşçı, 400 seyis, 400 kayıkçı, 400 müzisyen vd. vardı. Haremde 1200 odalık bulunuyordu. Sultanın nargilesini, kahvesini, giysilerini getiren, banyo küvetini parfümleyen özel memurlar vardı. Biri imparatorluk tavla takımına, diğeri Çin porselenlerine bakıyordu. Şekere yılda 16.000 pound harcanıyordu. Ahırlarda 600 at, 150 arabacı ve uşak vardı. Abdülaziz tablo ve mücevher düşkünüydü ve onlara yılda çeyrek milyon harcıyordu. Özel harcamaları için her yıl üç çeyrek milyon borca batıyordu.⁵⁸

Fakat ne kadar harcamış olsa da Abdülaziz eski zamanların ihtişamını yaratamadı. Saray sistemi aslında doğası gereği süremezdi; yeryüzünün bütün ırkları bir büyük derebeyinin kaprislerini karşılamak için köle ya da oyuncak olarak bu şekilde kullanılamazdı ve eğer Sultan Mahmud onları kaldırmasaydı, dört odanın kendiliğinden yok olması ya da uygun beyaz adam eksikliğinden ötürü topluca değişim geçirmesi gerekecekti. Sultanlar, kendi maiyetlerini kendi ırklarından olan insanlar arasından seçerek görevlendirmek zorunda kalacaklardı. Ve bu yapıldığı anda çok övünülen o eski mahremiyet durumu sona erdi.

İkinci Selim'in imparatorluk elçilerine verdiği bir devlet resepsiyonuna ilişkin aşağıdaki betimleme bize fikir verebilir. Knolles'in eski dili konuya uygun düşmektedir:

"Bu toplantıya katılma şerefine nail olan büyükelçiler Büyük Türk'ün sarayına birinci kapıdan girdiler. Bu kapı en gösterişli tarzda mermerden inşa edilmiş, alınlığına kendi dille-

58 "The People of Turkey," Consul's Daughter, i, 247-9.

rinde yazıların nakşedildiği, yüksek ve heybetli bir yapıydı. Sağ tarafında çok güzel bahçelerin, sol tarafında binaların ve hizmet bürolarının (küçük bir mescitle birlikte) bulunduğu ana avluyu geçerek, attan inmenin zorunlu olduğu ikinci kapıya geldiler; bu ikinci kapıdan girer girmez, çepeçevre binalar ve galerilerle kuşatılan, sağ tarafta mutfakların ve hükümdar maiyetinin konutları, sol tarafta devlet işlerinin, sarayın ve imparatorun resmî faaliyetlerinin yürütüldüğü, paşaların ve diğer memurların müzakerelerde bulunmak için toplanmış salonların yer aldığı kare şeklinde çok geniş bir avluya girdiler. Bu ikinci kapıdan geçerlerken, avlunun geniş bir caddeyi andıran bir bölümünde, her zaman Büyük Türk'ün hâpishanesine yakın duran ve at binerken ona hizmet eden bütün bir solaklar bölüğü ellerinde yaylarla düzgün bir sıra oluşturacak şekilde yerleşmişlerdi; alınlarının üzerinde yükselen tüylerle süslü başlıkları vardı. Başka bir yerde ellerinde siyah değneklerle safta toplanmış kapıcılar duruyordu. Onlar sarayın kapılarını bekliyor ve koruyorlardı; kıyafetleri bir başka yerde aynı şekilde safta toplanmış yeniçerilerin kıyafetlerinden çok farklı değildi. Ve bütün bunların yanı sıra, sıradan insanlardan ayrı olarak, çoğu aynı rütbeden büyük devlet adamlarıyla birlikte elçileri karşılayan saray şövalyeleri çeşitli bölükler hâlinde dizilmişlerdi; diğerleri arasında yer alan, bütün ülkelerden ve bütün dinlerden gelen matrakçılar (yiğitlikleri sayesinde Türk İmparatorluğu'nda diledikleri gibi yaşayan yegâne özgür insanlar) çeşitli renklerden Şam ipeklisi ve altın işlemeli ipek giysiler içinde duruyorlar; başlarındaki sarıklar beyazın da beyazı olduğu için yiğit ve güzel görünüşleriyle bütün diğerlerinden daha heybetli görünüyorlardı. Kısacası ister hep birlikte ister tek tek ele alınsınlar, sessiz ve kendi aralarında konuşmadan bir arada duran bu adamlar, itaatkâr duruşlarıyla elçilerin ve maiyetlerinin Osmanlı Sarayı'nın ve krallığının büyüklüğüne tanıklık etmele-

rini sağlıyorlardı. Bütün bu insanların arasından geçen elçiler, paşaların ve diğerk büyük devlet adamlarının onları ağırlamak üzere hazır bulundukları salona alındılar ve oradan duvarları Türk halılarıyla kaplı bir odaya yöneltildiler. Hemen ardından yemeğre geçildi (âdet gereğri). Yer halılarının üzerine geniş beyaz örtüler serildi; masanın üzerine üç yüz insanı doyuracak kadar ekmek konuldu ve tahta kaşıklar dağıtıldı; ardından pirinç çömllekler içinde bazıları balla tatlandırılmış, bal renginde iki bakır kap içinde çeşit pilav ve iki büyük toprak kap içinde et servis edildi; lokmalara bölünmüş bu leziz koyun etlerinin yanında, bazıları ekşitilmiş süt nedeniyle beyaz, bazıları tatlı ve hepsi aynı hamurdan yapılmış börekler geldi. Masa (masa denebilirse) bu şekilde donatıldıktan sonra, misafirler el yıkama seremonisi olmadan yemeğre başladılar ve şekerli suyla hazırlanan, şerbet denilen sıvıdan içtiler. Fakat sofradan hemen kalkamadılar; acemi oğlanlar denilen genç adamlar, onların çevresini saran diğerkleriyle birlikte alıcı kuşlar gibi açgözlü bir tutumla birbirleriyle yarışarak bahşriş kapmaya çalıştılar. Böylece elçiler paşalarla birlikte ziyafeti tamamlamış oldular. Yemekten sonra kapıcılar çağrıldı ve on iki elçi büyük sultana saygı sunmak üzere ayrıldılar. Bu elçiler kapıcılarla birlikte yemek salonundan çıktılar (Hediyeleri önceden taşınmıştı.) ve bir alt odaya getirildiler. Bu odadan paşaların elçileri bekledikleri salona bir geçriş vardı. Elçiler odada bulunan sıralara oturdular. Bu arada paşalar akşam yemeğini yemiş ve elçileri kabul etmek üzere hanedanla birlikte ayrı bir salona geçmiş olan Selim'in huzuruna çıktılar. Her şey hazır olunca elçiler çağrıldı, sıraya girerek ilerlediler ve kendisinden, hadımlarından ve genç iç oğlanlarından başka kimsenin bulunmadığı, Türk İmparatoru'nun özel sarayına açılan üçüncü kapıya geldiler. Bu bölüme, sultanın görevlendirmesiyle ancak fırsat düştüğünde kapıcı paşa (üçüncü kapının muhafızı) ve çeşniciler (Türk'ün yemek hizmetkârları)

dışında kimse giremezdi. Bu görkemli ve soylu kapıdan girdiklerinde, onları yönlendiren kapıcı durmalarını işaret etti ve onları aralarında beşer adım aralıklarla sıraya soktu. Odanın duvarları farklı ve canlı renklerle tuhaf biçimde boyanmıştı. Kapı ile iç bölüm arasında odayı çepeçevre kuşatan bahçedeki ağaçların (hoş bir gölge yayan) dallarında, sanki sadece onlara konuşma izni verilmiş gibi ıslığı andıran tatlı sesleriyle cıvıldaşan kuşlar vardı. Selim, elçilerin hazır bulundukları odadan sadece bir duvarla ayrılan bir alt odada olanca haşmetiyle oturuyor, ancak küçük bir pencereden dışarıya bakabiliyordu. Bu odanın kapısı, yukarıda bahsedilen üçüncü kapıyla karşı karşıyaydı. Elçiler Büyük Türk'e saygılarını arz etmek üzere teker teker içeri alındılar. Bu arada kapıcı her bir elçinin getirdiği hediyeyle eline alarak gösteriyordu. Bütün bunlar tam bir sessizlik içinde gerçekleşiyordu. Fakat bu sessizlik, içeriye giren adamlar sanki Kudüs'ün en kutsal mekânını ziyaret ediyorlarmış gibi ilahi bir sessizlikti. Peş peşe sıralanan elçiler, sultanın çok yakında olduğunu fark etmeden ilerlediler; birbirlerine yakın durmalarına rağmen huzura girenler tekrar geriye dönmüyorlar, tek tek saygılarını sunduktan sonra başka bir yoldan dışarıya çıkarılıyorlar, arkada olan öndekini göremiyordu; öndeki dışarı çıkarılırken, diğeri kapıdan giriyor, kapıcıbaşı ve odabaşı gireni iki kolundan ve boyundan tutarak başını öne doğru eğiyor, kollarını hafifçe yoklayarak kişinin hafif bir silah taşıyıp taşımadığını kontrol ediyordu. Ancak Marc Antonio Pagasetta'nın (bu müzakerenin habercisi) kendisi ve diğerleri için söylediği gibi, hepsi daha önce elle aranmamışlar mıydı? Ne var ki I. Murad'ın Kosova Savaşı'nın ardından Despot'un adamlarından Lazarus tarafından öldürülmesinden sonra bu kabul tarzı âdet olmuş, Büyük Türk'ün huzuruna hep bu şekilde çıkmıştır. Efendisinin öcünü almaya kararlı Lazarus huzura kabul edildiğinde, üzerindeki gizli bir kısa hançerle sultanı karnından yaralamış ve

onun ölümüne neden olmuştu. Ve bu yüzden elçiler kudretli bir hükümdarın huzuruna çıkarılmaktan çok hapse götürülen adamlar gibi majestelerine takdim ediliyorlardı. Sultan, Türklerin odalarında uyumak ve yemek için kullandıkları, üzeri tıpkı odanın zemini gibi ipek halıyla kaplı, mastal denilen bir minderin üzerinde oturuyordu. Çok büyük olmayan bu odalar sözünü ettiğimiz pencereden gelen ışığı saymazsak, karanlıktı ve duvarlar zarif figürlerle bezenmiş, canlı renklere boyanmıştı, ancak duvar desenlerinde herhangi bir resim ya da herhangi bir suret yer almıyordu. Daha önce sözü edilen vezirin paşaları odanın giriş kapısına göre solda art arda sıralanmış olarak, elçiler ise sol tarafta aynı şekilde ayakta ve başları açık olarak duruyorlardı. Tercümanlar odanın öteki tarafında, üzerinde altın simli, mücevher işlemeli gösterişli bir kaftan olan sultanın oturduğu yere yakın duruyorlardı. Elçiler teker teker onun önüne gelerek (yukarıda anlatıldığı gibi), Türk usulüne uygun biçimde diz çökerek onun kaftanının ucunu elleriyle tutup öptüler. Bu arada Selim kımıldamadan, heybetli hükümdar duruşunu hiç bozmadan ve onların yüzüne bakmadan durdu. Bu hareketi yaptıktan sonra elçiler arkalarını sultana dönmeden, dışarı çıkana kadar geriye doğru yürüdüler. Elçiler böylece saygılarını gösterdikten ve huzurdan çekildikten sonra Selim'e İmparator mektuplarını iletiler, mesajlarını kısaca dile getirdiler ve umursamaz bir tavırla "Paşalara iletin." şeklinde iki sözcükten oluşan bir cevap aldılar. Böylece elçiler iki iç kapıdan geçerek atlarına binip kendi konutlarına doğru uzaklaştılar. Geri dönüş sırasında onlara, başlarında ağaları olan bir yeniçeri grubu eşlik etti. Bu ağalar arasında Hace denilen din adamları (Yeniçerilerin peşinden giderlerdi.) elçilerin gidişi sırasında ve dönüş yolunda yüksek sesle ilahiler ve dualar okudular ve büyük sultanlarına sağlık ve refah dilediler. Yorgunluktan bitkin düşen elçiler bu tuhaf manzarayı hayretle izlediler. Bütün bunların

sebebi, kalacakları yere kadar at sırtında giderken elçilere şanla şerefle eşlik etmektir. Elçiler konutlarına ulaştıklarında, kendilerine eşlik edenlerin açgözlü nezaketinin bedelini ödemek için kendi aralarında dört bin doları aşan bir meblağ toplayıp eşit olarak dağıttılar fakat onları yine de memnun edemediler.”⁵⁹

59 Knolles, i, 563-4.

BÖLÜM XV:

OSMANLI EDEBİYATI

Osmanlıların edebiyatı, tıpkı onların uygarlığı gibi, Selçuklular aracılığıyla İranlılardan alındı. Bu nedenle onların yazıları ile İranlı ustalarınunki arasında yakın bir benzerlik buluruz. İki halkın edebiyatında aynı tarz ve duyguyu, aynı mecazları ve aynı dize yapısını görmek bizi şaşırtmaz. Her ikisinde de şiir düz yazıya üstündür. İran ve Osmanlı şiirleri, en iyi dönemlerinde, aşırı süsleme ve mükemmeliyetle, aynı söyleyiş zarafetiyle ve sık görülen bir ahenkle belirlenmiştir. Fakat öte yanda onlar oldukça yapaydır; duygular çoğu kez abartılıdır, fikirler ya göreneksel ya da zorakidir ve dil bir tür sözel kurumlanma, genellikle çocuksu betimlemelerle biçimsizleşmiştir. Uzun anlatı şiirleri (manzume) bir yana bırakırsak, konu dizilimi İran ve Türkiye esinleriyle sınırlıdır. Acısı ve neşesiyle aşk doğal olarak öncelik taşır; böylece, baharın güzellikleri, bülbülün tatlı şarkısı, çiçeklerin güzelliği ve doğanın diğer hoşluklarıyla ve tamamında dinî bir gizem fısıltısıyla karşılaşırız. Neredeyse hepsi böyledir. Esas olarak asker olmalarına rağmen Türklerin savaş şiiri yazmamış olmaları dikkate değerdir; İranlılar da yazmamışlardır (destanlarından ayrı olarak); bu yüzden Osmanlılar da savaş şiiri kaleme almamışlardır.

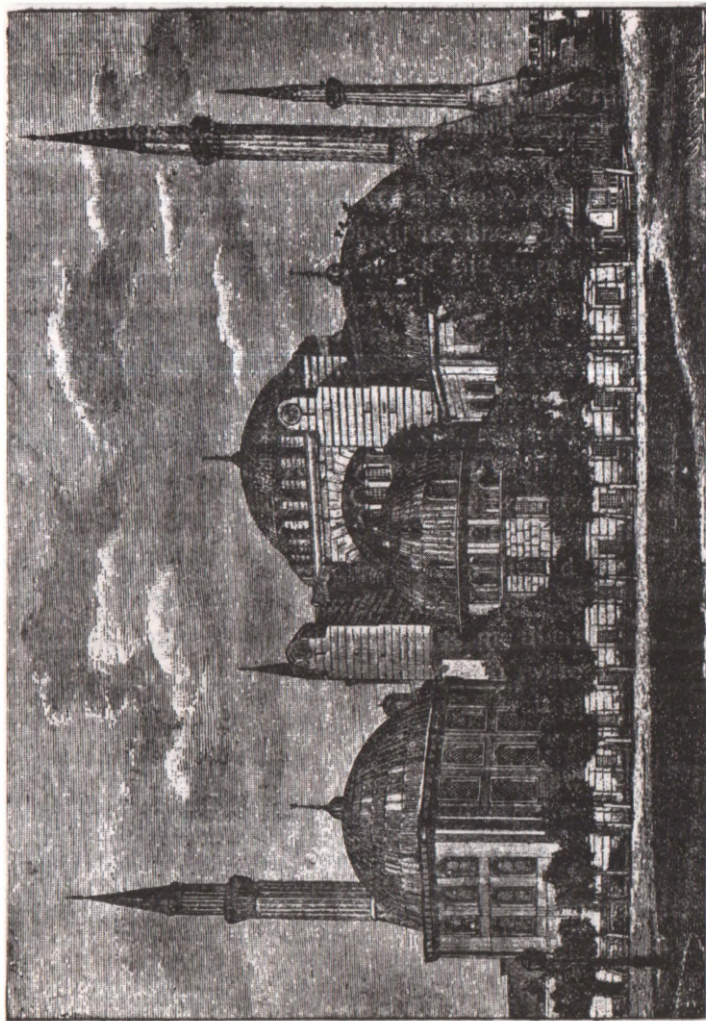
Yukarıda değindiğimiz anlatı şiirler uyaklı beyitlerle yazılmıştır; fakat Doğu edebiyatlarının uyak sisteminin en dikkati çeken özelliği tek uyak denilen şeydir. İlk dizede yer alan tek bir uyak-ses şiir boyunca sürdürülür; bu uyak izleyen her beytin ikinci dizesinde tekrarlanırken ilk dizede uyak yoktur. Çok basit olan bu sistemin örnekleri bu bölümde yer alan çeviri şiirlerin çoğunda görülecektir. Osmanlı şiirlerinin gözde kompozisyonuna gazel denir. Bu şiir genel olarak bir düzineden az beyitten oluşan, son beyte yazarın çoğu kez bu küçük esere imza koyarak kendi adını yazdığı kısa bir tek ölçülü şiirdir.

Daha üst basamaklarda yer alan düzyazı genellikle tumturaklıdır ve şiirde olduğu gibi çift anlamlarla, söz oyunları ile donatılır. Bu söz oyunları, çoğu kez yaratıcı olmakla birlikte, genellikle yüzeyseldir ve üsluba zorlamalı ve doğal olmayan bir görünüm verir. Düzyazıdaki belirsizliğin bir diğer tuhaflığı ağıdalı olması, bir cümledeki yan cümleciklerin son sözcüklerinin uyaklı olmasıdır. Bu süsleme Batılı insanın kulağına rahatsız edici bir çınlama gibi gelir. Burada kronik yazarı Sâdeddin'den yapılan çeviriler bu ağıdalı tarzın etkisi hakkında okura bir fikir verir. Daha sade düzyazı, daha doğal, bu nedenle daha hoştur; fakat ters yönde hataya yatkındır, yavan ve sıkıcı hâle gelir.

Osmanlı edebiyatı çok kapsamlıdır; her türlü yazar vardır fakat özellikle şairler, bütün zamanlarda hem sayısal olarak hem de verimlilik bakımından öne çıkmışlardır. Burada ülkenin edebiyat tarihinde yüksek bir konum edinen yazarların en ünlü birkaçını okurla tanıştırmakla yetineceğiz.

En erken Osmanlı şairlerinden biri, Osmanlıların Avrupa'da ilk köprübaşını oluşturdukları gece Şehzade Süleyman'la Çanakkale Boğazı'nı salla geçen bir Türk asilzadesi, Gazi Fazıl'dır.

Bundan bir süre sonra Germiyan Şeyhi, İran edebiyatının gözde kadın kahramanı Şirin'in maceraları üzerine uzun bir

Ayasofya

anlatı şiir yazdı; ve daha sonra Yazıcıoğlu, Peygamberin tarihini manzum bir eser olarak yazdı ve adına Muhammediye dedi. Bu erken dönemin en ilginç düzyazısı “Kırk Vezirin Tarihi” olarak bilinen, adı muhtemelen Ahmed olan ve kendisine şehzade diyen on beşinci yüzyılın ikinci yarısında yaşamış bir yazarın halk masallarından yaptığı derlemedir. On ikinci vezirin anlattığı aşağıdaki öykü masalların niteliğini ve kitabın yazıldığı basit ve sade üslubu gösterir.

“Bir zamanlar büyük bir kral vardı. Bir gün avdan dönerken yol kenarına oturmuş, ‘Her kim bana bin altın verirse ona verecek bir nasihatim var.’ diye bağırarak bir dervişe rastladı. Dervişin bu sözlerini işiten kral atını durdurup dervişe ‘Nedir senin nasihatın?’ diye sordu. Derviş şöyle karşılık verdi. ‘Bin altın getirip bana verirsen, ben de sana nasihatimi söylerim.’ Kral bin altının getirilip dervişin kucağına bırakılmasını emretti. Bunun üzerine derviş şöyle dedi: ‘Ey kral, benim sana tavsiyem şudur: Her ne zaman bir iş yapacaksan, önce o işin sonucunu düşün ve ondan sonra harekete geç.’ Oradaki soy-lular bu sözlere hep birlikte güldüler ve şöyle dediler: ‘Bunu herkes bilir.’ Fakat kral yoksul adamı ödüllendirdi. Dervişin sözlerini çok beğenmişti. Sarayın ve başka binaların kapısına o sözlerin yazılmasını emretti. O sırada kralın düşmanı olan büyük bir kral vardı ve bu düşman kral hep fırsat kolluyor fakat bir çözüm bulamıyordu. Bir gün aklına bir fikir geldi ve kendi kendine söylendi: ‘En iyisi kralın berberine biraz dünyalık vadedip ona zehirli bir bisturi vereyim de kralın hastalandığı bir gün ondan kan almak için kullansın.’ Böylece kral kılık değiştirerek gidip berbere zehirli bir bisturi ve on bin altın verdi. Ve berber açgözlüydü, zamanı geldiğinde bisturiyle kraldan kan almayı kabul etti. Bir gün kral hastalandı, kan alması için berberi çağırttı. Bunun üzerine berber zehirli bisturiyi alıp kralın yanına gitti. Kralın adamları bir leğen hazırlamışlardı. Berber leğenin kenarında şu sözlerin yazılı ol-

duğunu gördü: 'Her ne zaman bir iş yapacaksan, önce o işin sonucunu düşün.' Berber yazıyı görünce kendi kendine şöyle dedi: 'Şimdi ben bu bisturiyle kraldan kan alacağım ve onu helâk edeceğim. O zaman bu adamlar beni sağ bırakmazlar, hemen öldürürler. Ben ölünce bu altınların bana ne faydası olacak?' Ve berber elindeki bisturiyi yerine koydu ve başka bir bisturi çıkardı. Kan almak için kolunu tuttuğu anda kral sordu: 'Neden ilk bisturiyi kullanmadın?' Berber yanıt verdi: 'İlk bisturinin üzerinde bir toz vardı, kralım.' Bunun üzerine kral şöyle dedi: 'Onun hazine bisturisi olmadığını gördüm. Burada bir sır var. Hemen anlat bana, yoksa kelleni alacağım.' Berber zoru görünce öyküyü başından sonuna kadar anlattı, leğendeki yazıyı görünce niyetinden vazgeçtiğini söyledi. Bunun üzerine kral ona bir onur kaftanı giydirdi ve düşmanının ona verdiği altınları almadı. Ve kral şöyle dedi: "Derviş'in nasihatı bin altına değil, yüz bin altına bedeldir."⁶⁰

Fakat 1453'te İstanbul'un fethine kadar gerçekten değerli pek az eser vardır. Bu olayın üzerinden çok geçmeden çağdaş bir Tatar prensi ve şair olan Mir Alişir Nevaî'nin bazı gazelleri Osmanlıların yeni başkentinin yolunu buldu. Bu gazeller II. Mehmed'in vezirlerinden Ahmet Paşa tarafından kopyalandı. Hiçbir özgünlüğü olmamasına, çoğu Nevaî'den çevrilmiş olmasına rağmen, bu vezirin şiirleri Osmanlı edebiyatı tarihindeki dönüm noktaları arasında yer alır. Bunların ortaya çıkmasından kısa süre sonra şiir geleneği düzenli biçimde yerleşmeye başladı ve dilin olgunlaşmasına ve incelmesine önemli bir hizmette bulundu. Fatih'in vezirlerinden bir diğeri, Sinan Paşa, süslü düzyazıda ustalaşan ilk kişi oldu. Kendisi Tazarrûat (Tazarru-nâme) başlıklı dinî bir eserin yazarıdır. Bu eser, İran retoriğiyle desteklenen abartıların bol miktarda

60 "The History of the Forty Vezirs," çev. E. J. W. Gibb, s. 220-222 (Redway, 1886).

kullanılmasına rağmen, akıcılığı ve açıklığı nedeniyle dikkate değerdir. Bir iki cümlesi şöyledir:

“Sen öyle bir yaratıcısın ki yarattıklarını hiçlikten yaratırsın, Sen öyle bir yaratıcısın ki hiçliktir senin yarattıklarının malzemesi! En uzak görüş senin doğruluk zirvenin ufkunu bile göremez; en hızlı kanatlar senin kudret köşkünün eşğine ulaşamaz; gökteki ve yerdeki mahlûkatın her vakit pençesine ve gagasına yem olduğu o süzülen kartal, insan aklı, senin yüce semalarında kanadını açıp uçamaz; kudret çayırırlarında gece gündüz çalimli çalimli yürüyen tavuskuşu, ölümlü düşünce ve anlayış, senin ilâhî yolunda tek bir adım atamaz.”

Ahmet Paşa'yı takip eden lirik şairler dikkate değer bir ilerleme kaydettiler; II. Mehmed zamanının daha önemli yazarları arasında kadın şairler, Zeynep ve Mihrî'yi zikretmek gerekir. Önceki bölümde gördüğümüz gibi, kendisi de şair olan ve bazı orta hâlli dizeleri eski antolojilerde yer alan hükümdar, hane halkının çoğu gibi, edebiyatı ve edebiyat insanlarını himaye etti. “Yavuz” adını taşıyan torunu I. Selim, Osmanlı sultanlarının belki de en büyüğü, şiirsel dehası askerî ve idarî yeteneklerinden aşağı kalmayan bir hükümdardı. Osmanlı tahtına çıkan otuz dört hükümdarın yirmi biri, ardında dizeler bıraktı ve bu yirmi bir şairin içinde en gerçek şair tartışmasız biçimde Birinci Selim idi. Ne yazık ki onun eserleri genellikle Farsça yazılmıştır. Türkçe yazmayı tercih etmiş olsaydı, sahip olduğu yüksek yetenek bu dile ve kendi ulusunun edebiyatına değerli hizmetlerde bulunabilirdi. Aşağıda, bu büyük hükümdarın yazdığı az sayıda Türkçe gazellerinden birinin çevirisi yer alıyor:

Gözlerimden aktı deryâlar gibi yaşıım benim
Dostlar çok nesne gördü onmadık başım benim

Geçmek için seyl-i eşkimden hayâlîm askeri
Bir direkli iki gözlü köprüdür kaşıım benim

Her gece altun benekli âsmânîler giyip
İşbu çarh-ı pîre-zen olmuşdur oynaşım benim

Ben gedâ gurbet diyârında kalırdım yalnız
Mihnet ü derd ü belâ olmasa yoldaşım benim

Ey felek dokuz dolu câm⁶¹ içmeyince Han Selîm
Dehr içinde olmadı hergiz ayakdaşım benim⁶²

Yüksek bir hukuk görevlisi (şeyhülislam) olan, genellikle İbn-i Kemal ismiyle anılan Kemalpaşazâde Ahmed bu dönemde gerek şiir gerekse düzyazı alanında farklı bir yol izledi. Eserleri arasında Yusuf ile Züleyha'nın (Doğruların verdiği isimle Potifar'ın karısı) romantik tarihi üzerine bir şiir ve İranlı Sadi'nin tanınmış eseri Gülistan'ın üslubunu andıran, Nigâristan adlı bir tez yer alır. I. Selim'in bir diğer çağdaşı olan Mesîhi esas olarak Avrupa'da kendisine şöhret kazandıran güzel bir şiirle tanınmıştır. Bu şiir on bir kıtadan oluşan bir bahar şiiridir. Kıtaların dördü şöyledir:

Dinle bülbül kışsasın kim geldi eyyâm-ı bahâr
Kurdı her bir bâğda hengâme hengâm-ı bahâr
Oldı sîm-efşân aña ezhâr-ı bâdâm-ı bahâr
Ayş u nûş it kim geçer qalmaz bu eyyâm-ı bahâr

Tarf-ı gülşen nûr-ı Aḥmed birle mâl-â-mâldur
Sebzeler anda şaḥâbe lâle ḥayru'l-âldur
Hey Muḥammed ümmeti vâkt-i ḥuzûr-ı ḥâldur
Ayş u nûş it kim geçer qalmaz bu eyyâm-ı bahâr

61 "Dokuz dolu câm" Ptolemaios astronomisinin dokuz küresine göndermedir.

Bu beyit muhtemelen sultanın evrenin sırlarına erişene kadar kendine gerçek bir dost, yani Tanrı'yı bulamadığını ima etmektedir; fakat bu eski Osmanlı şiirinde sık görüldüğü üzere oldukça belirsizdir.

62 "Sultanların Şiirleri Şiirlerin Sultanları," çev. M. İsen, A.F. Bilkan, T.I. Durmuş, s. 88 (Kapı Yayınları, 2012). (ed.)

Kıldı şebnem girü cevher-dâr tîg-i sûseni
Jâleler aldı havâ'î toplar ile gülşeni
Ger temâşâ ise maksûdun beni esle beni
Ayş u nûş it kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

Bûstânda görinen lâle degül numân ile
Bâgdan kan aldı şimşek neşter-i bârân ile
Ârif iseñ hoş geçürgil bu demi yârân ile
Ayş u nûş it kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr⁶³

Bu zamana kadar bütün Osmanlı yazını az çok karmaşık ve işlenmemişti fakat Selim'in oğlu I. Süleyman (1520-1566) zamanında yeni bir çağ başladı. İki büyük şair, Fuzûlî ve Bâki, biri doğuda, diğeri artık imparatorluktan çok uzak olan batıda olmak üzere ikisi aynı zaman içinde görünür oldular. Eski Türk okulunun dört büyük şairinden biri olan Bağdatlı Fuzûlî Osmanlı hâkimiyet alanlarında yükselen asıl zirvenin ilk yazarıdır. Onun ardından gelenlerin hiçbiri herhangi bir bakımdan ona yaklaşılamamıştır. İran üslûp ve beğenisine uygun olmakla birlikte Fuzûlî asla sıradan bir kopyacı değildi; tam aksine, o zamana kadar ne bir Türk'ün ne de İranlının ayak bastığı yeni bir yol açtı. Başlıca özelliği, zaman zaman aşırılığa vararak ona ihanet eden yoğun ve tutkulu bir dünyeviliktir. Bazı Türk şairleri bir bakıma ondan daha yapmacık olsalar da, pek azının onun kadar doğrudan bir tutumla yürekten konuştuğu görülür. En tanınmış eserleri Divan'ı ya da gazeller derlemesi ile Leyla ile Mecnun'un aşkları üzerine yazılmış bir şiirden oluşur; bunun yanı sıra, şiirlerinden daha alt düzeyde kalan bazı düzyazıları da vardır. Eserleri İstanbul Türkçesinden önemli ölçüde farklı olan bir taşra lehçesiyle yazılmıştır. Bu durum belki de Fuzûlî'nin ayak izlerini takip

63 "Mesîhî Dîvânı" haz. Mine Mengi, s. 158 (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020). (ed.)

eden bir şiir okulunun bulunmayışını açıklar. Aşağıdaki gazeller Fuzûlî'nin olağan üslubu hakkında fikir verecektir:

Dostum âlem senünçün ger olur düşmen mana
Gam değül zîrâ yetersen dost ancak sen mana

Aşka saldum men meni pend almayup bir dostdan
Hîç düşmen eylemez anı ki itdüm men mana

Cân ü ten oldukça menden derd ü dâğ eksük değül
Çıhsa cân hâk olsa ten ni cân gerek ni ten mana

Vasl kadrin bilmedüm firkat belâsın çekmedin
Zulmet-i hecr itdi çoh târîk işi rûşen mana

Düd ü ahkerdür mana serv ile gül ey bâğbân
N'eylerem men gül-şeni gül-şen sana gülhan mana

Gamze tîğın çekdi ol mah⁶⁴ olma gâfil ey gönül
Kim mukarrerdür bu gün ölmek sana şîven mana

Ey Fuzûlî çıhsa can çihman tarîk-i aşkdan
Reh güzâr-ı ehl-i aşk üzre kılun medfen mana⁶⁵

Ney kimi her dem ki bezm-i vaslını yâd eylerem
Tâ nefes vardır kuru cismimde feryâd eylerem

Rûz-i hicrândır sevin ey murg-ı rûhum kim bugün
Bu kafesten ben seni elbette âzâd eylerem⁶⁶

64 Mah (ay) kuşkusuz şairin güzel aşk nesnesidir.

65 "Fuzûlî, Türkçe Divan", haz. K.Akyüz vd, s.136 (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958). (ed.)

66 Şair sevdiğinden ayrılmak üzeredir; bu yüzden ölecek ve ruhu beden kafesinden özgürleşecektir.

Vehm edip tâ salmaya sen mâha mührin hîç kim
Kime yetsem cevır ü zulmünden ana dâd eylerem

Kan yaşım kılmaz vefâ giryân gözüm isrâfına
Bunca kim her dem ciğer kanından imdâd eylerem

İncimen her nice kim ağyâr bî-dâd eylese
Yâr cevriyçin gönül bî-dâda mu'tâd eylerem

Bilmişem bulman visâlin lîk bu ümmîd ile
Gâh gâh öz hâtır-ı nâ-şâdımı şâd eylerem

Levh-i âlemden yudum eşk ile Mecnûn⁶⁷ adını
Ey Fuzûlî ben dahi âlemde bir ad eylerem⁶⁸

İstanbullu Bâki, çağdaşı Fuzûlî'ye kıyasla daha alt düzeyde olmasına rağmen, ona ileride ortaya çıkacak ardıllarından daha çok benzer. Sultan Birinci Süleyman üzerine bir mersiye olan en tanınmış eseri üslûp bakımından eşsizdir. Bu eser tek ölçülü kıtalardan oluşur; her biri uyaklı bir beyitle sonlanır; ilk ikisini örnek olarak buraya alıyorum. Açılış satırlarında okura hitap ediliyor:

I

Ey pâ-y-bend-i dâmgeh-i kayd-ı nâm u neng
Tâ key hevâ-yı meşgale-i dehr-i bî-direng

Añ ol günü ki âhir olup nev-bahâr-ı 'ömr
Berg-i hazâne dönse gerek rûy-ı lâle-reng

Âhir mekânun olsa gerek cür'a gibi hâk
Devrân elinden irse gerek câm-ı 'ayşa seng

67 Mecnun Müslüman Doğu'nun Orlando Furioso'sudur; âşık olduğu Leyla'ya olan umutsuz tutkusuyla kendisini ölene kadar dolaştığı çöllere vurur.

68 .a.g.e., s. 309 (ed.)

İnsân odur ki âyîneveş kalbi sâf ola
Sîneñde n'eyler âdem iseñ kîne-i peleng

İbret gözinde niceye dek gaflet uyhusı
Yitmez mi saña vâkı'a-i Şâh-ı şîr-ceng

Ol şeh-süvâr-ı mülk-i sa'âdet ki rahşına⁶⁹
Cevlân deminde 'arsa-i âlem gelürdi teng

Baş egdi âb-ı tîgina küffâr-ı Üngürûs
Şemşîri gevherini pesend eyledi Freng

Yüz yire kodı lutf ile gül-berg-i ter gibi
Sandûka saldı hâzin-i devrân güher gibi

II

Hakkâ ki zîb ü zînet-i ikbâl ü câh idi
Şâh-ı Sikender-efser ü Dârâ-sipâh idi⁷⁰

Gerdûn ayagı tozına eylerdi ser-fürû
Dünyâya hâk-i bârgehi secdegâh idi

Kemter gedâyı az 'atâsı kılurdu bay
Bir lutfı çok mürüvveti çok pâdişâh idi

Hâk-i cenâb-ı hazreti dergâh-ı devleti
Fazl u belâgat ehline ümmîdgâh idi

Hükm-i kazâya virdi rızâyı egerçi kim
Şâh-ı kazâ-tevân u kader-destgâh idi

69 Rahş, yani yıldırım, Şehname'nin kahramanı Rüstem'in savaş atının adıdır ve bütün kültürlerde yer alan Herkül'ler İran kültüründe de yer almaktadır. Burada şair, sultanın küheylanını bir Rahş'a benzetmekte ve elbette okura binicinin de bir Rüstem olduğunu ima etmektedir

70 Büyük İskender kastediliyor; Dara ise Dareios'tur.

Gerdûn-ı dîna zâr u zebûn oldı sanmañuz
Maksûdı terk-i câh ile kurb-i îlâh idi

Cân u cihânı gözlerümüz görmese n'ola
Rûşen cemâli 'âleme hûrşîd ü mâh idi

Hûrşîde baksa gözleri halkuñ tola gelür
Zîrâ görünce hâtıra ol meh-likâ gelür⁷¹

I. Ahmed'in saltanat döneminde (1603-1607) Türk şiirinin ikinci büyük yıldızı yükseldi. Bu yıldız, tıpkı Fuzûlî'nin duy-gulu gazelleri gibi kasidelerinin parlaklığıyla takdir edilen Erzurumlu Nef'i idi. O da Fuzûlî gibi kendi üslûbunu yarattı. Onun da en başarılısı Sabri olan pek çok taklitçisi çıktı. Ne yazık ki Nef'i yetenekli bir hiciv yazarıydı; sivri kalemi bazı büyük adamların düşmanlığına yol açtı ve bu düşmanlar Sul-tan IV. Murad'ı onu idam etmeye ikna ettiler (1635). Aşağıda Nef'i'nin en ünlü kasidelerinden birinin girişi yer alıyor. Bu kaside Sultan IV. Murad'a bir övgüdür. Şairin bu kasideyi sul-tanın huzurunda doğaçlama söylediği rivayet edilir. En ince-likli ve sanatsal dil kullanımı dikkate alındığında bu rivayet biraz kuşkulu görünür. Türk içki âlemi şiirinin iyi bir örneği-dir ve Osmanlı şiirinde çok sevilen bir tema olan bahar mevs-i-minin güzelliklerine ilişkin karakteristik bir tarzla yazılmıştır:

Esti nesîm-i nevbahâr açıldı güller subh dem
Açsın bizim de gönlümüz sâkî meded sun câm-ı Cem⁷²
Erdi yine ürd-i behişt oldu hevâ anber sirişt
Âlem behişt ender behişt her kûşe bir bâğ-ı İrem⁷³

71 "Bâkî Dîvânı", haz. S. Küçük, s. 56-57 (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, An-kara) (ed.)

72 Cem ya da Cemşid, ihtişam ve şölen düşkünlüğüyle tanınmış kadim bir Pers kralıdır.

73 İrem, yeryüzü cenneti.

Gül devri ayş eyyâmudur zevk u safâ hengâmudur
 Âşıkların bayramudur bu mevsim-i ferhunde dem
 Dönsün yine peymâneler olsun tehî humhâneler
 Raks eylesin mestâneler mutriblar ettikçe nagam
 Bu demde ki şâm u seher meyhâne bağa reşk eder
 Mest olsa dilber sevse ger mazûrdur şeyhulharem
 Yâ neylesin bîcâreler âlüfteler âvâreler
 Sâgar sunar mehpâreler nûş etmemek olur sitem
 Yâr ola câm-ı Cem ola böyle dem-i hurrem ola
 Ârif odur bu dem ola ayş u tarabla mugtenem
 Zevkî o rind eyler tamâm ki tuta mest ü şâdkâm
 Bir elde câm-ı lâle-fâm⁷⁴ bir elde zülf-i hambeham
 Lutf eyle sâkî nâzı ko mey sun ki kalmaz böyle bu
 Dolsun sürâhî vü sebû boş durmasın peymâne hem
 Her nev resîde şâh-ı gül aldı eline câm-ı mül
 Lutf et açıl sen dahi gül ey serv-i⁷⁵ kadd-i gonca-fem
 Bu dürd ü bu sâfî deme dönsün piyâle gam yeme
 Kânûn-ı devr-i dâime uy sen de mey sun dembedem
 Meydir mihekk-i âşıkân âşûb-ı dilârâm-ı cân
 Sermâye-i pîr-i mugân pîrâye-i bezm-i sanem
 Mey âkili irşâd eder âşıkları dil şâd eder
 Seyle verir berbâd eder dillerde koymaz gerd-i gem
 Mey âteş-i seyyâledir mînâ kadehle lâledir
 Yâ gonca-i pür jâledir açmış nesîm-i subh-ı dem
 Sâkî meded mey sun bize câm-ı Cem ü key sun bize
 Ritl-ı peyâpey sun bize gitsin gönüllerden elem
 Biz âşık-ı âzâdeyiz ammâ esîr-i bâdeyiz
 Âlüfteyiz dildâdeyiz bizden dirîg etme kerem
 Bir câm sun Allah için bir kâse de ol mâh için
 Tâ medh-i şâhenşâh için alam ele levh u kalem
 Ol âfitâb-ı saltanat ol şehsüvâr-ı memleket
 Cem bezm ü Hâtem-mekremet⁷⁶ memdûh-ı esnâf-ı ümen

74 Şarap kristal kadehi bir lale gibi kızıla boyar.

75 Servi, endamı olan kişiler için benzetme olarak kullanılır.

76 Hâtem, misafirperverliğiyle ün kazanmış eski bir Arap şefi.

Ablaksüvâr-ı rûzgâr âşûb-ı Rûm⁷⁷ u Zengbâr
Leşker-şikâr-ı kâmkâr Behrâm-ı Âferîdûn⁷⁸ alem
Pîrâye-i mülk ü milel sermâye-i dîn ü düvel
Ki olmuş nasîbi tâ ezel tâc-ı Ferîdûn taht-ı Cem
Hâkân-ı Osmânî-neseb ki münderic zâtında hep
İslâm-ı Fârûk-ı Arab ikbâl-i Pervîz-i Acem
Sultân Murâd-ı kâmrân-efsürde vü kişversitân
Hem pâdişeh hem Kahramân sâhibkırân-ı Cem haşem⁷⁹

Bir sonraki önemli şair, Sultan İbrahim (1640-1648) ve IV. Mehmed (1648-1687) zamanında yaşamış Nâbî'dir. Aşağı yukarı bu dönemde İranlı Sâib kendi ülkesinde felsefî ya da ahlakî bir eğilim taşıyan yeni bir gazel yazma tarzı geliştirmeyordu. Nâbî onu taklit etti ve sonuç olarak bu yeni tarzı Türk edebiyatına getirdi. Sayısız yazılarının büyük bir bölümü didaktik bir zorlama içerir ve bazıları onun İran modeline öylesine sıkı bağlıdır ki bunların Türkçe olarak sınıflandırıldığını söylemek zordur. Pek çok izleyicisi vardı. İçlerinde belki de en çok Ragıp Paşa ve Sâmi zikredilmeye değer.

III. Ahmed'in saltanat döneminde (1703-1730) Osmanlı okulundan bütün şairlerin en büyüğü olan Nedim'i görüyoruz. Nedim tamamen kendine özgü bir üslûba sahiptir. İster İranlı ister Türk olsun ardıllarından hiçbiri ona benzemez ve hiç kimse onu taklit etme girişiminde bulunmamıştır. En doğru uyumu sözlerine en büyük zarafetle yansıtarak yazdığı gazellerinde ülkesinin diğer şairlerinde görülmeyen bir şenlik ve neşeli bir gamsızlık şiirsellik kazanır. Sayısız kasidesi, daha zarif olmakla birlikte, Nef'i'ninkinden daha az parlak değildir ve aynı zamanda daha sahici bir hazzı yansıtır, anla-

77 Rûm, Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğu'nu oluşturan topraklara verilen genel isimdir. Rûm ve Zanzibar insanlığın beyaz ve siyah ırklarının yaşadığı ülkeleri, yani bütün dünyayı anlatır.

78 Behram ve Feridun eski Pers krallarıdır.

79 "Nefi Dîvânı", haz. M. Akkuş (T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara) (ed.)

şılmaz ve zoraki bir kibir taşımaz. İstanbul’da yaşadığı, veziriazam İbrahim Paşa’nın kurduğu kütüphaneyi ona emanet ettiği ve 1727’de hâlâ hayatta olduğu dışında yaşadıklarına ilişkin bilgi yoktur. Nedim’in iki gazeli aşağıdadır:

Aşka düşdüm cân u dil müft-i cüvânân oldu hep
Sabr u tâkat masraf-ı çâk-ı girîbân⁸⁰ oldu hep
Açmış oldum sînesin bir kerre ârâm u sükûn
Sîneden bilmem ne hâletdir girîzân oldu hep
Hâl kâfir zülf kâfir⁸¹ çeşm kâfir el-amân
Ser-be-ser iklîm-i hüsnün kâfiristân oldu hep
Olmadı tenhâca bir işret çemende yâr ile
Üstüme göz dikdi nergisler nigezbân oldu hep
Gerdeninden sînesinden bûseler etmişdi va’d
Cümlesinden n’eyleyim kâfir peşîmân oldu hep
Bir nezâketle açup fes gûşesinden perçemin
Şöyle göstermiş ki kim gördüyse hayrân oldu hep
Şîve-i güftârı hemşîren mi öğretti sana
Her sözün şîrîn-zebânım cânıma cân oldu hep
Sen demişsin kim kimin derdiyle giryandır Nedîm
Hep mürüvvetsiz senin derdinle giryân oldu hep⁸²

Mest-i nâzım kim büyütdü böyle bî-pervâ seni
Kim yetiştirdi bu gûne servden bâlâ seni
Bûydan hoş rengden pâkîzedir nâzûk tenin
Beslemiş koynunda gûyâ kim gül-i ra’nâ seni
Güllü dîbâ giydin amûmâ korkarım âzâr eder

80 Burada kastedilen, giyilmesi ve çıkarılması için bir giysinin boyundan açılmasıdır. Bu dizede Nedim takatinin kalmadığını, sevdiğinin davranışı karşısında umutsuzluğa kapılarak kaftanını parçalamak zorunda kaldığını anlatmaktadır.

81 Kâfir düşman kadar merhametsiz olduğu için sevdiğine kâfir der.

82 “Nedîm Divânı”, haz. M. Macit, s. 331-332 (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara) (ed.)

Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ⁸³ seni
Bir elinde gül bir elde câm geldin sâkiyâ
Kangısın alsam gülü yâhud ki câmı yâ seni
Sandım olmuş ceste bir fevvâre-i âb-ı hayât
Böyle gösterdi bana ol kadd-i müstesnâ seni
Sâf iken âyîne-i endâmdan sînem diriğ
Almadım bir kerrecik âgûşa ser-tâ-pâ seni
Ben dedikçe böyle kim kıldı Nedîmi nâ-tüvân
Gösterir engüşt ile meclisdeki mînâ seni⁸⁴

Eski Osmanlı edebiyatının klasik döneminin Nedim’le birlikte kapandığı söylenebilir; en parlak çağ Nef’î’nin yükselişinden Nedim’in ölümüne ya da kabaca I. Ahmed’in tahta çıkışından (1603) III. Ahmed’in tahttan indirilmesine (1730) kadar sürmüştür.

Fatih döneminden sonrasını ele almadığımız düzyazı edebiyatına dönecek olursak, Ali Çelebi’nin I. Süleyman için yazdığı Farsça Enver-i Süheylî’nin zarif bir çevirisini, Hümâyunnâme’yi buluruz. Bundan kısa bir süre sonra Hoca Sâdeddin Efendi, öğrencisi III. Murad (1574-1595) için ilk dokuz Osmanlı sultanının saltanat dönemini anlatan bir tarih kitabı, Tâcü’t Tevâhîr’i yazdı. Kesintisiz bir ulusal yıllıklar zincirinde ilk halkayı oluşturan bu eser, hem tarihsel kesinliği hem de incelikli üslûbuyla hayranlık uyandırır. Bu kitabın İstanbul’un zaptını anlatan bölümünde bu eserden çeşitli alıntılara yer verildiği için burada yenilerine gerek yok. Eser başından sonuna kadar uyaklı düzyazıyla yazılmış, bazıları bizzat yazarın eseri olan çok sayıda şiirsel pasajla, yer yer Türk ve İran şairlerinden alıntılarla bezenmiştir. İmparatorluk tarih yazıcıları arasında Hoca Saadeddin Efendi’nin ardılı Nâimâ’yı zikretmek gerekir. Onun, 1591 ile 1659 dönemini kapsayan tarihi basitliği ve dolaysızlığıyla dikkati çeken “İmparatorluk Kro-

83 Sevdîğinin teni gül yaprağı kadar narin.

84 a.g.e., s. 331-332. (ed.)

nikleri”nin tam tersidir, aynı zamanda çok canlı ve etkileyicidir. Osmanlıların Sir John Mandeville’i olan Evliya (Çelebi) Efendi eski dünyanın dört bir yanına seyahat ettikten sonra İstanbul’a döndü ve gördüklerini yazdı. Zaman zaman Kâtip Çelebi diye anılan, 1685’te ölen ünlü Hacı Halife çok sayıda değerli tarih, kronoloji, coğrafya ve diğer konularda eserleri olan bir yazardı. 1728’de Arapça bir sözlüğün çevirisi olan ilk matbaa baskısı kitap (Vankulu Lûgatı) ortaya çıktı. Matbaa, Nedim’im patronu Veziriazam İbrahim Paşa tarafından, yine İbrahim (Müteferrika) adını alan, İslam’a dönmüş bir Macar’ın yönetiminde kuruldu.

Eski Türk okulundan dört büyük şairin sonuncusu, Sultan III. Selim (1789-1807) zamanında yaşayan ve çalışan Şeyh Galip idi. Mecazi bir romantik şiir olan Hüsn-ü Aşk adlı eseri Osmanlı dâhisinin en mükemmel ürünlerinden biridir. Tıpkı Fuzûlî, Nef’i ve Nedim gibi Şeyh Galip de, önceki yazarlardan farklı, kendine özgü başarılı bir üslûp yarattı.

II. Mahmud’un saltanatı Türk tarihinde bir geçiş dönemiymiş; eski yasalar, eski âdetler, eski kurumlar topluca az çok değişime uğradı. Edebiyat da zamanın ruhundan etkilendi; modern okulun ya da Avrupa okulunun sonunda üstünlük kazanmaya yazgılı ilk belirtileri o dönemde ortaya çıktı. Ne var ki bu belirtiler daha erken bir dönemde şiirden çok düzyazıda görülebildi. Bu geçiş döneminin dikkate değer şairleri arasında, İstanbul konuşma diliyle mısralar yazmaya çalışan (Enderunlu) Vasıf, İzzet Molla ve kadın şairler, Fitnat ve Leylâ’dır.

Yaklaşık otuz yıl önce Türk edebiyatında harika bir değişim başladı. Bu değişim o zamandan bu yana her yıl biraz daha gelişmekte, bütün havayı ve ruhu, yanı sıra Osmanlı edebî eserinin dışsal formunu değiştirerek dikkati çekmektedir. Dönemin büyük bir yazarına ait bir şiirin ya da denemenin içinde yaşadığımız yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan

bir yazar tarafından anlaşılamayacağını, kesinlikle değerdendirilemeyeceğini söylemek abartılı olmaz. Bu değışim Fransız dili ve edebiyatı üzerine ancak son yirmi yıl içinde genelleşen çalışmanın bir sonucudur. Etkileri gerçekten de muhteşem olmuştur; modern Türk heveskârının edebi şöhet kazandıktan sonra kapıldığı özlem, incelikli olmanın yanı sıra doğal yazmaktır; eski geleneksel kibirlenmeler ve söz oyunları ortadan kalkarak yerlerini, yazarın verdiği anlamı en iyi şekilde aktarmaktan başka bir kaygıyla seçilmeyen doğrudan ve basit sözcüklere bırakmıştır. Daha önce Türkiye’de bilinmeyen bir edebiyat formu olarak drama getirilmiş ve çağdaş yazarların en yüksek övgüsüyle karşılanmıştır. Şiirde Batılı formlar eski zamanların tek uyaklı gazellerinin ve kasidelerinin neredeyse yerini almıştır. Dilde de benzer bir değışim olmuştur; pek çok eski sözcük faydasız bulunarak terk edilmiş, diğer pek çok sözcük daha önce dilde ifadesini bulmayan yeni kavramları ve fikirleri ifade etmek için az çok anlam değışikliğine uğratılmıştır. Elbette bütün bu değışimler itirazlardan da etkilenmiştir; eski okuldan pek çok Türk, İran üslûbunun hayranları ve Batı’nın her şeyinden nefret edenler bu değışimlere katı bir tutumla karşı çıktılar ve karşı çıkmaya devam ediyorlar; fakat savaş fiilen gerçekleşmiş ve zafer kazanılmış; Avrupa iyisi ve kötüsüyle Asya’yı fethetmiş, Paris Şiraz’ın yerini almıştır.

İlk ayırt edici notalar Akif ve Reşid Paşaların yazılarında işitilmiş olsa da, bu büyük reformu gerçekleştirme onuru bütün diğerlerinden çok 1871’de ölen Şinasi Efendi’ye aittir. Şinasi, o zamana kadar Türkiye’de bilinen en yetenekli edebiyat adamlarından biri olan (Namık) Kemal Bey tarafından desteklendi; günümüzde Galatasaray Sultanisi’nde edebiyat öğretmeni olan şair (Recaizade Mahmut) Ekrem Bey ve Türk drama yazarlarının en ünlüsü (Abdülhak) Hamid Bey, Kemal Bey’le aynı cümle içinde anılmayı hak ederler.

Modern Türkiye'nin yaratıcı edebiyatının havası çok duyarlı ve çok kederlidir. Bugünün Osmanlı şairleri solan bir çiçek ya da reddedilen bir genç kızın ölümü gibi temaları severler ve yeni Fransız okuluna duyulan hayranlığın bununla bir ilgisi olsa da, o duygulu ve kederli dizeleri okuduğumuz zaman, o cesur ve iyi kalpli halkın kendi geleceğine korkusuz fakat aynı zamanda umutsuz bir ruh hâliyle baktığı, ne kadar güzel olursa olsun hayatın kasvetli bir sonla biteceği düşüncesinde belki de bilinçsizce bir teselli bulduğu izlenimi ediniriz.

BÖLÜM XVI:

OSMANLI YÖNETİMİ

Din ve devletin üstün gücünü şahsında toplayan Osmanlı sultanı daima mutlak ve sorumsuz, Kuran'ın emirlerine uyduğu sürece dilediği gibi davranmakta özgür bir egemen olmuştur. İmparatorluk hükümetinde kendisine yardımcı olması için otoritesini iki büyük memura devreder: gündelik yönetim işlerinde onun yardımcısı olan veziriazam ile din ve hukuk meselelerinde onun temsilcisi olan müftü. Sultanın seçtiği bir bakanlar kabinesi tarafından yönetilen ve onun sürekli denetim ve müdahalesine maruz olan şimdiki Türk hükümetine fazla ilgi duyulmaz. Bu yüzden sonraki Avrupalılaşma reformlarına kadar geçen zaman içinde var olan eski ulusal sistemi betimlemekle yetineceğim.

Başlangıçta Osmanlı hükümdarları savaşta kendi ordularına önderlik ederler ve devletin bütün işlerine bizzat nezaret ederlerdi; fakat bu faaliyet evreler hâlinde yatıştı ve sarayın kapalı ortamında giderek bakanların ve gözdelelerin eline geçti. En azından genel durum böyleydi fakat bu, önemli ölçüde, hükümdarın kişiliğine bağlı bir durumdu. Günümüzde de öyledir; IV. Murad, III. Selim ve II. Mahmud hükümette fazla etkili değildiler fakat şimdiki sultan devlet işlerinde fiilen yer almaktadır.

Ayasofya'da Bir Mozaik.

Osmanlının veraset yoluyla tahta çıkma düzeni Batı Avrupa'daki sitemden ayrılır. Sultanın veliahdı zorunlu olarak onun en büyük oğlu değil, daha sık görüldüğü gibi en yaşlı erkek akrabasıdır; aslında bu kişi çoğu kez egemenliği devralan bir erkek kardeş ya da yeğendir. Eski zamanlarda bir sultanın tahta çıkacak bütün erkek kardeşlerini öldürtmesi âdeti. Günümüzde bu erkek kardeşler sarayda sıkı bir inzivada tutulmaktadırlar.

Devlet görevlileri üç büyük sınıfa ayrılıyorlardı: kalem ehli, kılıç ehli ve hukuk ehli (kalemiye, seyfiye ve ilmiye). Bunların ilk ikisi veziriazamın, üçüncüsü ise müftünün emrindeydi.

Ashâb-ı Kalem ya da kalem arkadaşları üç sınıftan oluşuyordu. Ricâl denilen birinci sınıf, deyim yerindeyse, imparatorluk bakanlığını oluşturuyordu. Üç büyük memur, kâhya bey, reis efendi ve çavuşbaşı, alt kademede yer alan altı sekreterle ricâlî oluşturuyordu. Bunların içinde kâhya bey, hem savaş bakanı (harbiye nazırı) hem de iç işleri bakanıdır (dahiliye nazırı); tam olarak ifade etmek gerekirse reis-ül küttâb, yazmanların başı unvanını taşıyan reis efendi, baş devlet sekreteri ve dış işleri bakanıdır (hariciye nazırı); çavuşbaşı imparatorluğun polis şefi idi. Altı alt sekreterlik, veziriazamın emirlerini kaleme alan büyük tezkereci ve küçük tezkereci; mektupçu ya da veziriazamın baş sekreteri; teşrifatçı ya da seremonilerin büyük üstadı; beylikçi ya da büyük raportör ve kâhya kâtibi ya da kâhya beyin sekreteri idi. Kalem ehli sınıfına mensup sayısız memur arasında iki grup özel ilgiyi hak eder: Vakanüvis, yani tarih yazıcıları; ve tercüman-ı divan-ı hümayun ya da imparatorluk divanı tercümanı. Osmanlı edebiyatında dikkate değer ve ilginç özellik oluşturan ve bize imparatorluğun yaşadıklarına dair tam ve canlı bir değerlendirme sunan uzun yıllık dizilerini tarih yazıcılarına borçluyuz.

Divan tercümanları ise önceleri İslama dönen Avrupalılardan oluşuyordu; fakat daha sonra bu büro İstanbul'un bazı soylu Yunan ailelerinin bir tür doğal hakkına dönüştü. Bunun sebebi son altmış yıl içinde hiçbir Türk'ün bir Avrupa dilini öğrenmeyi aklından bile geçirmemiş olmasıydı.

Kalem ehlinin ikinci bölümü hocalar idi. Bu memurlar dört alt bölüme ayrılıyorlardı. Maliyeyle ilgili bütün işler onlara emanet edilirdi. Birinci bölümü oluşturan görevliler arasında defterdar ya da maliye bakanı ve sultana sunulan her türlü evrakın başında yer alan tuğrayı kopyalamakla görevli nişancıbaşı yer alıyordu. Türk sikkeleri, posta damgaları ya da nakışlı, sedef işlemeli eşyaların üzerinde görmeye alıştığımız bu tuğra hüküm süren sultanın ve babasının isimlerinin, han unvanı ve "el-muzaffer daima" ibaresinin yer aldığı, süslü hatlarla yazılmış bir tür monogramı içerir. Tuğranın doğuşu hakkında anlatılan bir rivayet vardır. Buna göre Sultan I. Murad Dubrovniklilerle bir antlaşma yapar fakat antlaşma metnini imzalaması gerektiğinde, yazmayı bilmediği için avucunu mürekkebe bulayıp kâğıdın üzerine bastırır. Birinci, ikinci ve üçüncü parmaklar bitişik fakat başparmak ve dördüncü parmak ayrık idi. Ortaya çıkan şeklin içine Murad ve babasının isimleriyle "muzaffer daima" sözcükleri yazıldı. Bugün gördüğümüz tuğra buradan gelmektedir; yukarıdaki üç uzun çizgi Murad'ın üç orta parmağını, sol taraftaki yuvarlak şekil başparmağını ve sağ taraftaki düz çizgiler ise küçük parmağını temsil etmektedir. Hocaların üçüncü bölümü, sarayın ağyan-ı birûnunun dördüncü sınıfını oluşturan yönetim memurlarından oluşuyordu.

Kalem ehlinin üçüncü bölümü ağalardan oluşur. Bu bölüm, hepsi sarayın hizmetinde olan ve görevleri imparatorluk sarayının betimlendiği bölümde anlatılan altı üzengi ağası ve bostancıbaşının yanı sıra, diğerlerinin arasında şu memurları kapsar: büyük topçu ağası olarak anılan topçubaşı; top malzemesinden sorumlu top arabacısıbaşı; cephanelik ve mühim-

Abdülaziz'in Tuğrası

mattan sorumlu cebecibaşı; lağım ve mayın müfrezelerinin şefi olan lağımcıbaşı; bombalardan sorumlu humbaracıbaşı; ve sultana mimarlık hizmeti veren mimarbaşı.

Devlet memurlarının kılıçehli olan ikinci büyük sınıfı vilayet valilerinden ve onlara bağlı görevlilerden oluşuyordu. Osmanlı İmparatorluğu eyalet tarzında vilayetlere bölünmüştü. Bunların sayısı idari değişikliklere ve savaşların sonucuna göre sürekli olarak değişiyordu; bu yapılar da bayrak anlamına gelen iki sözcükle, sancak ve liva denilen alt mıntıklara ayrılıyordu.⁸⁵ Eyaletler, vezir rütbesinde, üç tuğ ya da atkuyruğuna sahip paşalar tarafından yönetilirdi.

Bu hükümdarlar kendi eyalet başkentlerinde neredeyse krallara yaraşır bir ihtişam içinde yaşarlar ve sorumlu oldukları halka utanç verici biçimde eziyet ederlerdi. Makamlarına verilen harcama yetkisi çok büyüktü; sadece göreve geldiği

85 Günümüzde Türk İmparatorluğu her biri vali unvanını taşıyan bir vali paşasının komutasında, vilayet denilen çok sayıda eyalete bölünmüştür. Bu vilayetler kaza denilen idari bölgelerden oluşan ve sancak denilen alt mıntıklara bölünmüştür. Sancağın yöneticisine mutasarrıf; kazanın yöneticisine ise kaymakam denir

zaman değil, düşmanlarının sürekli entrikalarına ve başkente ulaşan yolsuzluk söylentilerine karşı güçlü dostların desteğini sağlamak için de İstanbul'daki saraya ve saray çevresinde yer alan yetkili kişilere kıymetli hediyeler vermek zorundaydı. Bu durum, özel savurganlıklarının yanı sıra, sürekli para bulmalarını gerektiriyordu. Tebaaları dik başlı davranıp acı çekmektense bu parayı onlara ödemek zorundaydılar. Eğer işler kötüye giderse ahali ayaklanır, bunun üzerine İstanbul'dan müfettiş denilen bir görevli gönderilirdi. Paşa gerektiğinde görevden alınabilir ya da boğularak infaz edilebilir, malına mülküne el konulabilirdi. Fakat bu durumda yağmalanmış olan servet asıl sahiplerine iade edilmez, yeni bir paşa gönderilir ve büyük olasılıkla önceki paşanın yolunu izler, aynı şeyleri yapardı.

Livalar, mirliva ya da sancak beyi gibi iki unvan taşıyan valilerin yönetimindeydi. Bu isim, erken dönemlerde, eyalet kurumundan önce, Osmanlı mülkleri çok sayıda küçük hükümete bölüştürüldüğü zaman ortaya çıktı. Mirliva ya da sancak beyi atandığında, yetki sembolü olarak kendisine bir tuğ verilirdi. Vilayet valisinin yönetimle ilgili bütün meselelerde danıştığı bir meclisi vardı. Bu meclisin belirli sayıda üyeleri o muntikanın ileri gelen kişilerinden oluşuyordu. Bu düzenlemenin amacı, kuşkusuz, yöre insanlarına kendi bölgelerinin yönetiminde söz hakkı vermek ve paşanın adil davranıp davranmadığını denetlemektir; fakat bu yerel meclis üyeleri de genellikle vali kadar yozlaşmış ve hemşehrilerinin varlıklarına el koymaya hazır kişilerdi.

Vilayetlerde, valilerin yanı sıra ve askerî meseleler dışında onlardan bağımsız olarak kadim bir kalıtsal feodal aristokrasi vardı. Bunlar, düşmana karşı hizmetlerinin bedeli olarak kendilerine fethedilmesine yardımcı oldukları toprakların bir bölümü verilen eski aileler idi. Fiilen hükmettikleri ve derebeylik haklarına sahip oldukları bu bölgenin temsili sonsuza

kadar onlara aitti. Bunun karşılığı olarak sultanın sefere çıkacağı zaman istediği belirli sayıda silahlı ve atlı adamı hazır bulundurmaları gerekiyordu. Bu feodal askerler yüzyıllar boyunca Osmanlı ordusunun büyük bölümünü oluşturdular ve Orta Çağ dönemlerinde Hristiyanların toplayabildiklerine benzer askeri birliklerle başa çıkabilecek bir güç oluşturabildiler. Fakat Avrupa ulusları düzenli daimi ordular kurmaya başladıklarında, modern silahlardan ve sistematik eğitimden yoksun olan Türk feodal milisi onlarla eşit koşullarda karşılaşma yeteneğini kaybetti. Türk feodal soylulara verilen isimle⁸⁶ sipahiler av ve askerî sporlarla uğraştıkları kendi malikânelerinde ikamet ederlerdi. Padişah tarafından başkentin dışında Viyana ya da Tebriz'e yürümek üzere toplanmaları için çağrı yapılmadığı sürece eski kalelerinden asla ayrılmazlardı. Mülklerinin bulunduğu vilayetin hükümetinde yer almazlar fakat bu mülklerde diledikleri gibi yaşarlar, ne paşa ne de sancak beyi onları yargılayabilirdi. Gördüğümüz gibi, bu feodal birlikler evreler hâlinde etkilerini kaybettiler; sipahiler her türlü reform girişimine inatla karşı çıktılar. Bu nedenle onları ortadan kaldırmak zorunlu oldu. Artık savaş meydana etkili olmadıkları için onların mülklerini müsadere ederek ve haklarını ellerinden alarak bu görevi yerine getiren II. Mahmud oldu. Böylece, içinde yaşadığımız yüzyılda, yüzyıllar boyunca etkili olan ve değişmeden kalan iki kadim feodal sistemin, Türkiye'de ve Japonya'da kaldırıldığına tanık olundu.

Devlet yönetiminin üçüncü büyük sınıfı olan ulemanın

86 Avrupalı yazarlar onlara genellikle, fief anlamına gelen Türkçe tımar sözcüğünden türetilen bir isimle, timariotes derler. Varlıklarının değeri daha yüksek olan daha geniş fieflere zeamet denir. Sefere çıkacak sipahi ya da Türk şövalyesi olan askerlerin sayısı, bağlı oldukları fiefin varlıklarının değerine göre belirlenir. Sipahi adı, bu kitapta genellikle yeniçerilerle bağlantılı olarak anılan düzenli eski süvari birliklerini de kapsar; bu sipahiler feodal şövalyelerden tamamen farklıdır.

başı Şeyhülislam'dır. En önemli görevi önerilen herhangi bir eylemin Kuran'ın emirlerine uygunluğunu denetlemektir. Onun izni olmadan savaş başlatılamaz ya da barış yapılamazdı. Kamuya açık herhangi bir konuda Şeyhülislam'ın konuyu istişare etmesi ve dinen uygunluğuna karar vermesi gerekirdi. Şeyhülislam'ın altında Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri adı verilen iki önemli hukuk görevlisi yer almaktaydı. Kazasker "ordunun hakimi" anlamına gelmekteydi, sultanlar ilk zamanlar bir sefere çıkıldığı zaman askerler arasında doğabilecek herhangi bir anlaşmazlığı çözmek amacıyla onları yanlarında götürürlerdi. Zaman içinde sayıları ikiye çıkarıldı ve birbirlerinden farkını vurgulamak için Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri ismini aldılar. Rumeli ya da Avrupa Kazaskeri (Orijinal memuriyet buydu.) Anadolu ya da Asya Kazaskerinden önde gelmekteydi. Bunların ardından İstanbul Kadısı, iki kutsal şehrin yani Mekke ve Medine'nin mollaları ile Edirne, Bursa, Kahire ve Şam mollaları gelirdi. Daha sonrasında İstanbul'un Üsküdar, Eyüp, Galata gibi semtlerinin ve Halep, Yenişehir, Kudüs, İzmir ve Selanik şehirlerin mollaları yani mahreç mollaları yer almaktaydı. Bu benimsenen düzenin yanı sıra bir de doğrudan Saray'a bağlı ulema ve Nakibül eşraf denilen soylu temsilcileri vardı. Nakibül eşraf Osmanlı İmparatorluğu'nda Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin temsilcisi olarak bilinmekteydi.

Bütün bu memurlar hukuk ricalinin ilk safına mensup-tular; ikinci saf, bazı önemli kentlerin mollalarından oluşuyordu; üçüncü saf, camilerin ya da diğer dinî kurumların ve hayır kurumlarının uygun yönetilip yönetilmediğini denetleyen müfettişler idi. Dördüncü saf kadılardan ya da daha az önemli şehirlerdeki yargıçlardan; beşinci ve en altta yer alan saf ise naiblerden, yargıç vekillerinden oluşuyordu.

İmparatorluk meclisi olan divan ilk planda sadece üç vezirden oluşuyor fakat divan üyelerinin sayısı çeşitli kademe-

lerde yer alan dokuz kişiye kadar çıkıyordu. Faaliyetlerini sürdürdükleri salonun çatısı kubbe şeklinde olduğu için kubbe vezirleri denilen bu bakanlar, Sultan III. Ahmed'in saltanat döneminde aralarında baş gösteren rekabetten ötürü görevden alındılar ve yeni bir divan kuruldu. Bu divan sekiz üyeden oluşuyordu: başkan konumunda olan veziriazam; büyük amiral olarak kaptan paşa; iki kazasker; üç defterdar ya da maliye bölümü şefleri ve bir nişancı. Son yüzyılın bitiminde, sarayın ikinci avlusunda amaca uygun özel bir salonda toplanan bu divan altı hafta ya da bunu biraz aşan bir zaman diliminde sadece bir kez toplanan, özel şikâyetleri çözümleyen bir mahkeme haline gelirken, esas devlet işleri, veziriazamın nezaretinde toplanan ve bütün bölüm başkanlarının yardımcı olduğu, müşavere denilen meclislerde görölüyordu.

Donanma, imparatorluğun en büyük görevlilerinden biri olan kaptan paşanın komutasındaydı. Yunan Takımadaları'ndaki her bir ada onun yönetimindeydi. Kaptan paşa her yaz donanmasıyla Akdeniz'de bir keşif turuna çıkar, rantları tahsil eder ve bunları vergi olarak hükümetine aktarırdı.

Kara ordusunun başında benzer bir görevli yoktu; sultanın emrindeki veziriazam bütün askerî güçlerin başkomutanı durumundaydı. Genellikle düşmanın üzerine yürüyen orduya komuta ederdi fakat en yüksek rütbeli paşalardan daima yardım görür, bazı durumlarda yerini onlara bırakırdı. Ordunun her bölümünün kendi generali vardı; nitekim yeniçerilerin başında kendi ağaları bulunur fakat bu ağa süvari ya da topçuya ya da kendisine bağlı olmayan herhangi bir piyade birliğine karışmazdı.

Önceleri, Osmanlı Hükümeti yabancı bir devlete savaş ilan ettiği zaman, o devletin İstanbul'daki elçisi yakalanıp Yedi Kule Zindanı'na kapatılırdı. Bu uygulamanın amacı sadece savaş açılan ülkeye düşmanlığın vurgulanması değil,

Haremde

Türk İmparatorluğu'nun durumuna ilişkin detayların öğrenilmesini engellemek; yanı sıra elçinin rehin alınmasıyla savaş ilan edilen ülkedeki Osmanlı tebaaya iyi davranılmasını sağlamaktı.

İmparatorluğun yüksek görevlileri görkemli ve farklı devlet kostümleriyle ayırt edilirdi. Veziriazam samur kürkle süslenmiş uzun bir saten kaftan, beyaz müslinden yapılmış, tepesi şeker çuvalını andıran, on cm. kalınlığında sağdan sola uzanan altın renkli bir bantla süslü, altmış cm uzunluğunda kallavi denilen tuhaf bir başlık giyerdi. Kaftanının beyaz değil yeşil saten olması dışında büyük amiralin kıyafeti de aynıydı. Bu kıyafet, birinci saftan üç tuğlu bütün paşaların kostümüydü, beyaz saten giyen sadece veziriazam idi. Benzer biçimde, bütün diğer ulema şefleri yeşil kaftan giyerken, şeyhülislam beyaz kumaştan bir kaftan giyerdi. Örf denilen sarıkları yumurta biçiminde ve beyazdı. Sadece nakibül eşraf yeşil sarık takardı. Seyahate ya da sefere çıkmadıkça bu yüksek görevliler kılıç kuşanmazlardı; fakat hepsi (silahsız olan ulema dışında) dış kaftanın altına sarılan kuşaklarında mücevher işlemeli bir hançer taşırlardı.

Bugünün İstanbul'unda bu muhteşem kıyafetlerin hiçbiri görülmez ya da pek azı görülebilir. Majesteleri Sultan Abdülhamid Han sade bir lando arabayla, üzerinde siyah bir redingot ve pantolon, başında kırmızı bir fesle camiye giderken görülebilir. Fes dışında kendisi ve nazırları ağırbaşlı Fransızlarla karıştırılabilirler. Eski Türkiye'nin gösterişi, gücü, muhteşem törenleri artık yoktur ve Yeni Türkiye'nin dar Avrupalı giysileri içinde kendisini rahat hissedeceği dönem henüz gelmemiştir.

BÖLÜM XVII:

“HASTA ADAM” (1812-1880)

İçinde bulunduğumuz yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde ve çevresinde pek çok heyecanlı olaya tanık olundu fakat bunların neredeyse hepsi yeni bir özelliklerle belirlendi. Günümüzde diğer ülkeler Türkiye için savaşıyorlar fakat bunu onun iyiliği için değil kendi çıkarları için yapıyorlar. Boğaz’daki kent Avrupalı güçler için bir anlaşmazlık konusu hâline gelmiştir. Bu güçlerden biri ona sahip olmaya karar vermiş; onu kendileri için istemeye çekinen diğerleri ise ona dokunulmasını önlemeye karar vermişlerdir. Osmanlıların kadim askeri itibarlarının yarattığı bütün korkular geçip gitmiştir ve artık onların gücünden değil zayıflığından kaygı duyulmaktadır. Türkiye Avrupa dengesinde bir ağırlıktır ve tehlike, bu ağırlığın dengeyi bozacak şekilde kayabilme olasılığıdır. Sultanın kaynaklarının zayıflığına ilişkin bu değerlendirmenin doğruluğu sorgulanabilir. Türkler bu yüzyılda asla açık bir yenilgiye uğramadılar. 1809-12 Rus savaşında biraz hırpalandılar; 1822-8 Yunan savaşında askerî bir devrim yüzünden zor durumda kaldılar fakat üç büyük gücün baskısı olmasaydı asla vazgeçmezlerdi; 1828-9 savaşında Rusya

coup de théâtre (oyunda âni bir değişiklik) sayesinde kazandı ve Mahmud yalan haberlere kanarak teslim oldu; Kırım savaşında Türkler, müttefikler devreye girene kadar Rusları Silistre önlerinden ve Tuna'dan sürdüler ve daha sonra asla onlara böyle bir şans verilmedi; en son savaşta Rusların barut ve ateşten çok rubleyle kazandığı ve subayları rüşvete yatkın olmasalardı savaşı Türklerin kazanacağı cüretkâr bir tutumla iddia edilmiştir. Her ne olursa olsun Rusya ile Türkiye arasındaki gibi meselelerde ön yargıda bulunurken temkinli olmakta fayda vardır. İyi subaylar, silah ve bol malzemeye Osmanlı safları Rusya'nın kalabalık yığınlarına karşı desteklenebilirdi. Küçük Asya, Türk'ün asker toplama zeminidir ve istilacı buraya henüz dokunamamıştır. Türkiye'nin yeni bir Rusya savaşında dışarıdan alacağı gönüllü yardım ve dürüst bir tutumla neler başarabileceği sorusu ortada durmaktadır; fakat Rusya şimdiki gibi kaldığı sürece, çarın başına gelebilecekler çok ağır olmayabilir.

Gene de Türkiye'yi oldukça savunmasız bir devlet olarak görmek politikada neredeyse bir aksiyom hâline gelmiştir ve Boğaz'ı merkeze alan savaşların ve müzakerelerin çoğu, onun vazgeçilmez bir kötülük olduğu, her nasılsa o şekilde tutulması gerektiği, kendi içinde tamamen umutsuz olduğu ve reform yapma yeteneği olmadığı varsayımıyla yürütülmüştür. Kesinlikle ona ilerici bir ulus denemez. Bununla birlikte son altmış yıl içinde toplumsal, entelektüel ve idarî fikirlerde yapılan değişiklikler Müslüman bir ülke için neredeyse devrim niteliğindedir. Günümüzde İstanbul'u ziyaret eden Hristiyanlar ve yabancılar bir zamanlar bu ülkede Rus elçisini Yedi Kule Kalesi'nden aşağıya attıklarına, sultanın yabancı bir ülke temsilcisini kabul etmeye tenezzül etmediğine, sultanın bir gâvurun evine girmesinin bir köpek kulübesine elle dokunmak gibi görüldüğüne inanamazlar. Günümüzde rütbeli ya da yüksek makam sahibi bir Türk genellikle kültürlü,

iyi yetişmiş biridir ve bir Müslüman olarak her ne hissederse hissetsin, her türlü “kâfir”e karşı daima hoşgörölü ve kibar davranır. Ne var ki bu değışim azınlık için geçerlidir; geniş halk kitlesi olduğu gibi kalmaktadır. Kazandıkları deneyim ve sık cinsel ilişki yüzünden belki daha hoşgörölü ya da kayıtsız olmuşlardır fakat hâlâ Müslümandırlar ve bu yüzden fazla hareket etmezler. Yönetim rüşvetçiliğe devam eder ve Türkiye’nin uzun bir dönem dış tehlikelere bağışık olmasına izin verilene ve en iyi evlatlarının enerjisini çeşitli kısıkanç Büyük Güçler’i birbirine karşı oynamaya değil kendi kaynaklarını geliştirmeye ve yürütme sistemini düzeltmeye ayırana kadar böyle kalacaktır. Ne var ki bu dönem pek çok tahmine açıktır. Belki de hiç kimse, hatta Lord Stratford de Redcliffe bile, Türkiye’nin içeriden kurtarılabileceğine inanmamaktadır ve büyük güçler daima Rusya ile Türkiye arasında bir set olarak davranma ilkesine uygun davranmışlardır ve Türkiye’nin şimdiki konumunda kalmasının daha iyi olacağını düşünmüşlerdir. Nikolay’ın marazi zihninin ürettiği deyimle bu “Hasta Adam”ın oturup her şey yolundaymış gibi davranması için yeterli bir canlılığa kavuşturulması gerekir. Avrupalı güçlerin Babıalı’ye yönelik politikaları değışmez biçimde bencil olmuştur ve bu politikalara kendi içinde tepki gösterilmiştir, çünkü Türkler zekidirler ve kendileri için bir şey yapmayanlar için hiçbir şey yapmazlar. Kendi çıkarlarımızı bir yana bırakarak ona yönelik saldırı tutumumuzdan vazgeçmediğimiz sürece Türkiye’nin ona uygun gördüğümüz Avrupa davranışlarını benimsemesini bekleyemeyiz.

On dokuzuncu yüzyılda sultanı Avrupa’daki son dayanağından yoksun bırakmak için tasarlanan evreli bir parçalanma sürecine tanık olundu. II. Mahmud 1808’de tahta çıktığında henüz çocuktur. Önceleri, atalarını boğazlayan ve sadece yüce Osman sülalesinin yaşayan son ferdi olduğu için onun hayatını bağışlayan isyancı yeniçerilerin kuklası oldu. Salta-

natına Rusya'yla savaş sırasında başladı ve çarın sergilediği açık düşmanlığa ancak Napolyon'dan gelen daha tehditkâr entrikalar ve bölme amaçlı komplolar gölge düşürdü. Bükreş Antlaşması (1812) birincisine son verdi ve ikinci tehlikenin sona ermesine yardımcı oldu. Dış düşmanlar sultanın hane halkına artık destek veriyorlardı. Büyük paşalar uzak vilayetlerde kendi iktidarlarını pekiştirdiler ve sultanın otoritesine aldırmayarak krallar gibi yönettiler; yerel derebeyleri kendi mıntıkalarında bir tür feodal devlet kurmuşlardı ve sultanın memurlarını hiçe sayıyorlardı. Özellikle iki adam imparatorluğu bölmekle tehdit ediyordu: biri, yüzyılın ikinci yarısında Mısır'ı fiilen bağımsız bir ülke hâline getiren Mehmed Ali (Kavalalı) torunlarına aktaracak kadar öyle sağlam bir iktidar kurdu ki onlardan biri hâlâ Memlûk başkentinde hüküm sürmektedir. Diğeri, 1820'de sultanın birlikleri tarafından katledilene kadar debdebe içinde ve vahşetle Arnavutluk'u elinde tutan Yanyalı (Tepedelenli) Ali Paşa idi. Bu türden muhaliflerle başa çıkmak için güçlü ve disiplinli bir ordu ve halkın desteği gerekiyordu. Fakat halk yerel hükümdarlarını seviyor ve sultana bağlı memurların yozlaşmış hükümetinden nefret ediyordu ve ordu savaş meydanında güvenilmez durumda, ordugâhlarda ise isyancıydı. Demir iradeye, politik dirayete ve yenilmez bir sabra sahip olan Mahmud sessizce bu sorunlara çare bulmaya çalıştı. Planlarını yirmi yıl boyunca olgunlaştırdı ve 1826'da darbeyi indirdi. Pera'da yaşayan insanlar bir haziran sabahı Haliç'e doğru baktıklarında, İstanbul'un minarelerinin üzerinden göğe yükselen iki duman sütunu gördüler. Yeniçeri ayaklanmıştı fakat sultan hazırды ve göğe yükselen dumanlar yeniçeri kışlalarının havaya uçurulduğunu gösteriyordu. Geçmişte edindikleri şan ve şerefi korkaklık, rüşvetçilik ve kargaşayla lekeleyerek uzun süre ayakta kalan bu ünlü askerî birlikler yok edildi. Kılıç, boğma ipi ve sürgün kalyonu işi bitirdi ve Mahmud Avrupa tarzında disiplinli ve

eski Osman isminin onuruna yaraşır yeni bir ordu kurmak için serbest kaldı. Sultan bizzat Fransız askerî taktik kitaplarını inceledi, kendi adamlarına uzun İngiliz üzengisi ve eye-riyle eziyet edercesine talim yaptırdı. Çok çalıştı fakat talih ondan yana değildi. Eski ordusundan yoksul kalmış ve tam ihtiyaç duyulduğu bir sırada yenisini henüz toplayamamıştı.

Onu tehdit eden tehlike Homeros'tan kaynaklanıyordu. Hellen ismini canlandıran büyük işlerin ve soylu sözlerin yaptığı çağrışımlar olmasaydı, akıllı hiç kimse Yunan "Bağımsızlık Savaşı"na burnunu sokmazdı. Ayaklanmaya yol açan dürtü, Rus ajanlarının iddia ettikleri gibi yüce özgürlük tutkusuydu ve Yunan mirasına ilişkin gürültülü heyecandan duyulan zevkle pek ilgili değildir. Sebep her ne olursa olsun, İngiltere ve Fransa'daki hayırseverler, bilim adamları ve coşkulu insanlar, çeyrek yüzyıl önce Fransa'da patlak veren dip dalgasının kısmî sonucu olan devrimci hareketin içinde olanların Thermophylae ve Marathon'un⁸⁷ yankılarını sürdürebildiği; Klept türkülerinin Sophokles ve Aiskhylos'un konuştuğu dille –o dilin biraz bozulmuş hâliyle– söylendiği; Batı Avrupa'ya ezilen Yunanlar lehine genel, doğal ve çok itibarlı bir duygunun hâkim olduğu düşüncesiyle oyalandılar. Byron gibi şairler kendilerini coşkulu bir yurtseverlik geleneğine kaptırdılar; Kilise gibi macera seven, geleneksel olarak güçlüye karşı zayıfın davasını savunan askerler ve çeşitli sâflardan, uluslardan ve yönelimlerden bir gezgin şövalyeler kalabalığı bu "Bağımsızlık Savaşı"na katıldılar. Cesur yürekler ve zekâ dolu başlar Yunanların davasına sahip çıktılar. Fransa kendi kraliyet hanedanından birini Atina tahtında görmekten memnun olacaktı ve Dış işleri Bakanı George Canning'in temsil ettiği İngiltere, mücadele eden milliyetlere dürüst ve açık davranma siyasetini benimsemişti. Prens Metternich'in var

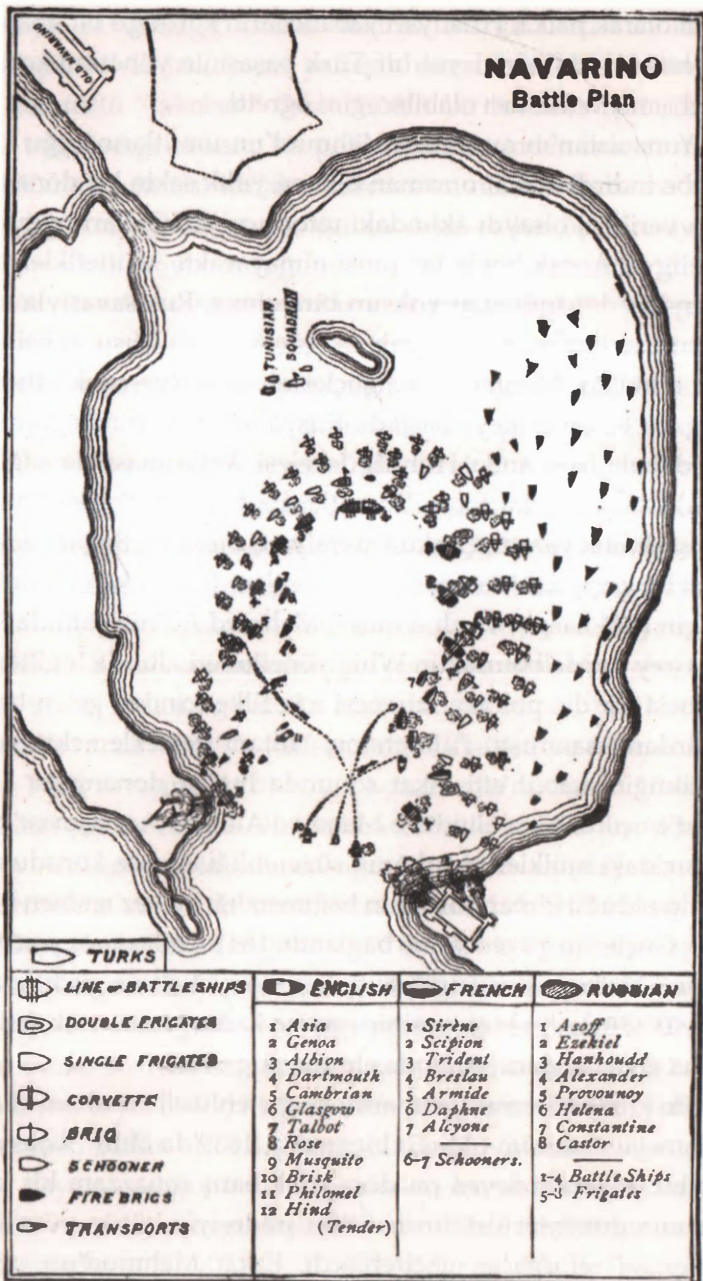
87 Yani Yunan-Pers Savaşları. (ed.)

gücüyle savunduğu kıtasal doktrin, Büyük Güçler'in 1815 Antlaşması'yla belirlenen yerleşik düzeni muhafaza etmek ve her türlü "Jakoben" hareketi sert bir tutumla bastırmak için uyguladığı kiskanç bir polis düşüncesinden ibaretti. Sayın Canning kutsal ittifak siyasetinden nefret ediyor ve Yunan isyanında Jakoben bir eğilim değil ezilen bir Hristiyan halkın Türk boyunduruğundan kurtulma arzusunu görüyordu. Kendisi çatışan taraflar arasında makul bir uzlaşma sağlamaya çalıştı, Rusya'yı ve ardından Fransa'yı sultana baskıcı şartlar dayatmaya ikna etmeyi başardı (1827 Londra Antlaşması). Ne var ki Mahmud boyun eğmedi; doğal olarak, hepsini kazanmışken gönüllü olarak Yunan vilayetlerinden yoksun kalmak için hiçbir sebep görmüyordu. Türk ve müttefik donanmaları arasında Navarin limanında meydana gelen rastlantısal bir karşılaşma (Ekim 1827) birincisinin yok edilmesiyle sonuçlandı; üç büyük gücün bir ölçüde dayatmacı olsa da barışçı ara buluculuğu, yerini bir donanma ablukasına ve bir Fransız gücünün Mahmud'un Mısırlı birliklerini hızla kovarak Mora'ya yerleşmesine dönüştü ve nihayet bir Rus-Türk savaşına (1828-9) yol açtı. Rusya'nın uzun süredir istediği şey de buydu. Bu kırılma 1826'da imzalanan Akkerman Antlaşması'yla ödenen ağır bir bedel karşılığında savuşturuldu, çünkü sultanın ordusu o sırada büyük bir savaşı kaldırarak durumda değildi. 1827'de üç büyük gücün yaptığı ittifakın ayrı bir hamleyi engellediği görülüyordu. Sonuç, Diebitsch'in Balkanlar'a cesurca yürümesi ve ancak 15.000 askeri bulan bir Rus ordusunun nezaretinde imzalanan Edirne Antlaşması'yla (1829) Mahmud'un aşağılanması oldu. Kılıcın ucundaki sultan elçilerin, hatta ölümcül Navarin felaketinin bile dayatmadığı bütün dayatmaları kabul etmek zorunda kaldı. Yunanistan özgürleştirildi ve 1832'de bu ülkenin sınırları neredeyse şimdiki sınırlarına kadar genişledi. Prens Leopold tahta çıkmayı reddetti ve Bavyeralı Otho, Yunanların

kralı olarak halka, Hristiyan yabancıların kurduğu bir anayasal hükümetin neredeyse bir Türk paşasının yönetimi kadar yozlaşmış ve baskıcı olabileceğini öğretti.

Yunanistan'ın ayrılması Mahmud'un umutlarına ağır bir darbe indirdi. Fakat o zaman bile on yıllık sakin bir döneme izin verilmiş olsaydı aklındaki reformcu politikaları uygulayabilirdi. Ancak böyle bir şansı olmayacaktı. Müttefikler tarafından donanmadan yoksun bırakılmış, Rus savaşıyla ordusu zayıflamış, itibarı kırılmış, güçlü vasalı Mısır valisinin avı olmuştu. Mehmed Ali, güçlerini Suriye'ye sevk etti ve Boğaz'ı tehdit etmeye başladı. Rusya'nın zamanında yaptığı müdahale (son anda Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla sağlanan) İstanbul'u kurtardı. Bu antlaşma Batılı güçlerde büyük bir şaşkınlık yarattı, çünkü Rusya'ya Çanakkale Boğazı'ndan özel bir geçiş hakkı veriyordu. Fakat kendilerini kanıtlamaları için hâlâ zaman vardı. Fransa, Mehmed Ali'nin safındaydı ve Grey ile Melbourne'ün Whig yönetimleri altında İngiltere, serbest bir dış politika izlemesi için ülke içinden gelen baskılardan usanmıştı. Palmerston, sultanı desteklemekte çok geciktiğini kabul etti fakat sonunda İngiliz donanması Levant'a açıldı, Akra alındı ve Mehmed Ali 1841 Antlaşması'yla Mısır'daki mülklerini sultanın süzerenliği altında korudu ve sahip olduğu imparatorluğun bağımsızlığı bu kez resmen Büyük Güçler'in güvencesine bağlandı. 1841 Antlaşması yeni ve hayati bir kopuştu: Türkiye ilk kez vesayet altına girdi fakat Büyük Güçler'in himayesinin ona ne kadar yararlı olduğunu daha yeni olayların ışığında ele almak gerekir.

Bu arada Mahmud, imparatorluğu tehlikeli vasalının eline düşmeye mahkûm olduğu bir sırada, 1839'da öldü. Yaşasaydı, bu dönemi izleyen on dört yıllık barış muazzam bir kazanıma dönüştürülebilirdi; üstün iradesiyle bütün yönetim sistemini reformdan geçirebilirdi. Fakat Mahmud'un oğlu ve ardılı Abdülmecid, pek çok hoş ve sevimli niteliğe sahip

Navarin Savaş Planı.

olmasına rağmen, ürkek ve kararsız biriydi. Yüzyılın beşinci on yılını kapsayan o sükûnet aralığında yaptığı işlerin hepsi o sırada Babıali’de İngiliz Büyükelçiliği makamında oturan büyük devlet adamının eseri idi.

Sir Stratford Canning diplomatik kariyerine 1807’de, donanmalarına el konulan Danimarkalılarla bir uzlaşma sağlamak için Kopenhag’a gönderilen bir misyonun sekreteri olarak başladı. Yirmi üç yaşında İstanbul’da tam yetkili ortaelçi olarak göreve başladı ve 1812’de hükümetinden yardım görmeden ve tavsiye almadan, tamamen kendi inisiyatifiyle ve diplomatik becerileri sayesinde, daha önce gördüğümüz gibi, Moskova’dan felaketli çekilişi sırasında Napolyon’a gecikmeden saldırmaması için Tuna’daki Rus ordusunun serbest kalmasını sağlayan Bükreş Antlaşması’nı kotardı. Daha sonra İsviçre’de görev yaptı, Viyana Konferansı’nda hazır bulundu, ABD’ye ortaelçi olarak gönderildi ve 1826’da Türkiye’ye dönerek Yunanistan’ın özgürlüğünde, özellikle onun yeterli ve savunulabilir sınırlarının güvence altına alınmasında önemli bir rol oynadı. 1842’nin başında İstanbul’daki eski görevini geri aldı ve kendisine *Great Elchi* (Büyükelçi) ya da *Ambassador par excellence* unvanını kazandırarak büyük etki yaratan bir dizi reform başlattı. Türklerle edindiği uzun deneyim, sultanla olan kişisel dostluğu ve Batı uygarlığından bir şeyler öğrenmiş olan genç Türk partisine (Jön Türkler) verdiği destek onun başarı sebepleri arasında yer alıyordu; fakat esas neden, onun kişisel karakterinde yatıyordu. Samimi ve doğrudan tarzıyla diplomatik hilelere asla başvurmadı ve Türkler kısa süre içinde Canning’in gerçeği dile getirmekte olduğunu anladılar. Büyükelçi’nin en küçük müzakerelere bile itibar ve önem kazandıran sakin tarzı büyük bir cazibe ve ikna kabiliyeti taşıyordu. Önemsiz müzakerelerde bile bu özellikleri sergilemesi daha da değerliydi, çünkü insanlar sakin ve cılalı bir yüzeyin altında tutkulu bir ruhun, zaptedilmiş bir sabır-

sızlığın yattığını biliyorlardı. Canning'in incelikli ve entelektüel tarzı onun kibar şövalye doğasını yansıtıyordu. Koşullar gerektirdiğinde hiç kimse daha nazik olamazdı; fakat yalanın ya da hilenin kokusunu aldığında öfkeli doğası alev alıyordu. Bu öfke pek az kişinin karşı durabileceği kadar korkunçtu. Türk nazırlar ve bizzat sultan onun haklı öfkesine boyun eğiyorlardı. Karakter gücü, tembel ve kaçamak konuşan insanlarla ilişkide gerekli olan hayranlık uyandırıcı belirli bir şiddet dozu, onun gerçek bir centilmen olduğunu gösteren kralara özgü bir zarafet ve kibarlık fakat en önemlisi şaşmaz bir dürüstlük ve açıklık sayesinde Stratford Canning o zamana kadar ve o zamandan bu yana Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet adamları üzerinde hiçbir Hristiyana nasip olmayan olağanüstü bir etki yarattı.

1842'de Canning Türk yozlaşmasına karşı uzun bir mücadele başlattı. Babialı'nın en aydınlanmış devlet adamı Reşit Paşa 1839'da sultanı Gülhane Hatt-ı Şerifi (ya da Tanzimat) denilen bir tür Türk Magna Carta'sının ilanına ikna etti. Böylece pek çok anormallik, rüşvetçilik ve özellikle Hristiyan reâyayla ilgili yönetim ve yargı zaafı kâğıt üzerinde giderildi. Reform erken doğdu ve ardından Reşit Paşa iktidardan düştü ve eski Türk sisteminden yana güçlü bir tepki doğdu. Canning'in planı gericileri alaşağı etmek ve Reşit'i eski makamına getirmektir. İki ya da üç yıl sonra bunu başardı. Fanatik ve cahil memurları adım adım azlettirdi ve onların yerine Reşit'in düşünce tarzına sahip adamları getirtti. Divandaki liberal partinin yardımıyla birbirini izleyen reformlar yaptı. Fakat her biri esas olarak sultanın Hristiyan tebaasının refahı için yapılan bu reformlar gene de kapsayıcı değildi, çünkü bunların zamanı henüz gelmemişti ve tam bir değişimi zorlayacak bir Mahmud yoktu. Onun hedefi, icracı hükümetin pek çok bölümünü belirleyen adaletsizlikleri kaldırarak Türkiye'yi içeriden yapılacak reformlardan geçirmektir. Sadece Hristi-

yan oldukları için Hristiyanlara çalışmadı. Onlar adaletin ölçüsünü yansıttıkları ve bu nedenle Müslüman komşularıyla aynı düzeye gelmeleri amacıyla daha fazla desteğe muhtaç oldukları için bunu yaptı. Onun politikası herkese eşit yurttaşlık hakkı sağlamaktı. 1844'te bu anlayışla verdiği büyük bir mücadelenin ardından, İslamdan dönüp Hristiyan olan hiç kimsenin bundan böyle idam edilmeyeceği ve Hristiyan dininin Osmanlı vilayetlerinde aşağılanmaya maruz bırakılmaması vaadini sultandan koparmayı başardı. Bu taviz Kur'an'da yer alan ilahi bir hükmün parçası olduğuna inanılan şeyi yürürlükten kaldırdığı için daha dikkate değerdi. Bunu, işkencenin resmen kaldırılması, aşırı vergilendirme uygulamasından, özellikle Müslüman olmayanlara kadim İslam yasası gereğince uygulanan kelle vergisinden vazgeçilmesi, Müslüman mahkemelerinde Hristiyan şahitliğinin kabul edilmesi ve Paris Antlaşması'nın bölümünü oluşturan o ünlü fermanla, 1856 Hattı Hümayun'unda özetlenen ve tamamlanan diğer iyileştirmeler izledi. Mümkün olan her şey yapıldı fakat Türklerin hızlı ilerlemelerini sağlamak imkânsızdı ve Canning mevcut kazanımlara razı olmak zorunda kaldı. Görevde kaldığı sürece reformlar devam etti ve onun dikkatli gözleri nerede bir ihlal olduğunu görmek ve suçlunun cezalandırılmasını sağlamak için imparatorluğun her köşesini izledi. Bağdat gibi uzak bölgelerde olanlar dâhil hiçbir paşa artık güvende değildi ve her şikâyet büyükelçinin kulağına geliyordu. Gücü benzersizdi. Canning bu gücü bencil ya da hırslı amaçlarla kullanmadı: kolu sadece doğruluk ve adalet için uzanıyordu.⁸⁸

Daha sonra, bu evreli reform sahnesinin orta yerinde dışarıdan gelen iki şok yaşandı. Birincisi ilerlemede sadece geçici bir kesinti yaratarak geçip gitti. 1849'da gerçekleşen bu olay, yüzyılın ortasında Avusturya ve Rusya'nın zalim baskısı sıra-

88 "Life of Lord Stratford de Redcliffe," S. Lane-Poole, c. ii, böl. xvii.

sında devrimlerin olduğu Macaristan ve Polonya'dan gelen bazı mültecilerin sultanın hâkimiyetindeki bölgelere sığınmaya çalışmalarıydı. Aralarında Kossuth, Bem, Dembinskiy gibi tanınmış kişiler vardı. İki imparator suçluların iadesini, başka deyişle onların katledilmesini istedi; fakat Türkler yabancıları teslim etmenin Müslümanların misafirperverlik ilkesine ters düştüğünü ilan ettiler. Sir Stratford Canning onların onurlu direnişini destekledi. Avusturya ve Rusya Türkiye'yle ilişkilerini kesti ve sorun ağırlaştı; fakat İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale girişinde görünmesi Türkiye'den başka güçlerle de başa çıkmak gerektiğini gösterdi; kriz geçti ve mültecilerin hayatı kurtuldu. Büyükelçinin şöhreti ve sultanın onuru asla kutsal sığınma hakkını savundukları bu dönemdeki kadar yükselmemişti.

İkinci kesinti daha ciddi idi. Basit bir anlaşmazlık olarak başladı. Kudüs'te farklı türden keşişler –Latin, Yunan ve Ermeni kiliselerine mensup– vardı ve ilk ikisi ortak efendilerinin acı çektiği ve gömüldüğü kutsal mekânlarda gülünç ritüel ayrıntıları konusunda sürekli kavga ediyorlardı. Fransa, Latin geleneğinden Rus ve Yunan keşişleri korudu ve farklı iddialara göre, İmparator Louis Bonaparte tebaasının dikkatini savaş benzeri bir olayla saptırmak istediği ya da keşişler kavgası o sırada bir krize dönüştüğü için Fransızların taleplerini 1852'de aşırı baskıcı bir tutumla artırdı ve Türkiye her iki şikâyeti de çözmek için ne yapacağını şaşırdı. Ve o sırada Vikont Stratford de Redcliffe olarak soylular mertebesine ulaşan Stratford Canning'in yardımıyla tartışma 1853'te mutlu bir çözüme bağlandı; fakat Rusya, sultanın Yunan ya da "Ortodoks" dinine mensup 12.000.000 tebaası üzerinde kendisine himaye hakkı sağlayacak ek bir anlaşma yapılması için ısrar etti. Bu talep kabul edilemezdi ve Avrupalı devlet adamlarının sorunu yatıştırmak için aylarca süren müzakerelerine rağmen, yarı-deli çarın savaştan başka bir şeyle tatmin olma-

yacağı başından beri belliydi. Haziran 1853'te Ruslar sebep göstermeden Eflak'a girdiler. Fakat Türkler, Lord Stratford'un rehberliğinde bir protestoyla yetindiler, Viyana ve başka yerlerde müzakereler sürdü. İngiltere ve Fransa ekim ayında donanmalarını Çanakkale Boğazı'na gönderdilerse de bu henüz tam bir savaş değildi. Fakat Batılı güçlerin ayrı ayrı yaptıkları uyarılardan sonra Rusya, Türk limanı Sinop'a girdiğinde ve bir Türk donanmasını denizin dibine gönderdiğinde ve çaresiz biçimde boğulmak üzere olan mürettebatı o sırada gemileri Boğaz'a demirlemiş olan İngiliz ve Fransız amirallerinin neredeyse gözü önünde katlettiğinde, İngiliz'in savaşı ruhu ateş aldı ve Kırım Savaşı başladı (28 Mart 1854).

Savaş Rus ordusunu Tuna prensliklerinden çekilmeye zorlama amacıyla başlatıldı. Fakat Mareşal St. Arnaud ve Lord Raglan'ın komutasında müttefik Fransa ve İngiltere güçleri, Avusturya'nın tehditleri ve Türklerin Butler ve Nasmyth liderliğinde Silistre savunmasında sergiledikleri muazzam yiğitlik Rusları geri çekilmeye zorladığında harekât sahasına henüz ulaşmamışlardı. Haziranda Türkleri peşlerine takarak Çanakkale Boğazı'ndan geçtiler ve savaşın hedefine fiilen ulaşıldı.

Fakat Kırım'da bulunan Sivastopol kaleleri yerle bir edilmedikçe Rusya'nın önceki konumuna dönmeyeceğine dair genel bir kanaat vardı. Böylece müttefikler eylül ayında herhangi bir ordunun kalkışmayacağı kadar çılgınca seferlerden birine girişti. Ülkenin yanı sıra düşmanın tahkimatı ve gücü hakkında da hiçbir şey bilmeyen müttefikler görece küçük bir kuvvetle herhangi bir üssün olmadığı, ikmal imkânları zayıf bir ıssız yarımadaya çıkarma yaptılar. Alma Nehri'nin gerisindeki tepelerde sayıca üstün ve konumu güçlü düşmanın hazır beklediğini gördüler ve İngilizler (Fransızlar manevra imkânını kaybetmişlerdi) şiddetli top atışı altında tepeye saldırdılar ve Rus mevzilerini dağıttılar (20 Eylül). Müttefikler baskıyı sürdürecektir kadar güçlü olsalardı Sivastopol

ertesi gün yapılan saldırıyla ele geçirilebilirdi; fakat sayısal yetersizlik, yaralıların bakımı, bazılarının duraksaması ve diğerlerinin kıskançlığı Lord Raglan'ı durmaya mecbur etti ve destek birlikleri için bir liman ihtiyacı zorunlu olduğunda müttefikler bir cenah hareketiyle Balaklava limanını ele geçirdiler ve Sivastopol'u güneyden kuşatmaya hazırlandılar. Ruslar yanıltma harekâtlarına giriştiler. Bu harekâtlardan biri 18 Ekim günü İngiliz güçlerine sağ cenahtan yapılan saldırıydı. Bu saldırıya General Scarlett komutasında ağır birliklerin muhteşem ve etkili saldırısıyla ve bir kuşağın şairlerinin ve yurtseverlerinin dilinden düşmeyen hafif süvari alayının parlak fakat hatalı hücumuyla karşılık verildi. Ancak bu kitabın yazarı gibi o korkunç "Ölüm Vadisi"ni kendi gözleriyle görmüş olanlar, sükûnet içinde ve düzgün saflar hâlinde "Altı Yüz Soylu"nun at sürdüğü o "Cehennem Ağzı"nı anlayabilir. O ünlü günde yaşanan muazzam kayıplar İngilizlerin acil durumlara tepki verme yeteneğini azalttı. Fakat 5 Kasım günü ansızın çöken sis perdesi altında muhafız birliklerinden ve 20. alaydan oluşan 8000 kişilik İngiliz gücü İnkerman tepelerinde 40.000 kişilik bir Rus ordusuyla saatler süren bir çatışmaya girdi ve sonunda yetişen Fransızların yardımıyla düşman dağınık biçimde geri püskürtüldü.

Bu arada Sivastopol kuşatması yavaş gidiyordu. Tobleden'in yönettiği savunma ustalıklı ve dirençliydi. Saldırı ise aşırı temkinliydi ve yurtlarından gelen müdahale Fransızları durdurmuştu. 1855'in bahar ve yaz aylarında yapılan çeşitli saldırılar düşmanın direnişini kırmayı başaramadı. Bir Fransız general ölmüş, diğeri istifa etmişti; Lord Raglanborne kaygıya yenik düştü ve bir halkın hoşnutsuzluğuna kurban edildi. Bu hoşnutsuzluk başarısız generallerin Kartaca tarzında ayıklanmasına, Haziran 1855'te ise umursamazlığa ve bıkkınlığa yol açtı. Malakov siperinin muzaffer Fransız saldırısıyla düşmesi ve Sivastopol'un nihayet müttefikler tarafından işgal edilmesi Eylül'e kaldı.

Müttefikler bu başarının sağladığı avantajdan yararlanarak Rusya'yı kadim Kafkasya ve Dinyester sınırlarına itecek ve batıda bekçi olarak Polonya krallığını canlandıracak yerde, barış yaptılar. Paris Barış Antlaşması Mart 1856'da imzalandı. Sınırlarda önemsiz değişiklikler yapıldı fakat antlaşmanın ana maddeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve bütünlüğünü Büyük Güçler'in akdiyle güvence altına alıyor, Tuna prenslikleri ve Sırbistan üzerindeki Rus himayesini kaldırıyor, Karadeniz'in tarafsızlığını ve bütün ülkelerin ticaret gemilerine açılmasını sağlıyor, Babiali savaşmadıkça İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının yabancı savaş gemilerine kapatılmasını öngörüyordu. Büyük güçler Türkiye'nin iç işlerine karışmamaya söz verdi ve sultan, yönetimde reform yapma ve Hristiyan tebaaya daha iyi davranma vaadinde bulundu. Bu reformasyonun "cesur sözler" ve biraz fazlasından oluşan ilkeleri geçen şubatta ilan edilmiş olan ünlü Hatt-ı Hümayun'la ilan edildi. Antlaşma'nın Karadeniz'in tarafsızlığıyla ilgili hayati bölümü, Fransız-Alman savaşı İngiltere'yi birlikte hareket edebileceği yegâne müttefikten yoksun bıraktığı bir sırada, 1870'te çar tarafından reddedildi ve Ocak 1871'de Gladstone hükümeti bu utanç verici iyi niyet ihlaline razı oldu. Sivastopol boşuna alınmış ve Karadeniz yine bir Rus gölü olmuştu.

Paris Antlaşması Türkiye'nin bütünlüğüne fiilen dokunmadı. Çalınan vilayetlerin iadesini sağlamadı fakat yeni kayıplara da yol açmadı. Gene de parçalanma vaktinin geldiğini söylemek yanlış olmazdı. Lord Stratford, Osmanlı İmparatorluğu'nun ancak dürüst ve kapsamlı reformlarla kurtulabileceğini uzun zaman savunmuştu. Fakat 1858'de Babiali'den ayrıldı ve onun yerini alanların hiçbiri imparatorluğun muhafazası için elzem olan bu değişiklikleri zorlayacak kadar güçlü değildi. Vilayetler peş peşe bağımsızlık yaklaşımını benimsediler. Boğdan ve Eflak 1858'deki birleşmeden bu yana fiilen

bağımsız bir devlet olmuştu. 1866'da veraset yoluyla tahta gelen bir Hohenzollern'in elde ettiği Romanya'ya (günümüzdeki ismiyle) Avrupa oluşumlarında bir yer verildi. 1860'da Lübnan'da karışıklık çıktı, bir Fransız ordusu düzeni sağlamak için gönderildi ve rakip iddialar arasında uyum sağlama çabası, Lord Dufferin'e diplomatik yeteneklerini sergileme ve bir kez daha ünlü olma fırsatı sağladı. 1861'de Sultan Abdülmecid öldü ve Türkiye'yi yenileme umudu da onunla birlikte kaybolup gitti. Kardeş olan ardılı Abdülaziz cahil ve dar görüşlü biriydi. Savurganlığıyla ülkesini ilan edilmiş bir iflasa sürükledi (1875) ve böylece yoksul düşene nadiren gösterilen sempatiden ülkesini yoksun bıraktı. Dikkate değer tek faaliyeti seyahat etmektir. Hiçbir Osmanlı sultanı yaşadığı yerden ayrılmamıştı fakat Abdülaziz Londra'ya kadar gitti, lakin müttefiklerde coşku uyandıramadı. 1876'da tahttan indirildi ve konutunda ölü bulundu. Ölüm şekli kuşkuluydu. Abdülmecid'in oğlu olan ardılı V. Murat gibi onun da akıl sağlığı sorunlarından mustarip olduğu iddia edildi. V. Murad üç ay kadar tahtta kaldıktan sonra zekâ geriliği nedeniyle görevden alındı ve yerine kardeşi Sultan Abdülhamid getirildi.

Dirayetli olduğu düşünülen bu talihsiz hükümdar henüz başına geçtiği imparatorluğa yönelik en ağır saldırılara tanıklık etmek zorunda kalmıştır. Tahta çıkmadan önce kuzeyli Hristiyanlar arasında bir ayaklanma baş gösterdi. Hersek 1874-5'te ayaklandı ve Türk polis önlemlerinin genel özelliği olan katliamlar ve acımasızlık sürüp gitti. Rusya'nın kışkırttığı Bulgaristan 1876'da boyunduruktan kurtulma girişiminde bulundu ve isyanı ezmeye çalışan Türk askeriyesi dehşet verici bazı işler yaptı. Batak'taki "Bulgar Vahşeti" gazetelerinde abartılmış olabilir. Ancak Gladstone'un yazdığı kışkırtıcı broşürün yardımı olmasaydı da olay İngiltere'de haklı bir öfke uyandıracak kadar ağırdı. Bu kez Sırbistan ve Karadağ isyanda birleştiler ve Babıali sayısız düşmanla uğraşmak için

güç kullanmak zorunda kaldı. Büyük güçler boş yere aracılık yapmaya çalıştılar. İstanbul'da toplanan bir konferans (Ocak 1877) yapılan önerilerin reddiyle ve görülmemiş derecede melodramatik bir tutumla Osmanlı Anyasası'nın ilanıyla karşılandı ve Rusya, Avrupa uyumundan ayrılarak dizginleri ele aldı ve savaş ilan etti (Nisan 1877). Büyük güçlerin toplu eylemi düşmanlıklar olmaksızın arzu edilen sonucu verebilir miydi ya da çar gerçekten de tebaasının denetlenemeyen Slav sempatisiyle mi ileriye sürülmüştü, yoksa sadece abartmanın yol açtığı dürtüler mi olayları kışkırtmıştı? Bunlar yanıtsız bırakılması gereken sorulardır. Savaş başladı ve Türkler ilk anda, özellikle Asya'da tertiplendiler ve Kızıltepe savaşını kazanarak Rusları Kars'tan sürüp çıkardılar. Avrupa'da Tuna geçidini tutmayı amaçlayan bir girişim olmadı; Ruslar Tırnova ile Niğbolu'yu işgal ettiler ve General Gurko komutasında bir müfrezeyi Balkanlar'a gönderdiler. Fakat savaşın başrolü Osman Paşa'nın Plevne savunmasıydı. Ruslar ve Romanyalılar kaleyi beş ay boyunca boş yere kuşatma altında tuttular; iki kez sahada tam bir yenilgiye uğradılar. Nihayet aralık ayı içinde açlık ve ikmal maddesi getiren birliklerin komutanlarına verilen rüşvet sayesinde, topçunun yapamadığı işin yapıldığı söylenir. Osman Paşa 32.000 kahramandan oluşan ordusuyla kuşatma hatlarını yarmak için umutsuz bir girişimde bulundu ve teslim olmak zorunda kaldı. Plevne'nin alınması Ruslara 50.000 askere mal oldu.

Artık son fazla uzak değildi. Plevne'nin düşmesinden ve Kars'ın kaybıyla birlikte Muhtar'ın (Gazi Ahmet Muhtar Paşa) Ermenistan'dan çıkarılmasından sonra General Gurko, Ocak 1878'de bir kez daha Balkanlar'a geçti. Buzun üzerinde yukarı doğru çıktı ve kelimenin tam anlamıyla öteki tarafa *kaydı*. Sofya işgal edildi ve Şıpka Geçidi'nde verilen cesur bir savaşın ardından Radetskiy yolu açtı ve hazırlıkları tamamlanan barış Edirne'de süngülerin ucunda imzalandı. Rus ordu-

sunun Marmara Denizi kıyısında ordugâh kurduğu şartlarda, 3 Mart günü San Stefano’da bir antlaşma yapıldı; fakat Türkiye’ye dayatılan şartlar o kadar ağırdı ki Lord Beaconsfield itiraz etti ve San Stefano Antlaşması (Ayastefanos) Haziran 1878’de Berlin Antlaşması’yla yürürlükten kaldırıldı. Avrupa’nın rızasıyla Türkiye’nin kısmen parçalanmasını öngören bu antlaşmayla, 1856’da yapılan bütün vaatlere rağmen, Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlık ilan etti; biri özerk, diğeri Babıali’nin yönetiminde iki bölümden oluşan Bulgaristan Devleti kuruldu ve Teselya Yunanistan’a tahsis edildi. Rusya, 1856’da kendisinden alınan Besarabya şeridini geri aldı ve Asya’da fethettiği yerleri –Kars, Batum ve Ardahan– elde tuttu. Bu düzenlemelere rıza gösteren İngiltere, Türkiye’yle ilişkilerinde tuhaf bir konumu kabul etti: Sultanın Asyatik bölgelerinin kendi himayesinde olduğunu ilan etti (sözleşmede yer alan hak ve görevlerin ne olduğunu anlayan kimse bugüne kadar çıkmadıysa da) ve Doğu’daki olayları gözlemlemek amacıyla kullanışlı bir istasyon edinmek için hâlâ haraç ödediği sultanın yetki alanındaki Kıbrıs adasına sahip oldu. Lord Beaconsfield (en azından görünüşte) bu kazanımlara güven duydu ve ek sözleşmeleriyle birlikte Berlin Antlaşması’nın tatminkâr bir “onurlu barış” sağladığını düşündü.

Böylece Türkiye evreler hâlinde şimdiki kısıtlı boyutlarına indirgendi. Babıali’nin sadece günümüzde Avrupa Türkiyesi dediğimiz dar bölgeyi değil, Yunanistan, Bulgaristan ve Doğu Rumeli, Romanya, Sırbistan, Bosna ve Hersek’i, Kırım ve Güney Rusya’nın bir bölümünü, İran sınırına kadar Küçük Asya’yı; Mısır, Suriye, Trablus, Tunus, Cezayir ve Akdeniz’deki sayısız adayı yönettiği –Arabistan’ın geniş fakat esas olarak çöllerden oluşan bölgeleri hariç– eski boyutlarıyla nüfusu elli milyonu, mil karede iki milyonu aşıyor, Rusya dışında Avrupa’nın neredeyse iki katına ulaşıyordu. Vilayetler teker teker

alındı. Cezayir ve Tunus Fransa'yla birleştirildi ve böylece 453.247 kilometrekare ve beş milyon nüfus tabiiyet değiştirdi. Mısır fiilen bağımsızdır ve bu 1.294.994 kilometrekare ve altı milyondan fazla bölge sakininin kaybı anlamına gelir. Asyatik Türkiye tek başına ele alındığında görelî olarak az bir küçülmeye uğradı. Burası şimdiki hâkimiyet alanlarının ana gövdesini oluşturur ve yaklaşık 1.761 192 kilometrekareyi on altı milyondan fazla nüfusla birleştirir. Avrupa'daki kayıplar sadece Trablus'un kaldığı Afrika'daki kadar ağır olmuştur. Sırbistan ve Bosna Avusturya tarafından "yönetilir." Burada yaklaşık 64.373 kilometrekare kaybedilmiş ve üç buçuk milyon insan Avusturya tebaasına geçmiştir. Eflak ve Boğdan bağımsız Romanya krallığında birleşti, böylece Türkiye'nin boyutu 119.139 kilometrekare küçülürken, ülke sakinleri beş milyondan fazla eksildi. Bulgaristan artık bağımsız bir devlettir ve Babıali'nin bu devlet üzerinde gerçek bir denetimi yoktur. Doğu Rumeli ise nihayet *de facto* Bulgaristan'ın parçası olmuştur ve bu iki ülke, 103.599 kilometrekare ve üç milyonluk bir nüfus anlamına gelmektedir. Yunanistan krallığı 64.749 kilometrekarelik toprağı ve iki milyonluk nüfusuyla uzun süre önce ceddinden ayrılmıştır. Avrupa'daki Türk bölgesi bir zamanlar 595.697 kilometrekareyi aşıyordu ve nüfusu yaklaşık yirmi milyonu; şimdi bu yüzölçümü sadece 170.939 kilometrekare, nüfus ise dört buçuk milyon kadardır. Türkiye, topraklarının neredeyse dörtte üçünü yaklaşık aynı oranda nüfusla birlikte kaybetmiştir.

1878'de Berlin'de yapılan resmî oturumunda Türkiye'nin durumunun ele alındığı ünlü kongreden bu yana "onurlu barış" sözünü haklı çıkarabilecek şeylerin olup olmadığı hakkında okur ancak olgular temelinde ya da politik kanaatin gücüyle karar verebilir. Açıkça görünen şudur ki Berlin'deki Büyük Güçler Hristiyan vilayetlerini doğru ya da yanlış kendi egemenlerine karşı desteklerken Avrupa'daki Türk hâkimiye-

tinin ölüm çanını çalıyorlardı. İngiltere'nin gizemli "himaye" kalkanı altındaki Asyatik Türkiye, kuzeybatıda belki Ruslar, güneyde kanallar ve her yerde ilerleyen uygarlık tarafından tehdit edilen kadim barbar varlığından hâlâ hoşnut olabilir. Fakat Avrupa'da Türk Boğaz'da nöbet tutacak ve Avrupa ona ihtiyaç duyduğu sürece orada, Caesarların tahtında oturacaktır. Bir diğer büyük güç onun yerini almaya hazırlanmaktadır ve bir çarın İstanbul'da hüküm sürmesine izin vermenin imkânsızlığı artık tamamen tartışmasız bir aksiyomdur. Fakat "tarifsiz" Türk'e karşı her türlü ön yargımız dikkate alındığında, Müslümanın Rus'tan daha kötü bir yönetici olup olmadığı ve bu durumun Slav "uygarlığı"nın yükselen dalgasına ister istemez yol açıp açmayacağı, bu küçük kitap için çok kapsamlı bir sorudur. En azından bu, iki kötülükten birinin seçilmesidir.

Sultan Halife'nin başında olduğu büyük bir İslamî uyanışa, ikinci bir Serazen kahramanlığı çağına, Türklerin aslanlar gibi savaşıyor basit, dengeli ve dürüst adamlar oldukları güzel günlere bir dönüş olacağına inananlar var. İnsanlarda hâlâ böyle düşünceler bulunmakta. Peki, onların liderleri nerede? Carlyle'in büyük adamı, bir milleti yeniden yiğitlik ve doğruluk yoluna sokabilecek kahraman gelene kadar Türkiye'nin yenilenmesini hayal etmek boş bir spekülasyondan başka şey değildir.

Bir akıncı ve fatihler topluluğu olarak kuruluşundan 15. ve 16. yüzyıllardaki yadsınamaz gücüne ve daha sonrasındaki iki yüzyıl boyunca kazanılan toprakların kaybına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun dramatik hikâyesini anlatan Stanley Lane-Poole, Osmanlı kimliğinin doğası, Batı ile yüzleşmesi ve işbirliği hikâyelerinin yanı sıra Osmanlı edebiyatı ve yönetimi gibi alanlarda da okuyuculara doyurucu bilgiler sunuyor.

“Bir milleti yeniden yiğitlik ve doğruluk yoluna sokabilecek kahraman gelene kadar Türkiye'nin yenilenmesini hayal etmek boş bir spekülasyondan başka şey değildir.”

860 003

internet satış
saykitap.com

ISBN 978-605-02-0909-9

9 786050 209099

SAY YAYINLARI

sayyayincilik.com

facebook.com/sayyayinlari

twitter.com/sayyayinlari

instagram.com/sayyayincilik